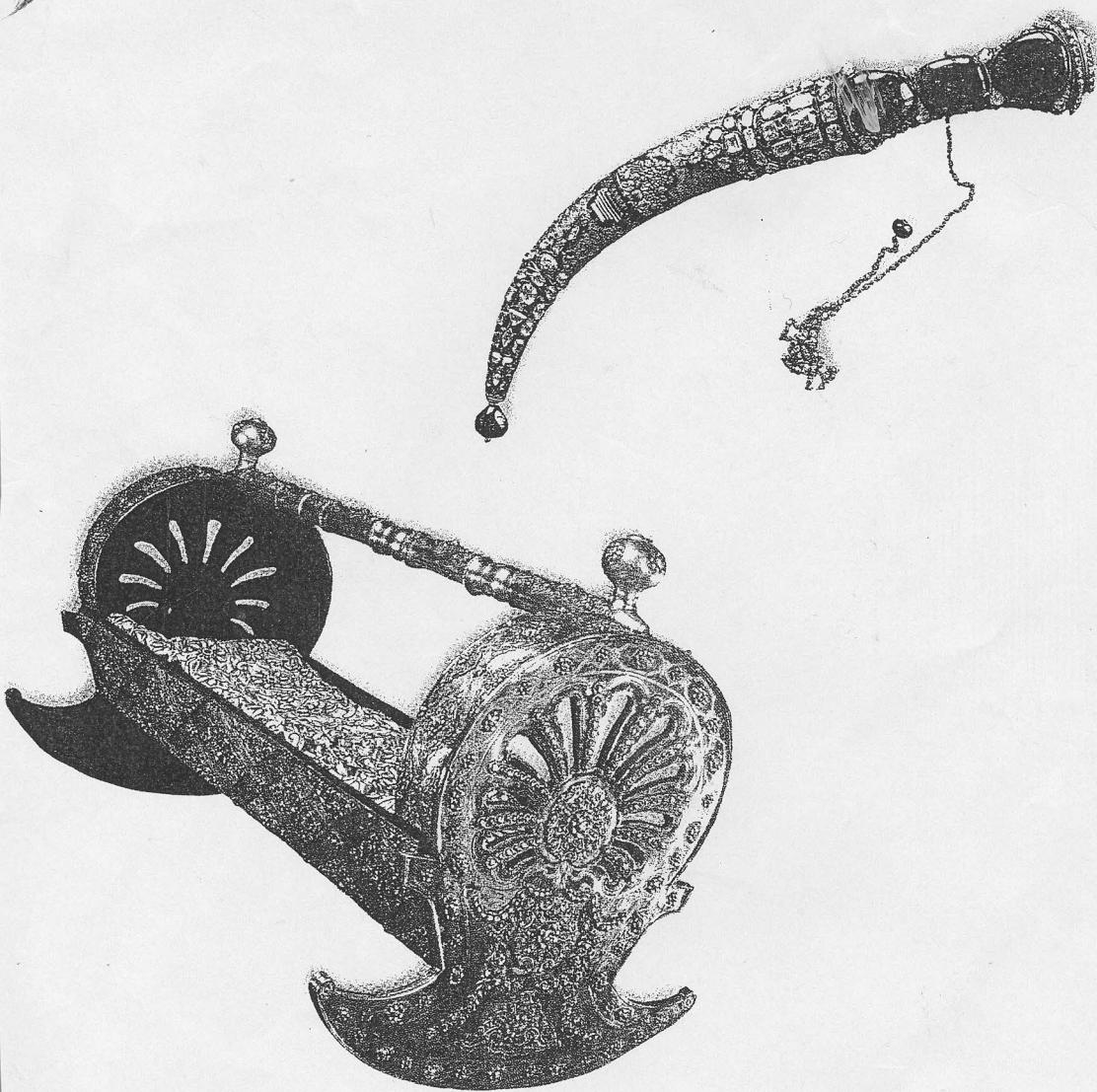

Η ΑΠΟΜΥΘΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΧΑΡΕΜΙΟΥ

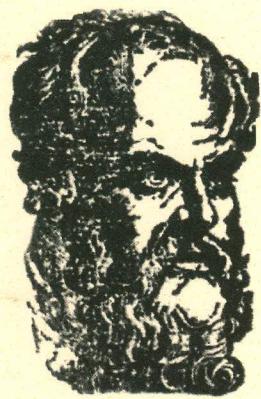
ΤΟ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟ ΠΑΡΑΚΡΑΤΟΣ

ΓΥΝΑΙΚΕΙΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΤΟΥ 17ου, 18ου και 19ου ΑΙΩΝΑ

Ειρήνη Καμπερίδου

ΕΤΟΣ 24ο
ΤΕΥΧΟΣ 77-78

ΙΟΥΛΙΟΣ-
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2018

Φιλοσοφία ~~και~~ Παιδεία

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΠΡΟΛΓΩΓΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ (Ε.Κ.Λ.Ε.Φ.)

«Μάλα γάρ φιλοσόφου τούτο
τό πάθος, τό θαυμάζειν
οὐ γάρ ἄλλη ἀρχή φιλοσοφίας
ἢ αὕτη»

[Πλάτ. Θεαίτητος (155 Δ)]

ΤΟ «ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ» ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

Της ΕΙΡΗΝΗΣ ΚΑΜΠΕΡΙΔΟΥ

Αναπληρώτριας Καθηγήτριας Κοινωνιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ)

Τα έργα των δυτικών περιηγητριών του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα στις Οθωμανικές επικράτειες -ταξιδιωτικά χρονικά, προσωπικά ημερολόγια, επιστολές, συγγράμματα, ιδιωτικές εκδόσεις, μελέτες, δημοσιεύσεις, άρθρα, σκίτσα και έργα ζωγραφικής, φωτογραφικό υλικό- δεν έχουν δει το φως της δημοσιότητας σε σύγκριση με τα έργα των περιηγητών. Οι γυναικείες μαρτυρίες προσφέρουν ένα ανεξερεύνητο και πρωτότυπο υλικό για τη θέση των υποτελών λαών, και ιδιαίτερα των Ελλήνων για τους οποίους οι περιγραφές διαφέρουν ανάλογα με τις πολιτικές θέσεις, αποικιοκρατικές αντιλήψεις και κοινωνικές προκαταλήψεις των περιηγητών: το «ανυπότακτο», «επικίνδυνο», «ταραχοποιό», «θανάσιμο», και «εγωιστικό» ελληνικό στοιχείο, οι «πανούργοι» Έλληνες της Κύπρου, κ.ά.

Πολλές περιηγήτριες επισκέφθηκαν την Κύπρο τον 19^ο αιώνα. Η Αγγλίδα Annie Jane Harvey, στην Πάφο το 1860, περιγράφει την καταστροφή των αρχαιοτήτων και των βυζαντινών εκκλησιών από λεηλασίες και βομβαρδισμούς. Η Esme Scott-Stevenson (1880), η σύζυγος του Βρετανού υποδιοικητή της Κερύνειας, που προκαλεί έντονες αντιδράσεις με τις ανθελληνικές της απόψεις, περιγράφει την Λευκωσία και την Αμμόχωστο το 1878. Η Αγγλίδα Agnes Smith (1870, 1887) περιηγήθηκε στην Κύπρο και τη Μικρά Ασία (με την αδελφή της Edith Smith και τη φίλη τους Violet) και περιγράφει τις δυσκολίες του ταξιδιού, τη θέση των υποτελών λαών, την καθημερινή ζωή των Ελλήνων, κ.ά. Εντούτοις, μόνο μία, η Αγγλίδα περιηγήτρια Lady Brassey (1880) αναφέρθηκε στα βρετανικά σχέδια κατοχής και την ανάγκη να εισαχθούν Τούρκοι πρόσφυγες στην Κύπρο για να μη κυριαρχήσει το ελληνικό στοιχείο, υπογραμμίζοντας την ανάγκη μεταφοράς μεγάλου μουσουλμανικού πληθυσμού, όταν η Κύπρος γίνει μόνιμη ιδιοκτησία της Αγγλίας.

Η αντίσταση των «έξυπνων και πανούργων» Ελλήνων, «μόνιμο αγκάθι στο πλευρό» της Αγγλίας

Σ' επιστολές της από την Κύπρο, το 1878, η Lady Brassey (Annie Brassey) μάς πληροφορεί ότι οι Άγγλοι, επειδή φοβήθηκαν την αντίσταση των «έξυπνων και πανούργων» Ελλήνων, αποφάσισαν να μεταφέρουν ένα μεγάλο αριθμό Τούρκων προσφύγων στην Κύπρο, έτσι ώστε να μην επικρατήσει το ελληνικό στοιχείο και τους αναγκάσει να αποχωρήσουν, όταν η Κύπρος περιέλθει κάτω από τη μόνιμη κυριαρχία της Αγγλίας. Αρχικά, σ' επιστολή της από τη Λεμεσό, με ημερομηνία Παρασκευή 8 Νοεμβρίου του 1878, η Lady Brassey επισημαίνει ότι οι

όροι της συμφωνίας μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Τουρκίας στο θέμα της Κύπρου αποτελούσαν αιτία μεγάλης δυσκολίας στην αποτελεσματική απονομή δικαιούντων, στην πώληση και μεταβίβαση γης κλπ., αφού ο Σουλτάνος εκτιμούσε ότι η Κύπρος ανήκει ακόμα σ' εκείνον και κανείς δε γνώριζε, ακριβώς, πόσο θα διαρκούσε η επιρροή της Αγγλίας στη νήσο. Παραποτεί, επίσης, ότι «ορισμένοι πιστεύουν πως όσο πιο γρήγορα εγκαταλείψουμε την Κύπρο τόσο το καλύτερο, επειδή η Κύπρος δεν πρόκειται να γίνει τίποτα περισσότερο από ένας σταθμός-στάση (cooling station), εκτός αν υπάρξει κάποια ραγδαία αλλαγή στο κλίμα.»

Στην συνέχεια, η Αγγλίδα περιηγήτρια προσθέτει ότι «Τις προάλλες, μεγάλος πανικός δημιουργήθηκε από μία αδιευκρίνιστη-αμφίβολη αναφορά, σύμφωνα με την οποία, ο Σουλτάνος διαμαρτυρήθηκε, όταν υψώσαμε την σημαία μας στα φρούριά μας και στα δημόσια κτήρια μας, καθότι θεωρεί ότι η Κύπρος ακόμα ανήκει σ' αυτόν και πως η δική του σημαία θα έπρεπε να βρίσκεται σε υψηλότερη θέση απ' τη δική μας.» Η Lady Brassey στην επιστολή της αναφέρει, εξάλλου, ότι στη Λεμεσό δεν υπήρχαν ακόμα στρατεύματα, επειδή φιλοδοξούσε να γίνει λιμάνι και ότι στην Πάφο, στη Λεμεσό, στη Λάρνακα και γενικά σ' ολόκληρη την Κύπρο οι τιμές είχαν αυξηθεί από τότε που έφτασαν εκεί οι Άγγλοι.

«Η Κύπρος», όπως γράφει στην συνέχεια, «έχει κυβερνηθεί διαδοχικά από τους Φοίνικες, τους Έλληνες, τους Πέρσες, τους Αιγυπτίους, τους Ρωμαίους, τους Βυζαντινούς, τους Σαρακηνούς, τους Φράγκους, τους Βενετούς και τους Τούρκους. Απολάμβανε σημαντικά προνόμια, αλλά υπέφερε και από πολλές δυσκολίες. Τα τελευταία τριακόσια χρόνια η κατάστασή της ήταν θλιβερή. Ας ελπίσουμε πως καλύτερες προοπτικές ανοίγονται γι' αυτήν και ότι κάτω από τη δική μας αγαθοθεργή εξουσία θα εξαλειφθεί η καταπίεση, θα μειωθούν τα βάρη της φορολόγησης και η Δικαιοσύνη θα εφαρμόζεται ισότιμα. Ας ελπίσουμε πως [η Κύπρος] θα γίνει πιο υγίης κι ευτυχισμένη απ' ό,τι ήταν στο παρελθόν υπό τον τελευταίο της ηγεμόνα -και όπως θα αποδειχτεί- τον καλύτερό της ηγεμόνα.»

Σε δεύτερη επιστολή της, με ημερομηνία Τετάρτη 27 Νοεμβρίου του 1878, στην οποία περιγράφει και τις προοπτικές του λιμένα της Αμμοχώστου, ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλούν οι παραπήρσεις της σχετικά με τα σχέδια για την εισροή/μεταφορά φτωχών Τούρκων προσφύγων στην Κύπρο, όπως και για το ελληνικό στοιχείο:

«Έχουν γίνει συζητήσεις, ώστε να φέρουν ορισμένους δύστυχους και άθλιους Τούρκους πρόσφυγες εδώ, παρέχοντάς τους αρκετά χρήματα, για να αγοράσουν σπόρους και εργαλεία και να καλλιεργήσουν τη γη ή, ακόμα καλύτερα, να τους εφοδιάσουν με τα απαραίτητα εργαλεία και αντικείμενα για την καλλιέργεια της γης. Αποτελεί έναν άριστο τρόπο φροντίδας γι' αυτά τα δύστυχα και φωτιά πλάσματα, τις συζύγους τους και τις οικογένειές τους. Οι Τούρκοι είναι σταθεροί, εργατικοί, δουλεύουν σκληρά, αλλά δεν είναι λαός που ξέρει πώς να βγάζει χρήματα. Η μεταφορά μεγάλου μουσουλμανικού πληθυσμού στο νησί θα είναι σημαντική, ιδιαίτερα, όταν [η Κύπρος] γίνει μόνιμη ιδιοκτησία της Αγγλίας ... Εάν όμως κυριαρχήσει το ελληνικό στοιχείο, θα αποτελεί μόνιμο [αένα] αγκάθι στο πλευρό μας, με πιθανό αποτέλεσμα να μας αναγκάσουν να την εγκαταλείψουμε [την Κύπρο], όπως έγινε και στην περίπτωση των Ιονίων Νήσων, παρόλο που θα έχουμε κάνει τόσα πολλά, όπως διοικητικούς ανασχηματισμούς ή ανασυγκροτήσεις, κατασκευή λιμανιών, σιδηροδρόμων και βελτιώσεις σε όλους τους τομείς. Οι Τούρκοι, από την άλλη πλευρά, ταιριάζουν με το κλίμα καθώς και με τους ντόπιους/γηγενείς και θα είναι πάντα ευχαριστημένοι με την εξουσία μας ... οι έξυπνοι Έλληνες όμως...».

Όταν έγραφε αυτές τις παρατηρήσεις, η Κύπρος δεν τελούσε ακόμα υπό την επίσημη κατοχή των Αγγλών. Λίγο αργότερα, σε τρίτη επιστολή της, με ημερομηνία 11 Δεκεμβρίου του 1878, διαπιστώνει, με μεγάλη ανακούφιση, ότι «η βρετανική κυβέρνηση θα κατέχει την Κύπρο εις το διηνεκές (in perpetuity)».

Σ' αυτό το σημείο είναι σκόπιμο να επισημάνουμε ότι η Lady Brassey δεν υπόκειτο σε κάποιο θεσμικό πλαίσιο. Καμία περιηγήτρια δεν κινήθηκε εντός κάποιου επίσημου πολιτικού θεσμού. Οι περιηγήτριες βρίσκονταν έξω από τα επίσημα δίκτυα και κέντρα εξουσίας, αρμοδιοτήτων και οργάνωσης. Η γυναικεία περιήγηση, η εμπειρία των γυναικών— στην οθωμανική επικράτεια, στην οσμανική κοινωνία, στην Ανατολή— είχε κυρίως ιδιωτικό χαρακτήρα, δηλαδή ήταν προσωπική επιλογή και δε συγδεόταν με οποιαδήποτε μορφή θεσμικής υποστήριξης. Οι περιηγήτριες δεν ήταν αξιωματούχοι κάποιας διπλωματικής ή στρατιωτικής αποστολής, εκτός από τις εθελόντριες Γαλλίδες, Αγγλίδες και Γερμανίδες νοσοκόμες και καλόγριες ή τις έμμισθες Γαλλίδες και Αγγλίδες νοσοκόμες κατά τη διάρκεια του κριμαϊκού πολέμου (1853-1856), οι οποίες, στην ουσία, αν και παρείχαν κάποιες συγκεκριμένες υπηρεσίες συμπλέουσες με την πολιτική των χωρών τους, στην πραγματικότητα, βρίσκονταν έξω από τα πολιτικά κέντρα εξουσίας της αποικιοκρατικής πολιτικής.

Οφείλουμε να αναφέρουμε, επίσης, όσον αφορά στο γυναικείο λόγο, ότι οι δυτικές περιηγήτριες επεξερ-

γάζονται θέματα όπως το προαναφερόμενο των δυτικών εθελοντριών κατά την διάρκεια του κριμαϊκού πολέμου (1853-1856) όταν χιλιάδες γυναίκες, Γαλλίδες και κυρίως Αγγλίδες, ακολούθησαν τους συζύγους τους στον πόλεμο, χωρίς καμία πρόνοια ή προστασία από το κράτος τους· το Ανατολικό Ζήτημα· τις σχέσεις και συνεργασίες της Υψηλής Πύλης με τη Δύση· τη στάση και τη θέση της υπόδουλης Ελλάδας και της ελεύθερης Ελλάδας απέναντι στις Μεγάλες Δυνάμεις· τα ήθη και έθιμα και την καθημερινή ζωή των υπόδουλων λαών· την προώθηση των γυναικείων σπουδών ή της γυναικείας εκπαίδευσης στην οθωμανική επικράτεια, την ελληνική παιδεία, κ.ά.

Η πλειονότητα των περιηγητριών προβαίνει σε βάσιμες πολιτικές αναλύσεις και ολοκληρωμένες εκτιμήσεις για την περίπλοκη διεθνή πραγματικότητα και για τις ανάλογες συμπεριφορές που σηματοδοτούσαν οι εκάστοτε καταστάσεις και τα συμφέροντα μιας χώρας. Οι περιηγήτριες του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα επεξεργάζονται τους διωγμούς, τις καθημερινές άνομες πράξεις και τις προσβολές που υπέστησαν οι χριστιανοί υπήκοοι της οθωμανικής επικράτειας. Οι περιηγήτριες του 20^{ου} αιώνα ασχολούνται με την επανάσταση των Νεότουρκων, το 1908, τον Κεμάλ Ατατούρκ, τους διωγμούς των μη-μουσουλμάνων υπηκόων, τον αφανισμό των χριστιανών ή των μη-μουσουλμάνων της Μικράς Ασίας και του Πόντου, τη γενοκτονία των Αρμενίων, τη γενοκτονία των Ποντίων, τη Μικρασιατική Καταστροφή κ.ά. Αναμφισβήτητα, μας παρέχουν πληροφορίες και στοιχεία που χρήζουν περαιτέρω έρευνας.

Οι μαρτυρίες των δυτικών περιηγητριών που σχετίζονται με την Κύπρο, τη Μικρά Ασία, τον Πόντο, και άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες και για τη θέση των υποτελών λαών. Ωστόσο, παρατηρείται μία ιδιαίτερη ευαισθητοποίηση στις γυναικείες μαρτυρίες για την υποδούλωση εκείνων που αποκαλούσαν απογόνους των αρχαίων Ελλήνων, γεγονός που συνέβαλε στο να επικεντρωθεί ο γυναικείος λόγος στο ελληνικό στοιχείο, σε σύγκριση με τις περιγραφές για άλλους υπόδουλους/υποτελείς λαούς και υπηκόους της οθωμανικής επικράτειας. Εν ολίγοις, οι λόγοι που ώθησαν τις περιηγήτριες να επικεντρώσουν την προσοχή τους ή να παρέχουν περισσότερο υλικό -στα έργα τους- για το ελληνικό στοιχείο, συγκριτικά μ' άλλους υποτελείς λαούς, μπορούν να αναζητηθούν στον ευρύτερο ρόλο που έπαιζε στις κοινωνίες ο απόηχος του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού.

«Φιλότιμο», «Παλικαριά», «Πατρίς»

Μολονότι κι άλλοι λαοί αγωνίστηκαν σκληρά για την εθνική τους ανεξαρτησία, οι περιηγήτριες αλλά και οι περιηγήτριες, ιδιαίτερα εκείνες του 19^{ου} αιώνα, ήταν επη-

ρεασμένες από τον «Ελληνικό Πυρετό» (Larrabee 1957), δηλαδή το μεγάλο φιλελληνικό πνεύμα και ρεύμα της εποχής τους· τον ρομαντισμό και την εξιδανίκευση που επικρατούσε για την Ελλάδα, η οποία, κατά την εκτίμησή τους, υπήρξε η κοιτίδα του πολιτισμού και της δημοκρατίας, ο τόπος των αρχαίων φιλοσόφων, του Ομήρου και των απογόνων των αρχαίων, οι οποίοι είχαν καταφέρει μετά από 400 χρόνια δουλείας να διατηρήσουν την εθνική τους ταυτότητα /συνείδηση και να επαναστατήσουν. Έτσι, ευαισθητοποιημένοι οι Δυτικοί, πέραν της αποστολής μη-κυβερνητικής αγγλικής, γαλλικής και αμερικανικής οικονομικής βοήθειας στον υπόδουλο ελληνισμό κατά τη διάρκεια του εθνικο-απελευθερωτικού αγώνα και των εξεγέρσεων που ακολούθησαν, κατέφταναν και οι ίδιοι, γυναίκες και άνδρες, σε μεγάλο ποσοστό, για να βοηθήσουν και να συμμετάσχουν στον εθνικο-απελευθερωτικό αγώνα του ελληνισμού κατά του τουρκικού ζυγού.

Οι περιηγήτριες συγκρίνουν τους Έλληνες με τα αρχαία γλυπτά και υποστηρίζουν ότι πρόκειται για έναν λαό που έχει κληρονομήσει το κάλλος των αρχαίων προγόνων του. Πλέκουν το εγκώμιο του κάλλους των Ελληνίδων, παρατηρώντας, μεταξύ άλλων, ότι οι Ελληνίδες διατηρούν την αρχαία ελληνική ενδυμασία, την επιδειξιότητα στον αργαλειό όπως αναφέρεται και στα έπη του Ομήρου και χορεύουν σαν την αρχαία θεά Άρτεμη. Εκτιμούν, επίσης, ότι οι Έλληνες, σε αντίθεση με τους Τούρκους, σέβονται το γυναικείο φύλο.

Hδιεθνώς διακεκριμένη στην εποχή της συγγραφέας Dora d'Istria (1859, 1863) επικεντρώνει την προσοχή της στο πατριωτικό και εθνικό πνεύμα των Ελληνίδων, οι οποίες, όπως σημειώνει, συμμετείχαν ενεργά στον εθνικο-απελευθερωτικό αγώνα και προτιμούσαν να πεθάνουν παρά να γίνουν σκλάβες των Τούρκων. Στις Σπέτσες η Dora d'Istria μάς πληροφορεί ότι επισκέφτηκε την οικία και τους απογόνους της Μπουμπουλίνας. Αναφέρει τις Σουλιώτισσες, τις γυναίκες του Μεσολογγίου, τις γυναίκες των Κλεφτών και τη Μαντώ Μαυρογένους. Όσον αφορά στις Σουλιώτισσες, η Αγγλίδα περιηγήτρια Frances Maclellan (στην Κέρκυρα το 1835) δηλώνει ότι «απολάμβανε να διηγείται τις ιστορίες αυτών των γενναίων γυναικών στις Αγγλίδες κυρίες που ζούσαν μέσα στην άνεση και στην ασφάλεια των σπιτιών τους».

Η Αγγλίδα Fanny Janet Blunt (1878) γράφει: «Θα έλθει το πλήρωμα του χρόνου που μία έβδομη Μεγάλη Δύναμη θα αναστηθεί στην Ευρώπη, όταν οι Έλληνες θα κυβερνήσουν ξανά στο Βυζάντιο και η Ευρώπη θα μάθει ότι το όνομα Έλληνας (Hellenes) είναι ακόμα ιερό».

Η Αμερικανίδα περιηγήτρια Emma Raymond Pitman (1881) γράφει ότι «επταρχίες της Ελλάδας, ακόμα και τώρα [το 1881], βρίσκονται κάτω από την καταπίεση ενός

κατακτητή με επακόλουθο να είναι ανυπόμονες και ανήσυχες. Η τουρκική καταπίεση είναι αντίθετη με τον ελληνικό πολιτισμό. Τα δύο δεν μπορούν να συνταυτιστούν, όπως δεν μπορούν να συνταυτιστούν το σκοτάδι και το φως. Οι σύγχρονοι αναγνώστες, που δεν γνωρίζουν αρχαία ιστορία, δεν μπορούν να καταλάβουν ότι ένα εξαιρετικά μεγάλο τμήμα της Τούρκικης Αυτοκρατορίας κάποτε ανήκε στην Ελλάδα».

Oι περιηγήτριες επισημαίνουν επανειλημμένα ότι οι υποτελείς Έλληνες «διψούσαν για βελτίωση», «για μάθηση και γνώση». Περιγράφουν τον υπόδουλο ελληνισμό ως «την καλύτερη φυλή της Τουρκίας» και ως «ισχυρό και προοδευτικό λαό» με «ανεπτυγμένο πατριωτισμό». Διακρίνουν ότι επρόκειτο για έναν «ανυπότακτο λαό», με ιστορική μνήμη, πατριωτικό πνεύμα και τάση για αντίσταση και εξέγερση, υπογραμμίζοντας κατ' επανάληψη ότι όλα τα σφάλματα και ελαττώματα των Ελλήνων οφείλονταν στην κακοδιοίκηση των Τούρκων.

Αναλυτικότερα, μετά από είκοσι χρόνια παραμονής στις οθωμανικές περιφέρειες, η Fanny Janet Blunt, κόρη του Άγγλου πρέσβη στη Κωνσταντινούπολη και, αργότερα, σύζυγος του Άγγλου πρέσβη στη Θεσσαλονίκη, παρατηρεί ότι ο ελληνικός λαός είχε κατευθύνει όλες του τις προσπάθειες στην παιδεία της φυλής του, επισημαίνοντας: «Βελτιώσου και περίμενε υπομονετικά είναι το σύνθημα των Ελλήνων της Τουρκίας... Δεν έχω τίποτα να πω εδώ για τους κατοίκους της ελεύθερης Ελλάδας (Hellas). Έχω να διηγηθώ μόνο ότι γνωρίζω προσωπικά για το χαρακτήρα και τη θέση των υπόδουλων Ελλήνων της Τουρκίας. Εκείνοι, αν και συμμετείχαν στην εθνική προσπάθεια του 1821-1822, μοιράστηκαν λίγους από τους καρπούς της. Οι Έλληνες της Μακεδονίας, της Θεσσαλίας και της Θράκης δεν απέκτησαν την ελευθερία που απέκτησαν οι κάτοικοι της ελεύθερης Ελλάδας και η κατάστασή τους ελάχιστα βελτιώθηκε. ... Ο πατριωτισμός είναι πολύ ανεπτυγμένος στους Έλληνες χωρικούς, οι οποίοι έχουν απόλυτη συνείδηση του όρου πατρίς (patris) και διδάσκονται να έχουν κατά νου ότι, πριν από μισό αιώνα, η ελεύθερη Ελλάς (Hellas) αποτελούσε τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ότι οι κάτοικοι της, όπως και οι ίδιοι, ήταν υπόδουλοι και χρωστούν την ελευθερία, που τώρα απολαμβάνουν, στην αυτοθυσία και στην ατομική τους προσπάθεια» (Blunt 1878: 35-40).

Η Αγγλίδα περιηγήτρια Julia Pardoe (1837) υποστηρίζει ότι «η ζωώδης δύναμη που έχει υποδουλώσει τους Έλληνες δεν τους έχει υποτάξει. Το ηθικό τους φρόνημα παραμένει αικμαίο και αμείωτο και είναι αμφίβολο ότι μπορεί κάποτε να συντρίβει». Όσον αφορά στους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, το 1836, η Pardoe εντυπωσιάζεται, όπως παρατηρεί η ίδια, από την πολιτιστική

τους πρόοδο, το πάθος τους, την ανυπότακτη συμπεριφορά τους, την αγάπη τους για τα ταξίδια και την θηική τους υπόσταση η οποία δεν τους επέτρεψε να γίνουν θύματα της ζήλειας. Σημειώνει, επίσης, ότι κάθε Έλληνας είναι ένας επιδέξιος διπλωμάτης που πάντα ενεργεί εγκαίρως.

Η Αμερικανίδα ιεραπόστολος Mary Briscoe Baldwin, σε επιστολή της από την Κρήτη το 1866, μας πληροφορεί ότι οι Έλληνες που ήταν υποχρεωμένοι να υφίστανται την καταπίεση του κατακτητή και ζητούσαν ένωση με την Ελλάδα, εξεγέρθηκαν κατά της αβάσταχτης καταπίεσης της τουρκικής κυβέρνησης. Όσον αφορά στους κρυπτοχριστιανούς της Κρήτης, αναφέρει ότι υπήρχαν Έλληνες χριστιανοί που είχαν αναγκαστεί να εξισλαμιστούν, για να αποφύγουν τον θάνατο, τη λεηλασία και την τυραννία. Σχετικά με την επιχειρηματικότητα των Ελλήνων, η Αγγλίδα περιηγήτρια Emily Beaufort (1861) υποστηρίζει ότι οι Έλληνες είναι εξαιρετικά εργατικοί και καλοί επιχειρηματίες. Η Blunt (1878) παρατηρεί ότι οι υπόδουλοι Έλληνες διαθέτουν «επιχειρηματικό και φιλόδοξο πνεύμα», προσθέτοντας ότι έχουν και «φιλότιμο» (filotimo). Εξάλλου, η Blunt διακρίνει ότι οι Έλληνες εμφανίζουν «μεγάλη ματαιοδοξία, παλικαρία (palikarism, palikar) και υπερφίαλη αλαζονεία ... Είναι διακριτικοί, υπερβολικά ευαίσθητοι, αγαπούν το κέρδος, αλλά δεν είναι τσιγκούνηδες ή φιλάργυροι.» Επισημαίνει, επίσης, ότι ο Έλληνας βρίσκεται σε κάθε γωνιά της Τουρκίας είτε ως γιατρός είτε ως δικηγόρος είτε ως δάσκαλος. Σε μικρότερη κλίμακα, εργάζεται σε κάθε πόλη και χωρί ως μικροέμπορος, κτίστης, ξυλουργός, υποδηματοποιός και μουσικός.

Δεν εξυμνούν τον ελληνισμό όλες οι δυτικές περιηγήτριες· ακόμα και οι φιλελλήνιδες αναφέρουν τα «ελλατώματα» των Ελλήνων: περιγράφονται ως «δουλοπρεπείς», «ευέλικτοι», και ως το «εγκληματικό» ελληνικό στοιχείο, με τάση για «αντίσταση και εξέγερση», όπως οι Έλληνες της Κύπρου που αποτελούν «μόνιμο αγκάθι στο πλευρό της Αγγλίας». Παρ'όλα αυτά, οι γυναικείες μαρτυρίες αποτελούν αντιπροσωπευτικό δείγμα του φιλελληνικού ρεύματος της εποχής.

Σε αυτό το σημείο οφείλουμε να επαναλάβουμε ότι δεν υπέστη μόνο ο υπόδουλος ελληνισμός τον αποκαλούμενο, από την Αμερικανίδα περιηγήτρια Emma Raymond Pitman (1881), «εξευτελισμό» και «την απάνθρωπη καταπίεση των Τούρκων». Και άλλοι λαοί υπέστησαν τις επιπτώσεις της κυριαρχίας των Οθωμανών, όπως οι Αρμένιοι, οι Εβραίοι και οι Τσιγγάνοι. Ενδεικτικά, η περιηγήτρια Maria Guthrie (1802), η οποία ταξίδευε το 1795-1796 σε διάφορες περιοχές του Εύξεινου Πόντου, επισημαίνει ότι οι τιμωρίες για τους Αρμένιους, τους Εβραίους και τους Έλληνες ήταν πολύ πιο σκληρές από εκείνες που επιβάλλονταν από τους Οθωμανούς σε άλλες εθνότητες,

αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι «για το παραμικρό παράπτωμα ή παράβαση τούς κάρφωναν [κρεμούσαν] από τα αυτιά».

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ:

Brassey, Annie ή Lady Brassey (1880) Sunshine and Storm in the East, or, Cruise to Cyprus and Constantinople. London, Longmans, Green, and Co.

Blunt, Fanny Janet, formerly, F.J. Sandison (1878). The People of Turkey: 20 years Residence among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians" By a Consul's Daughter and Wife. London: John Murray, Albemarle Street.

d'Istria, Dora (1859). Les femmes en Orient. Zurich: Meyer et Zeller, éditeurs, Revue des Deux Mondes.

d'Istria, Dora (1863). Excursions en Roumelie et en Moree. Par Madame Dora d'Istria. Zurich: Meyer et Zeller, Paris: J. Cherbuliez.

Guthrie, Maria (1802) A tour performed in the years 1795-1796 through the Taurida, or Crimea, the antient kingdom of Bosphorus, the once powerful republic of Tauric Cherson, and all the other countries on the north shore of the Euxine. London: Nichols and Son.

Harvey A. J. of Ickwell Bury (1861), Our Cruise in the Claymore, with a visit to Damascus and the Lebanon. London: Chapman and Hall

Hornby, Lady (1863). Constantinople during the Crimean War. London: Richard Bentley, Publisher In Ordinary To Her Majesty.

Pardoe, Julia (1837). The City of the Sultan and domestic manners of the Turks in 1836. London: Henry Colburn.

Scott-Stevenson, Mrs. (1880). Our home in Cyprus. Third edition. London, Chapman and Hall, Ltd.

Smith, Agnes (1870) Eastern Pilgrims: the travels of three Ladies. London, Hurst and Blackett Publishers.

Smith, Agnes (1887) Through Cyprus. London, Hurst and Blacket, Publishers.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Charalambidis, M. (2002). The Pontian Question in the United Nations. Edition of the International League for the Rights and Liberation of Peoples, ONG, Geneva.

Καμπερίδου, Ε. (2014). Επιτέλους αναπνέω ελεύθερη. Γυναικείες Μαρτυρίες. Αθήνα: Επιστημονικές εκδόσεις ΤΕΛΕΘΡΙΟΝ.

Καμπερίδου, Ε. (2006). Οι περί Ελληνισμού Αντιλήψεις και Περιγραφές Περιηγητρών του 17^{ου}, 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα. Φιλοσοφία και Παιδεία, Περιοδική Επιστημονική Έκδοση της ΕΚΔΕΦ, τεύχος 38: 14-18.

Καμπερίδου, Ε. (2007). Απόψεις Ξένων Περιηγητρών για την Περίοδο της Τουρκοκρατίας (1789-1878). Φιλοσοφία και Παιδεία, Περιοδική Επιστημονική Έκδοση της ΕΚΔΕΦ, τεύχος 4: 34-37.

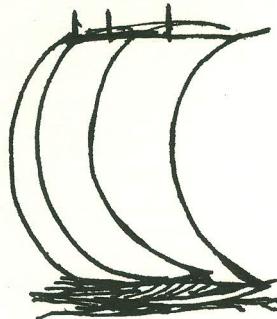
Καμπερίδου, Ε. (2008). «Ο Κουσός Δήμαρχος της Κερασούντας» και «Η Κυριαρχία της Τρομοκρατίας στην Τουρκία». Φιλοσοφία και Παιδεία, Περιοδική Επιστημονική Έκδοση της ΕΚΔΕΦ, τεύχος 47-48: 44-49.

Καμπερίδου, Ε. (2008). Νεομάρτυρες της Σμύρνης: «ο Ξεδιάντροπος Ζυγός» (1816). Φιλοσοφία & Παιδεία, Περιοδική Επιστημονική Έκδοση της ΕΚΔΕΦ, τεύχος 46: 33-37.

Larrabe, S.A. (1955). A Hellas Observed: The American Experience of Greece, 1775-1865. New York: New York University Press.

Σαρρής, Ν. (1994). Οσμανική Πραγματικότητα. Αθήνα: Εκδόσεις Αρσενίδης.

Φωτιάδης, Κ. (1993). Οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη.

Φιλοσοφία και Παιδεία

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΝΟΣΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΠΡΟΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ (Ε.Κ.Δ.Ε.Φ.)

ΕΤΟΣ 12ο
ΤΕΥΧΟΣ 38

ΜΑΪΟΣ -
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2006

«Μάλα γάρ φιλοσόφου τοῦτο
τό πάθος, τό θαυμάζειν·
οὐ γάρ ἄλλη ἀρχή φιλοσοφίας
ἢ αὕτη»

[Πλάτ. Θεαίτητος (155 Δ)]

ΟΙ ΠΕΡΙ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΓΡΑΦΕΣ ΠΕΡΙΗΓΗΤΡΙΩΝ ΤΟΥ 17ου, 18ου και 19ου ΑΙΩΝΑ

Της ΕΙΡΗΝΗΣ ΚΑΜΠΕΡΙΔΟΥ
Λέκτορα Κουνωνιολογίας στο ΤΕΦΑΑ Πανεπ. Αθηνών

1. Η γυναικεία περιήγηση

Τα έργα, τα ταξιδιωτικά χρονικά, τα προσωπικά ημερολόγια και οι επιστολές δυτικών περιηγητών του 17ου, 18ου και 19ου αιώνα, που δεν έχουν δει το φως της δημοσιότητας, σε σύγκριση με εκείνα των περιηγητών, μας προσφέρουν ένα ανεξερεύνητο, πρωτότυπο και αδημοσίευτο υλικό, και μία γυναικεία οπτική και προσέγγιση της Οσμανικής πραγματικότητας. Χιλιάδες γυναίκες¹, Αγγλίδες, Γαλλίδες, Γερμανίδες, Σουηδέζες, Ελβετίδες, Αυστριακές και Αμερικανίδες περιηγήθηκαν, εξερεύνησαν, επισκέφτηκαν, φιλοξενήθηκαν, εξήσαν ως μόνιμοι κάτοικοι, υπηρέτησαν ή εργάστηκαν ως εθελόντριες, ως ιεραπόστολοι, ως εκπαιδευτικοί, ως νοσοκόμες, ως ζωγράφοι, ως γκουνβερνάντες, ως καμαριέρες, ως υπηρέτριες ή ως συνοδοί γυναικών της δυτικής ελίτ και της Οθωμανικής ελίτ, σε κατεχόμενες από τον τουρκικό ξυγό περιοχές που εθεωρούντο, κατά τις μαρτυρίες τους, βάροβαρες και επικίνδυνες για το γυναικείο φύλο, όπως η Μικρά Ασία, ο Πόντος, η Κύπρος, η Ελλάδα, κ.ά.

Το φαινόμενο της γυναικείας περιήγησης στις Οθωμανικές επικράτειες, που σημείωσε σημαντική ανέξηση τον 19ο αιώνα, ήταν μία καινοτομία, μία απελευθερωτική εμπειρία, μία πολιτισμικού χαρακτήρα έκφρασης ελευθερίας, ιδιαίτερα αντιληπτό αν λάβουμε υπόψη ότι ακόμα και η δυτική μεσαία τάξη κατέκρινε την γυναικεία περιήγηση ή το ταξίδι εκτός Ευρώπης και περιόριζε την γυναικεία δραστηριότητα στην δική της έμφυλη σφαίρα και έμφυλα σύνορα.² Σε αυτό το σημείο πρέπει να υπογραμμίσουμε, ότι το γυναικείο ενδιαφέρον για την Ανατολή δεν είχε θεσμικά πλαίσια. Οι περιηγήτριες κινούνταν έξω από τα επίσημα δίκτυα και κέντρα εξουσίας, αρμοδιοτήτων και οργάνωσης. Η εμπειρία των γυναικών στην Ανατολή είχε κυρίως ιδιωτικό χαρακτήρα, δηλαδή ήταν προσωπική επιλογή και δεν συνδεόταν από οποιασδήποτε μορφή θεσμικής υποστήριξης. Εν ολίγοις, οι περιηγήτριες δεν ήταν αξιωματούχοι κάποιας διπλωματικής, αρχαιολογικής ή στρατιωτικής αποστολής· εκτός από τις εθελόντριες Γαλλίδες, Αγγλίδες και Γερμανίδες νοσοκόμες και καλόγριες, ή τις έμμισθες Γαλλίδες και Αγγλίδες νοσοκόμες κατά την διάρκεια του Κριμαϊκού

Πολέμου (1853-1856), οι οποίες στην ουσία, αν και παρείχαν κάποιες συγκεκριμένες υπηρεσίες 'συμπλέοντες' με την πολιτική της χώρας τους, στην πραγματικότητα βρίσκονταν έξω από τα πολιτικά κέντρα εξουσίας της αποικιακής, αποικιοκρατικής πολιτικής. (Καμπερίδου 2003)

Οι περιηγήτριες, όπως και οι περιηγητές, υπήρχαν μάρτυρες ιστορικών γεγονότων, όπως της καταστροφής του ναού της Αθηνάς, της κατάληψης της Αθήνας από τους Βενετούς (1687), της κατάληψης του Νεγρεπόντε (Ευβοίας) (1688), και της αρπαγής των μαρμάρων του Παρθενώνα από τον Λόρδο Έλγιν. (Καμπερίδου 2002:Α'29-32) Εισχώρησαν στις οικίες και στην καθημερινή ζωή των υποτελών-υπόδουλων λαών, όπως των Ελλήνων, των Εβραίων, των Αρμενίων, και όχι μόνο. Φιλοξενήθηκαν, επισκέφτηκαν ή εργάστηκαν σε χαρέμια που αντιστοιχούσαν σε όλο το φάσμα της κοινωνικής στρωμάτωσης των Οθωμανών Τούρκων. Ο γυναικείος λόγος, οι μαρτυρίες των περιηγητριών καθώς και εκείνες των έγκλειστων στα χαρέμια εξισλαμισμένων σκλάβων, αποτελούν πλούσιο ερμηνευτικό κέντρο κατανόησης της Οθωμανικής κοινωνίας και πολύτιμη πηγή πληροφόρησης για την πραγματική καθημερινή ζωή και θέση της γυναικάς στις Οθωμανικές επικράτειες. (Καμπερίδου 2002: Α',Β')

Η γυναικεία οπτική και προσέγγιση, όπως η σύγκριση και ταύτιση των περιηγητριών με το 'Άλλο', ίδιως με τις έγκλειστες στα χαρέμια γυναικές διαφόρων εθνικοτήτων, τοποθετεί την έμφυλη διάσταση, τον έμφυλο λόγο και την έμφυλη αλληλεγγύη στο προσκήνιο, υπερφαλαγγίζοντας-και πολλές φορές- καταλύντας τους πολιτισμικούς φραγμούς του Ισλάμ. Η γυναικεία οπτική αντανακλάται έντονα στον γυναικείο λόγο, δηλαδή με την εφεύρεση και χρήση όρων όπως, "wo-manity" (γυναικότητα), αντί του αγγλικού όρου *humanity* (ανθρωπότητα) που προσδιορίζει και τα δύο φύλα, καθώς και "slavedom" (δουλοευθεροία), δηλαδή ο συνδυασμός των όρων δουλεία και ελευθερία. Χρησιμοποιούν όρους όπως "woman-kind" αντί για *mankind* (ανθρωπότητα), «βιασμός» (*rape*) και «προνομιακός βιασμός» (*privileged rape*), όρος που χρησιμοποιήθηκε

πρώτη φορά τον 180 αιώνα από την περιηγήτρια Mrs. Maria Guthrie. (*Καμπερίδου 2002: A'13-18*) Περιηγήτριες αγοράζουν Ελληνίδες και Ευρωπαίες σκλάβες από τα σκλαβοπάζαρα και τις απελευθερώνουν. (*Καμπερίδου 2002: A'100, 129-133*). Αντιρροσωπευτική ένδειξη αυτής της έμφυλης αλληλεγγύης αποτελεί η συνήθεια ή η καθιερωμένη τακτική της Πριγκίπισσας της Ουαλίας, Καρολίνας, να αγοράζει σκλάβες κατά την διάρκεια των περιηγήσεών της. Στην Αθήνα, το 1816, η Πριγκίπισσα της Ουαλίας, Καρολίνα, η τότε μελλοντική Βασιλισσα της Μεγάλης Βρετανίας, αγοράζει τρεις Ελληνίδες σκλάβες και τις απελευθερώνει. Προκινεί τις δύο, οι οποίες παντρεύθηκαν λίγο αργότερα, αλλά η τρίτη Ελληνίδα, που απελευθερώσει από την δουλεία η Πριγκίπισσα, το 1816, σκοτώθηκε το 1824, στην σφαγή του Μεσολογγίου. (*Celine 1849: A' 117*) Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τις μαρτυρίες της Louise Demont (1821: 409) και της Celine ή Countess Stephano (1849: A' 28), οι οποίες συνόδευαν την Πριγκίπισσα της Ουαλίας στις περιηγήσεις της, ένας μεγάλος αριθμός Ευρωπαίων κρατούνταν ως σκλάβοι στην Τυνησία και επωλούντο στο σκλαβοπάζαρο εκεί. Η Πριγκίπισσα Καρολίνα, το 1816, αγόρασε και απελευθερώσει 100 σκλάβες από αυτό το σκλαβοπάζαρο. Στην συνέχεια, στο Κάιρο αγόρασε και απελευθερώσει έξι άλλες γυναίκες αγνώστων εθνικοτήτων. (*Celine 1848: A' 78*)

2. Περιηγήτρια στο Άγιο Όρος:

«On Lady Stratford's visit to Mount Athos»

Οι περιηγήτριες διεισδύουν στα τζαμιά μεταμφιεσμένες ως άνδρες ή ως μουσουλμάνες, ανάλογα με τις απαγορεύσεις κάθε εποχής. Εκτός από τα χαρέμια, εισχωρούν στα γυναικεία λουτρά και σε όλους τους τόπους συνάντησης των Οθωμανίδων και των υπόδουλων λαών, και όχι μόνο. Μία περιηγήτρια επισκέπτεται και τα μοναστήρια του Αγίου Όρους! (*Καμπερίδου 2002: A'*)

Εν ολίγοις, οι περιηγήτριες δεν αγνόησαν μόνο τους αναρίθμητους κινδύνους και τις δύσκολες συνθήκες των ταξιδιών των εποχών τους για να γευθούν την απελευθερωτική τους εμπειρία, δηλαδή τους κουρσάρους, τους πειρατές, τους ληστές, τις φουρτούνες των θαλασσών, την πανούκλα και την χολέρα. Ούτε τις επιπτώσεις της ανακάλυψης της διείσδυσής τους στα τζαμιά μεταμφιεσμένες ως Μουσουλμάνες ή ως άνδρες. (*Καμπερίδου 2002: A' 25-28*) Μία Αγγλίδα ‘αμεταμφίεστη’ επισκέφθηκε και ξεναγήθηκε στο Άγιο Όρος. Επισημαίνουμε ότι εισχώρησε και ξεναγήθηκε, ως γυναίκα, στα μοναστήρια του Αγίου Όρους, και όχι μεταμφιεσμένη ως άνδρας!! (*Blunt 1878: B' 313*)

«Απαγορεύεται στις γυναίκες και στα ζώα θηλυ-

κού γένους να εισχωρήσουν στα εδάφη του Ιερού Βουνού», γράφει η Fanny Janet Sandison Blunt (1878: A' 313), κόρη του Άγγλου Πρέσβη της Κωνσταντινούπολης και αργότερα σύζυγος του Άγγλου Πρέσβη της Θεσσαλονίκης με 50 χρόνια παραμονής και περιηγήσεων στις Οθωμανικές επικράτειες (1848-1899). Η Blunt επισημαίνει ότι αυτή η απαγόρευση παραβιάσθηκε ανοικτά από την Lady Stratford, η οποία επισκέφθηκε και ξεναγήθηκε στα μοναστήρια του Αγίου Όρους, κατά την διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου (1853-1856). Σύμφωνα με την Blunt, αυτή η απαγόρευση είχε σχέση, κατά κάποιον τρόπο, με τις επιπτώσεις της περιεργείας της συζύγου του Λωτ, η οποία είχε τιμωρηθεί για αυτήν της την περιεργεία, όταν μεταμορφώθηκε σε στήλη άλατος. «Την ίδια τιμωρία», όπως γράφει η Blunt, «πρόσμεναν οι μοναχοί του Αγίου Όρους να υποστεί οποιαδήποτε περιπετειώδης κόρη της Εύας», όπως η Lady Stratford, «που θα τολμούσε να παραβιάσει τα ιερά τους σύνορα. Αυτή η δεισιδαιμονία, όμως, έχασε την ισχύ της, όταν η Lady Stratford επισκέφθηκε τα μοναστήρια κατά την διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου, ενώ ορισμένοι μοναχοί έτρεμαν περιμένοντας την μεταμόρφωσή της (σε στήλη άλατος), μέχρι που είχαν την ανακούφιση/ικανοποίηση να την δουν να εγκαταλείπει τα επικίνδυνα εδάφη του Ιερού Βουνού με πλήρη κατοχή των χαρισμάτων της κομψότητας που την χαρακτήριζαν» καταλήγει η Blunt. (1878: A' 313)

3. Η ιδιαίτερη ευαισθητοποίηση των γυναικείων μαρτυριών για αυτούς που εθεωρούσαν απογόνους των Αρχαίων

Παρατηρείται μία ιδιαίτερη ευαισθητοποίηση στις γυναικείες μαρτυρίες, όσον αφορά το θέμα της υποδούλωσης και του εξανδραποδισμού, από τον Τουρκικό ζυγό, αυτών που αποκαλούσαν απογόνους των Αρχαίων Ελλήνων, που συμβάλλει στην επικεντρωση του γυναικείου λόγου στο Ελληνικό στοιχείο, συγκριτικά με τις περιγραφές τους για άλλους υπόδουλους λαούς και υπηρόδους των Οθωμανικών επικρατειών (*Καμπερίδου 2002: B', Καμπερίδου 1993*). Εν ολίγοις, οι λόγοι που ώθησαν τις περιηγήτριες να επικεντρώσουν μεγαλύτερη προσοχή ή να παρέχουν περισσότερο υλικό, στα έργα τους, στον Ελληνισμό, συγκριτικά με άλλους υπόδουλους λαούς, μπορούν να αναζητηθούν στον ευρύτερο όρο που έπαιζε στις κοινωνίες, ο απόηχος του αρχαίου Ελληνικού πολιτισμού. Οι περιηγήτριες, και ιδιαίτερα εκείνες του 19ου αιώνα, όπως και οι περιηγητές, ήταν επηρεασμένες από τον «Ελληνικό Πυρετό» (Larrabee 1957), δηλαδή το μεγάλο φιλελληνικό πνεύμα και ρεύμα της εποχής τους- τον

ρομαντισμό και την εξιδανίκευση για την Ελλάδα, που, κατά την εκτίμησή τους, υπήρξε η κοιτίδα του πολιτισμού και της δημοκρατίας, η Ελλάδα των αρχαίων φιλοσόφων, του Ομήρου και των απογόνων των Αρχαίων, οι οποίοι είχαν καταφέρει μετά από 400 χρόνια δουλείας να διατηρήσουν την εθνική τους συνειδηση, αλλά και να εξεγερθούν παρόλο που και άλλοι λαοί αγωνίσθηκαν και εκείνοι σκληρά για την εθνική τους ανεξαρτησία. Έτσι ευαισθητοποιημένοι, οι Δυτικοί, πέραν της αποστολής μη κυβερνητικής Αγγλικής, Γαλλικής και Αμερικανικής οικονομικής βοήθειας στον υπόδουλο Ελληνισμό, κατά την διάρκεια του Ελληνικού εθνικο-απελευθερωτικού αγώνα (της Ελληνικής Επανάστασης) και των εξεγέρσεων που ακολούθησαν, έφταναν και οι ίδιοι, γυναίκες και άνδρες, σε μεγάλους αριθμούς, για να βοηθήσουν και να συμμετάσχουν στον εθνικο-απελευθερωτικό αγώνα του Ελληνισμού κατά του Τουρκικού ζυγού. (Larrabee 1957, Καμπερίδου Β' 2002)

Οι γυναικείες μαρτυρίες που ακολουθούν, αποτελούν αντιπροσωπευτικά δείγματα αυτού του φιλελληνικού ρεύματος, αυτού του «Ελληνικού Πυρετού» και αυτής της ιδιαίτερης ευαισθητοποίησης για εκείνους που εθεωρούσαν απογόνους των Αρχαίων Ελλήνων:

Ως απόγονοι των Αρχαίων Ελλήνων, προσδιορίζει τους Αθηναίους, τον 17ο αιώνα, η Σουηδέζα περιηγήτρια Anna Akerhjelm (1642-1688), η οποία συνόδευε, ως ‘κυρία επί των τιμών’ την Countess Koenigsmaark (Kathryn Carlotta de la Gardie), σύζυγο του Κόμη Koenigsmark, σε σλές τις περιηγήσεις της. Η Anna Akerhjelm, σε επιστολή της προς τον αδελφό της, με ημερομηνία 18 Οκτωβρίου 1687, γράφει: «Ηθελα να ξέρω, αγαπητέ αδελφέ, πώς σας φαίνεται που βρίσκομαι τώρα στην Αθήνα, στην πόλη αυτή που είναι η πηγή όλων των πολιτισμών και της Ρώμης. Άλλα αν θέλετε να σας πω την αλήθεια, οι εγχώριοι (οι Αθηναίοι) δεν γνωρίζουν περί των προγόνων τους όσα οι ξένοι.» Η Anna Akerhjelm και η Countess Koenigsmaark συνόδευσαν τον Κόμη Koenigsmark στην Αθήνα κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του, και υπήρξαν μάρτυρες της κατάληψης της Αθήνας από τους Βενετούς και της καταστροφής του ναού της Αθηνάς.

«Το φρούριο βρίσκεται πάνω στο βουνό [...] Πόσο λυπήθηκε η Αυτού Μεγαλειότης, (Count Otto Guillaume Koenigsmaark) που κατέστρεψε τον ωραίο ναό που υπήρχε εκεί τρεις χιλιάδες χρόνια και ονομαζόταν ο ναός της Αθηνάς [...] οι βόμβες έφεραν τέτοιο αποτέλεσμα που αντός ο ναός δεν θα μπορέσει ποτέ πλέον να αποκατασταθεί στον κόσμο.» καταλήγει η Akerhjelm. Κατά την πολιορκία της Αθήνας, από τον

Κόμη Koenigsmark, όπως επεσήμανε στην επιστολή της η Σουηδέζα περιηγήτρια, μία βόμβα έπεσε επάνω στον αρχαίο ναό της Αθηνάς, τον οποίο οι Τούρκοι είχαν μεταμορφώσει σε τέμα, και στον οποίο ναό είχαν εγκαταστήσει και μία πυριτιδαποθήκη. Παρατηρεί, επίσης, ότι ολόκληρος ο ναός, καθώς και ένα μεγάλο κομμάτι της πόλης της Αθήνας καταστράφηκαν τελείως και από τότε η πόλη της Αθήνας ήρθε στα χέρια των Χριστιανών.

Στις Σπέτσες, η διεθνώς διακεκριμένη στην εποχή της συγγραφέας Dora d'Istria επισκέφθηκε την οικία και τους απογόνους της Μπουντουλίνας. Στα έργα της, η Dora d'Istria επικεντρώνει την προσοχή της στο πατριωτικό και εθνικό πνεύμα των Ελληνίδων, οι οποίες, παρατηρεί, συμμετείχαν ενεργά στους εθνικο-απελευθερωτικούς αγώνες και προτιμούσαν να πεθάνουν παρά να γίνουν σκλάβες των Τούρκων (D'Istria 1861:267-443). Σε άλλο έργο της αναφέρει τις Σουλιώτισσες, τις γυναίκες του Μεσολογγίου, τις γυναίκες των Κλεφτών, και την Μαντώ Μαυρογένους. (D'Istria 1863:109-110). Όσον αφορά τις Σουλιώτισσες, η Αγγλίδα περιηγήτρια Frances Maclellan, στην Κέρκυρα, το 1835, δηλώνει ότι «απολάμβανε να διηγείται τις ιστορίες αυτών των γενναίων γυναικών στις Αγγλίδες κυρίες που ζύνσαν μέσα στην άνεση και στην ασφάλεια των σπιτιών τους.»

Η Celine ή η Countess Stephano, που βρισκόταν στην Χίο το 1817, όταν επισκέφτηκε την Χίο το 1827, πέντε χρόνια μετά την Σφαγή του 1822, γράφει: «Άλιμον! Κακότυχη χώρα! Πέντε χρόνια (1822) αργότερα, ήταν η μοίρα σου να πέσεις κάτω από το βάρος χαντζάρι (ή γιαταγάνι) του Τούρκου, ενώ οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις παρακολούθουσαν ασυγκίνητες. Παγερά θυσιάστηκες στο θέμα της πολιτικής ισορροπίας, και αφέθηκες να καταστραφείς, παρά τον ευγενή πατριωτισμό των ηφαικών παιδιών σου. Ο Ισλαμισμός, αυτή η ανωμαλία στον πολιτισμό του σύγχρονου καιρού, είναι αδυσώπητος, και το μολυβδαίνιο του χαντζάρι καταστέλλει την μεγαλοφυία του πιο ευγενικού έθνους πάνω στην γη. Η κατακτημένη Ελλάδα συνήθισε τον ζυγό της δουλείας και η πρόσφατη απελευθέρωσή της, για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, δεν θα την επαναφέρει στην κατάσταση που βρισκόταν πριν από την βάρβαρη κυριαρχία των Τούρκων. Όταν επισκέφθηκα ξανά τον τόπο [...] η δύστυχη Χίος αιμορραγούσε, ακόμα, από τις πληγές που προκάλεσε ο σκληρός κατακτητής [...] η Χίος τώρα, οφείλει την ύπαρξή της και την επιβίωσή της, αποκλειστικά στην πλούσια ευνοϊκή της φύση [...] στην μαστίχα της Χίου, μεγάλες ποσότητες της οποίας χρησιμοποιούνται στο Σαράνι του Σουλτάνου, και παρέχουν στο νησί κάποια μικρή εμπορική σημασία.»

Από την γη αυτή, που ποτίσθηκε με το αίμα των παιδιών της, η Χίος προμηθεύει λιβάνια για τους ναούς των κατακτητών της, οι οποίοι, μέσα στην άγρια οργή τους, αφάνισαν τα θύματά τους χωρίς σεβασμό, όσον αφορά το φύλο και την ηλικία.» (1849: A' 34,35,95,96).

Σαράντα-τρία χρόνια αργότερα, η Αγγλίδα περιηγήτρια Anna Vivanti, η οποία επισκέφθηκε την Χίο, το 1865, φανερά συγχλονισμένη παρατηρεί ότι ακόμα και τότε το νησί δεν είχε συνέλθει από τις επιπτώσεις της σφαγής του 1822, προσθέτοντας: «Αχ! Ωραία και δύστυχη Χίο, τόσο βάναυσα καταπιεσμένη από τους Τούρκους, που φοβούμενοι το θαρραλέο και τολμηρό πνεύμα των κατοίκων σου, που είχε εκδηλωθεί τόσο συχνά με τις εξεγέρσεις, και για τις οποίες έχουν υποφέρει τόσο τρομερά [...] Εύχομαι ο άσπλαχνος Τούρκος να διωχθεί σύντομα από τις χαμογελαστές ακτές σου.» (Vivanti 1865: 29-31)

Η Fanny Janet Blunt, κόρη του Αγγλου Πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη και αργότερα σύζυγος του Άγγλου Πρέσβη στην Θεσσαλονίκη, γράφει: «Ο χρόνος θα έρθει που μία έβδομη μεγάλη δύναμη θα αναστηθεί στην Ευρώπη, όταν οι Έλληνες θα κυβερνήσουν ξανά στο Βυζάντιο, και η Ευρώπη θα ξέρει ότι το όνομα Έλληνες (Hellenes) είναι ακόμα ιερό.» (1878: A' xix)

Η Αμερικανίδα περιηγήτρια Mrs. Emma Raymond Pitman παρατηρεί ότι «Οι επαρχίες της Ελλάδος, ακόμα και τώρα (το 1881), βρίσκονται κάτω από την φτέρνα ενός κατακτητή και είναι ανυπόμονες και ανήσυχες. Η Τουρκική καταπίεση αντιτίθεται στον Ελληνικό πολιτισμό. Τα δύο δεν μπορούν να συγχωνευτούν, όσο δεν μπορούν να συγχωνευτούν το σκότος και το φως. Οι σύγχρονοι αναγνώστες, που δεν γνωρίζουν αρχαία ιστορία, δεν μπορούν να καταλάβουν ότι ένα εξαιρετικά μεγάλο κομμάτι της Τουρκικής Αυτοκρατορίας κάποτε ανήκε στην Ελλάδα.» (1881:24) Καταγγέλλοντας, στην συνέχεια, την επικρατούσα «Τουρκική αναρχία» και «τον εξευτελισμό» των υποτελών λαών, η Αμερικανίδα περιηγήτρια όντας ρωγμαίνει ότι οι Έλληνες κατέχουν την παιδεία, είναι αρκετά μορφωμένοι και αγαπούν πολύ την ελευθερογια για να υποστούν, με υπομονή, την απάνθρωπη καταπίεση των Τούρκων και την κακοδιοίκηση της χώρας τους.» (1881:24, 43-44)

Σε αυτό το σημείο οφείλουμε να αναφέρουμε ότι δεν υπέστη μόνο ο υπόδουλος Ελληνισμός τον αποκαλούμενο από την Αμερικανίδα περιηγήτρια Emma Raymond Pitman «εξευτελισμό» και «την απάνθρωπη καταπίεση των Τούρκων». Και άλλοι λαοί υπέστησαν τις επιπτώσεις της υποτέλειας στους Οθωμανούς, δηλαδή τον δεσποτισμό, τους διωγμούς, την μη-ανοχή της διαφορετικότητας, την ανελευθερία και τον κοινω-

νικό-θρησκευτικό ρατσισμό. Αναμφισβήτητα, δεν διατηρούσαν μόνο οι Έλληνες την γλώσσα τους, την θρησκεία τους, τα έθιμα τους και την εθνική-πολιτισμική τους ταυτότητα. Όχι μόνο οι Έλληνες αλλά και άλλοι λαοί, όπως οι Αρμένιοι και οι Εβραίοι, διατήρησαν την πολιτισμική τους ταυτότητα και ήταν υποχρεωμένοι και εκείνοι να υποστούν την αποκαλούμενη από την Pitman «απάνθρωπη καταπίεση των Τούρκων». Αναδεικνύεται, αναμφισβήτητα, ότι οι Αρμένιοι και οι Εβραίοι, όπως και οι Έλληνες, ήταν υποχρεωμένοι να υπομένουν ποικιλότροπες φυλετικές ή κοινωνικές διακρίσεις, όπως ήταν ο επιβαλλόμενος διά νόμου ‘φυλετικο-χρωματικός’ ρατσισμός στις οικίες τους, στα ενδύματά τους και στα υποδήματά τους, έτσι ώστε να ξεχωρίζουν από τους ‘ανώτερους’ Οθωμανούς αφέντες και ηγεμόνες τους. Λόγου χάρη, παρατηρείται ότι οι Έλληνες ήταν υποχρεωμένοι να φορούν μαύρα υπόδημα, σε αντίθεση με τα πολύχρωμα των Τούρκων, και εξαναγκάζονταν να βάφουν τις οικίες τους με σκούρα χρώματα, όπως το καφέ. Απαγόρευαν, επίσης, στους Έλληνες, στους Αρμένιους και στους Εβραίους να φορούν το πράσινο χρώμα, το οποίο εθεωρείτο ιερό-το χρώμα του Προφήτη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Akerhjelm, Anna ή Mansdotter Agriconia, Anna (1854). XXII. Documents concernant Mademoiselle Anna Akerhjelm. Biographie d'Anna Akerhjelm [1686-1687], σ. 214-255, στο Documents inédits ou peu connus sur l'histoire et les antiquités d'Athènes tires des archives de l'Italie, de la France de l'Allemagne, etc. par Le Cte. de Laborde Membre de l'Institut. Paris Chez Jules Renouard et Cie, Libraires.

Akerhjelm, Anna ή Mansdotter Agriconia, Anna (1661-1687). Επιστολές της Άννας Ακερχέλμ (1661-1687), σ. 50-55, στο Πανδώρα. Σύγγραμμα περιοδικών εκδιδόμενων δις του μηνός. Συντάκται A.P. Ραγκαβής, K. Παπαρρηγόπουλος, N. Δραγούμης, κτλ. Τόμος δέκατος δεύτερος. Από Απρίλιον 1861 μέχρις Απρίλιον 1862.

Blunt, Fanny Janet, formerly, F.J. Sandison (1878). *The People of Turkey: 20 years Residence among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians, By a Consul's Daughter and Wife, in 2 vols.* John Murray, Albemarle Street, London.

Celine (1840). *Adventure of a Greek Lady, the adopted daughter of the late Queen Caroline, written by herself. In two volumes.* London: Henry Colburn.

Craven, Lady (1789). *A Journey Through The Crimea to Constantinople In A Series Of Letters Written In The Year 1786 by The Right Honourable Elizabeth Craven.* London, G.G. J. and J. Robinson.

D'Istria, Dora (1861). *ΠΕΡΙ ΤΩΝ EN TH ΑΝΑΤΟΛΗ ΓΥΝΑΙΚΩΝ, ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΚΟΜΗΣΣΗΣ ΔΩΡΑΣ*

ΑΠΟΨΕΙΣ ΕΕΝΩΝ ΠΕΡΙΓΗΤΡΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Της ΕΙΡΗΝΗΣ ΚΑΜΠΕΡΙΔΟΥ
Λέκτορα Κοινωνιολογίας στο ΤΕΦΑΑ Πανεπ. Αθηνών

«ΔΥΣΤΥΧΩΣ ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΕΙΝΑΙ ΓΕΜΑΤΕΣ ΕΛΛΗΝΕΣ»
(York 1853)
... «ΜΕ ΚΛΙΣΗ ΓΙΑ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΓΕΡΣΗ»
(Briscoe 1881)

«Δεν ήταν καθόλου σοφό για τους Έλληνες να πάρουν την πρώτη θέση ανάμεσα στους εμπόρους της Ανατολής, προκαλώντας με αυτόν τον τρόπο την ζήλεια των εμπόρων των Ευρωπαϊκών χωρών, τους οποίους έχουν ξεπεράσει με τις ανώτερες επιχειρηματικές τους ικανότητες [...] Δεν είναι ότι οι Έλληνες κλέβουν ή εξαπατούν περισσότερο από τις εμπορικές χωρές. Είναι, απλώς, ότι βγάζουν περισσότερα χρήματα με τον ίδιο βαθμό απάτης [...] Ο υποτελής Έλληνας της Τουρκίας έχει τα ελαττώματά του. Είναι υπέρ-φιλόδοξος, αλαζονικός, πολύ διπλωματικός και πανούργος, και έχει κάτι κοινό με όλους τους Ευρωπαίους εμπόρους της Ανατολής, κάνει ότι μπορεί για να εξαπατήσει τους Τούρκους και ορισμένες φορές επεκτείνει την πρακτική αυτή περισσότερο, όχι όμως χωρίς άριστα προηγούμενα. Εντούτοις, αυτά είναι τα ελαττώματα μιας φυλής μακροχρόνια υποδούλωμάνης, που τώρα αφυπνίζεται στην αίσθηση μιας μεγάλης καταγωγής. Η δουλεία έχει παραγάγει το δουλικό ελάττωμα της διπροσωπίας και τις ανεντυμότητας, και η υπερηφάνεια ενός ευγενούς παρελθόντος έχει γεννήσει την αλαζονεία των παρόντος. Τέτοιου είδους ελαττώματα δεν είναι παρά περαστικές δυσμορφίες ή διαστροφές [...] Αυτά τα ελαττώματα θα εξαφανιστούν με την εξάπλωση της παιδείας και την επαναφορά της ελευθερίας, που στερείται πολύ καιρό...» (Blunt 1878: A' xv-xvi, 57, 59-61.)

Εισαγωγή στη γυναικεία θεματολογία

Τα έργα δυτικών περιηγητών του 17ου, 18ου και 19ου αιώνα προσφέρουν ένα ανεξερεύνητο, πρωτότυπο και αδημοσίευτο υλικό, και μία γυναικεία οπτική και προσέγγιση της Οσμανικής πραγματικότητας. (Καμπερίδου 2002) Οι μαρτυρίες δυτικών περιηγητών¹ στη Μικρά Ασία, στον Πόντο, στην Κύπρο, και άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για τη θέση των υποτελών λαών, και ιδιαίτερα των Έλληνων, για τους οποίους οι περιγραφές διαφέρουν ανάλογα με τις ιδεολογίες, αποικιοκρατικές απόψεις, πολιτικές θέσεις και κοινωνικές προκαταλήψεις των περιηγητών: οι «δουλοπρεπείς» και «ευλύγιστοι» Έλληνες (Melek Hanum ή Marie Dejean 1873), το «επικίνδυνο», «θανάσιμο», «εγωιστικό», «ανυπότακτο» (Pardoe 1837: A'), «ταραχόποιο» (Medberry 1853) και «εγκληματικό» (Lady Hornby 1863) Έλληνικό στοιχείο, με κλίση για «αντίσταση και εξέγερση» (Briscoe 1881), όπως οι Έλληνες της Κύπρου που αποτελούν «ένα «μόνιμο αγκά-

θι στο πλευρό» της Αγγλίας (Brassey 1880), κ.ά.

Πριν ανατρέξουμε στις γυναικείες μαρτυρίες που αφορούν το Ελληνικό στοιχείο και τις σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων, οφείλουμε να αναφέρουμε ότι οι δυτικές περιηγήσεις επεξεργάζονται και άλλα θέματα, όπως τους διωγμούς των μη μουσουλμάνων υπηκόων (των Αρμενίων, των Εβραίων, κ.ά.), τη μη ανοχή της διαφορετικότητας, την ανελευθερία, τον κοινωνικό-θρησκευτικό ρατσισμό, τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και τη διατήρηση της πολιτισμικής διαφορετικότητας. Εκθέτουν τις υποχρεωτικές και επιβαλλόμενες διανόμου "φυλετικο-χρωματικές διακρίσεις" στις οικίες, στις ενδυμασίες και στα υποδήματα των Ελλήνων, των Αρμενίων και των Εβραίων. (Καμπερίδου 2002a)

Επισκέπτονται, φιλοξενούνται, κατοικούν ή εργάζονται σε Οθωμανικά χαρέμια διαφόρων κοινωνικών στρωμάτων. Περιγράφουν την πυραμιδική ιεραρχία του χαρεμιού, τη διαφυλική διχοτόμηση της οικογένειας, και την κοινωνική και νομική θέση της γυναίκας στο Ισλάμ. Προσεγγίζουν τις έγκλειστες στα Οθωμανικά χαρέμια εξισλαμισμένες σκλάβες, τις απελευθερωμένες σκλάβες, τις ελεύθερες Μουσουλμάνες και τους εξισλαμισμένους ευνούχους. Άλλες περιηγήσεις αγοράζουν Ελληνίδες και Ευρωπαίες από τα σκλαβοπάζαρα και τις απελευθερώνουν. Περιγράφουν τις διαπροσωπικές σχέσεις και τις εμπορικές συναλλαγές των Ελληνίδων και Εβραίων με τις έγκλειστες στα Οθωμανικά χαρέμια γυναίκες. Επισημαίνουν ότι οι Ελληνίδες της Πόλης, και της Μικράς Ασίας γενικότερα, εισχωρούν στα χαρέμια, όχι μόνο για να πωλήσουν τα εμπορεύματά τους, αλλά και ως προσκεκλημένες επισκέπτριες, ως φίλες, ως εργαζόμενες, ως διερμηνείς των δυτικών περιηγητών, και ως συνεργάτριες ή δίαιτοι επικοινωνίας μεταξύ των έγκλειστων γυναικών και του έξω κόσμου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αναφορές τους στις Ελληνίδες που βοήθησαν έγκλειστες γυναίκες να αποδράσουν από τα χαρέμια και την Τουρκία. (Καμπερίδου 2000)

Περιηγήτριες του 17ου, 18ου και 19ου αιώνα περιγράφουν, με περίσσια λεπτομέρεια, τους διωγμούς, τον εκφοβισμό, τις καθημερινές άνομες πράξεις, τις λεηλασίες, τις προσβολές και την τρομοκρατία που υπέστησαν οι Χριστιανοί υπήκοοι των Οθωμανικών επικρατειών. Θέμα που θα απαπτυχθεί σε επόμενο άρθρο. Ενδεικτικά, η Lady Elizabeth Craven, σε επιστολή της, το 1786, παρατηρεί ότι «οι Τούρκοι κατά κανόνα αποκεφαλίζουν τους Έλληνες.» (1789: 209, 238-239) Για να περιγράψει την κατάσταση που επικρατούσε στην Τουρκία το 1881-1896, η Αγγλίδα Dorina L. Neave, ως αυτόπτης μάρτυς των βιαιοπραγιών που διαπράτονταν, χρησιμοποιεί κατ' επανάληψη τον όρο τρομοκρατία/terrorism. (Neave 1933: 167, 174, 175, 184, 187)

Πολλά χρόνια, όπως υποστηρίζει η Neave, υπήρχαν μεγάλες αναταραχές στην Μικρά Ασία μεταξύ των Τούρκων και των Χριστιανών υπηκόων, αλλά κανένας δεν πίστευε ότι οι σφαγές και οι βιαιοπραγίες κατά των Χριστιανών που διαδραματίζονταν στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας, θα έφταναν και στην Κωνσταντινούπολη το 1896. Η Neave περιγράφει την «μεγάλη σφαγή» και τις «μαζικές δολοφονίες» των Αρμενίων που ξεκίνησαν στην Κωνσταντινούπολη, στους δρόμους του Γαλατά, του Πέραν, του Σταμπούλ, του Κανδήλη, κ.α., στις 26 Αυγούστου του 1896. Φανερά συγκλονισμένη επισημαίνει, ότι όλοι οι δρόμοι ήταν βουτηγμένοι στο αίμα και ήταν γεμάτοι με τα πτώματα ανδρών, γυναικών, και παιδιών που είχαν δολοφονηθεί κατά χιλιάδες, τα πτώματα των οποίων, μαζί με εκείνους/νες που είχαν τραυματιστεί και ήταν ακόμα ζωντανοί τοποθετούνταν σε καρότσια και πετύνταν στην θάλασσα του Μαρμαρά. (Neave 1933:174-175, 193)

«Ο Υποτελής Έλληνας της Τουρκίας»

«Βελτιώσουν και περίμενε υπομονετικά είναι το σύνθημα των Ελλήνων της Τουρκίας» (Blunt 1878)

Η πλειονότητα των περιηγητών εξυμνεί την «ανώτερη μεγαλοφυία των Ελλήνων», επισημαίνοντας επανειλημμένα ότι οι υποτελείς Έλληνες «διψύουσαν για βελτίωση», «για μάθηση και γνώση». Περιγράφουν τον υπόδουλο Ελληνισμό ως «την καλύτερη φυλή της Τουρκίας», και «έναν ισχυρό και προοδευτικό λαό», με «ανεπτυγμένο πατριωτισμό». (Craven 1789:144-146, Blunt 1878: A' 35-61, Medberry 1853:359). Διακρίνουν ότι επρόκειτο για ένα «ανυπότακτο λαό», με ιστορική μνήμη, πατριωτικό πνεύμα και «κλίση για αντίσταση και εξέγερση», υπογραμμίζοντας επανειλημμένα ότι όλα τα σφάλματα και τα ελαττώματα των Ελλήνων οφείλονταν στην κακοδιοίκηση των Τούρκων. (Craven 1789: 238-239, 144-145, Yeardley 1835: 33-36, Pardoe 1837: A' 157; Blunt 1878: A' 53) Εκτιμούν ότι ο Έλληνας, σε αντίθεση με τον Τούρκο, σέβεται το γυναικείο φύλο. Συγκρίνουν τους Έλληνες με τα αρχαία γλυπτά και υποστηρίζουν ότι επρόκειτο για ένα λαό που έχει κληρονομήσει το κάλλος των αρχαίων προγόνων του. Πλέκουν το εγκάμιο του κάλλους των Ελληνίδων παρατηρώντας, μεταξύ άλλων, ότι οι Ελληνίδες διατηρούν την αρχαία Ελληνική ενδυμασία, την επιδειξίτητα στον αργαλειό του Ομήρου, και χορεύουν σαν την αρχαία θεά Αρτεμη. (Montagu 1840:134-135; Demont 1821: 417; Yeardley 1835:33-36, Pfeiffer 1852:87, Blunt 1878: A' 35-61)

Αναλυτικότερα, μετά από είκοσι χρόνια παραμονής στις Οθωμανικές επικράτειες, η Fanny Janet Blunt, κόρη του Αγγλού Πρέσβη στη Κωνσταντινούπολη και αργότερα σύζυγος του Αγγλού Πρέσβη στη Θεσσαλονίκη, παρατηρεί ότι ο Έλληνικός λαός είχε κατευθύνει όλες του τις προσπάθειες στην παιδεία της φυλής του, επισημαίνοντας ότι: «Βελτιώσουν και περίμενε υπομονετικά είναι το σύνθημα των Ελλήνων της Τουρκίας [...] Δεν έχω τίποτα να πω εδώ για τους ανθρώπους της ελεύθερης Ελλάδος (Hellas). Έχω να διηγήθω μόνο ότι γνωρίζω προσωπικά για το χαρακτήρα και τη θέση των υπόδουλων Ελλήνων της Τουρκίας. Εκείνοι, αν και συμμετείχαν στην εθνική προσπάθεια του 1821-1822, μοιράστηκαν λίγους από τους καρπούς της. Οι Έλληνες της

Μακεδονίας, της Θεσσαλίας, και της Θράκης δεν απέκτησαν την ελευθερία που απέκτησαν οι άνθρωποι της ελεύθερης Ελλάδας, και η κατάστασή τους ελάχιστα βελτιώθηκε. [...] Ο πατριωτισμός είναι πολύ ανεπτυγμένος στους Έλληνες χωρικούς, οι οποίοι είναι απόλυτα συνειδητοποιημένοι με την έννοια της λέξης πατρίς (patris), και διδάσκονται να λαμβάνουν υπόψη ότι, πριν από μισό αιώνα, η ελεύθερη Ελλάς σχημάτιζε ένα κομμάτι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και ότι οι κάτοικοι της, όπως οι ίδιοι, ήταν υπόδουλοι, και χρωστούσαν την ελευθερία, που τώρα απολαμβάνουν, στην αυτοθυσία και στην ατομική προσπάθεια.» (Blunt 1878: A' 35-37, 39-40)

Η Αγγλίδα περιηγήτρια Miss Julia Pardoe υποστηρίζει, ότι «η ζωώδης δύναμη που έχει υποδουλώσει τους Έλληνες δεν τους έχει υποτάξει. Η ηθική τους ενέργεια παραμένει ακμαία/αμείωτη, και είναι αμφίβολο εάν ποτέ θα συντριβεί.» (1837: A' 84-85) Όσον αφορά τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, το 1836, η Pardoe εντυπωσιάζεται, όπως παρατηρεί η ίδια, από την πολιτιστική τους πρόσοδο, το πάθος τους, την ανυπότακτη συμπεριφορά τους, την αγάπη τους για το ταξίδι, και την ηθική τους υπόσταση, η οποία δεν τους έχει κάνει θύματα της ζήλειας. Παρατηρεί, επίσης, ότι κάθε Έλληνας ήταν ένας επιδέξιος διπλωμάτης, που πάντα ενεργούσε εγκαίρως. (Pardoe 1837: A' 157)

Η Αμερικανίδα ιεραπόστολος Mary Briscoe Baldwin, σε επιστολή της από την Κρήτη το 1866 μας πληροφορεί ότι οι Έλληνες που ήταν υποχρεωμένοι να υποστούν την καταπίεση του κατακτητή και ζητούσαν ένωση με την Ελλάδα, εξεγέρθηκαν κατά της αβάσταχτης καταπίεσης της Τουρκικής κυβέρνησης. Όσον αφορά τους ήρωποι χριστιανούς, αναφέρει, ότι υπήρχαν Έλληνες Χριστιανοί που είχαν αναγκασθεί να εξιλαμισθούν για να αποφύγουν το θάνατο, τη λεηλασία και την τυραννία. (Pitmann 1881: 173-175)

Η Αγγλίδα περιηγήτρια Emily A. Beaufort υποστηρίζει ότι οι Έλληνες είναι εξαιρετικά εργατικοί και καλοί επιχειρηματίες. (1861:148-149), και η Αγγλίδα Fanny Janet Blunt ότι οι υπόδουλοι Έλληνες έχουν «επιχειρηματικό και φιλόδοξο πνεύμα», καθώς και «φιλότιμο». Επιπρόσθετα, η Blunt διακρίνει ότι οι Έλληνες διαθέτουν «μεγάλο βαθμό ματαιοδοξίας, παλικαρισμού ("palikarism", "palikar") και υπερφιάλης αλαζονείας [...] είναι διακριτικοί, υπερβολικά ευαίσθητοι, αγαπούν το κέρδος, αλλά δεν είναι τσιγκούνηδες ή φιλάργυροι.» (1878:A' 54.) Επισημαίνει, επίσης, ότι ο Έλληνας ευρίσκετο σε κάθε γωνία της Τουρκίας ως ιατρός, ως δικηγόρος και ως διδάσκαλος. Σε χαμηλότερη κλίμακα, εργάζεται σε κάθε πόλη και χωριό ως μικρό-έμπορος, κτίστης, ξυλουργός, υποδηματοποιός, και μουσικός. (Blunt 1878: A'37, 47, 54)

«Δυστυχώς οι πόλεις είναι γεμάτες Έλληνες»

Ωστόσο, δεν εξυμνούν τον Ελληνισμό όλες οι δυτικές περιηγήτριες. Η Ελβετίδα περιηγήτρια Louise Demont, που επισκέφθηκε την Αθήνα και διάφορες περιοχές της Μικράς Ασίας το 1816, αποκαλεί τους Έλληνες «τα επιδέξια πανούργα παιδιά της αγραμματοσύνης, δημιούργημα της δουλειάς» (1821: 418). Ως ανήθικους, άθεους, ύπουλους και εκδικητικούς, περιγράφει τους Έλληνες της Ζακύνθου το 1833-1834, η Αγγλίδα ιεραπόστολος Martha Yeardley, η

οποία υποστηρίζει, επίσης, ότι είχαν μία «ανυπότακτη συμπεριφορά», παρόλο που πήγαιναν στις εκκλησίες και αυτο-αποκαλούνταν χριστιανοί. (1835: 30-32) Αθεους αποκαλεί τους Ζακυνθινούς και η Αμερικανίδα ιεραπόστολος Mary Briscoe Baldwin το 1848: «Η σημερινή γενιά, όσο άθεη και αν είναι, το ονόμα του Θεού είναι πάντα στα χεῖλη τους. Εάν αρρωστήσει ένα παιδί και συνέλθει λένε, ‘ήταν θέλημα Θεού’ [...] Εάν ένα άτομο μείνει μόνο, χωρίς συντροφιά, λένε ‘Μόνος με τον Θεό’ [...] για να αποχαιρετήσουν κάποιον, λένε, ‘Πήγαινε στην ευχή του Θεού’». (Pitman 1881: 55)

Η Αγγλίδα περιηγήτρια Frances Maclellan παρατηρεί, ότι οι Έλληνες μισούν τους Τούρκους (1835: 231-235). Οι Αγγλίδες Emily Beaufort και Fanny Janet Blunt διακρίνουν «κάτω από το σύννεφο της Τουρκοκρατίας» μία «έλλειψη τιμιότητας στις συναλλαγές των Ελλήνων. Εντούτοις υποστηρίζουν ταυτόχρονα ότι τα ελαττώματα αυτά των Ελλήνων οφείλονταν στην κακοδιοίκηση των Τούρκων και στην καταπίεση που δέχονταν από τον Τουρκικό ζυγό. (Beaufort 1861: 148-149, Blunt 1878: A' 57, 61)

Ως «δουλοπρεπείς» περιγράφει τους Έλληνες η πρώτη σύζυγος του Μεγάλου Βεζίρη της Τουρκίας, Μελέκ Χανούμ (πρώην Marie Dejean Millingen), η οποία έζησε 30 χρόνια στα χαρέμια της Κωνσταντινούπολης και στα βάθη της Μικρά Ασίας μέχρι την απόδρασή της από την Τουρκία στην Ελλάδα το 1865: «Μεταξύ των Τούρκων και των Ελλήνων δεν υπάρχει το παραμικρό ίχνος αγάπης. Οι Τούρκοι χάρονται να εξασφαλίζουν τις υπηρεσίες των Ελλήνων; επειδή οι άνθρωποι αυτοί είναι τόσο ευλύγιστοι, εξυπηρετικοί και δουλοπρεπείς. Στην Κωνσταντινούπολη, που υπάρχει πληθώρα Ελλήνων και η επιρροή τους γίνεται αισθητή, υπάρχει λιγότερη ειλικρίνεια και λιγότερη δίκαιη συναλλαγή απ' ότι στις επαρχίες. Το προσωπικό συμφέρον είναι ο σύνδεσμος που φέρνει τους δύο σε συνεργασία, αλλά στην ουσία ο Έλληνας μισεί τον Τούρκο, και ο Τούρκος μισεί τον Έλληνα.» (Melek Hanum 1873: 19-20)

Όσον αφορά την Ελληνική αποικία του Φαναριού το 1836, η Julia Pardoe παρατηρεί ότι οι Φαναριώτες μισούσαν τους Τούρκους αφέντες τους. Εντούτοις, υποστηρίζει ότι ανάμεσά στους Φαναριώτες υπήρχαν πολλοί κατάσκοποι και συνεργάτες της Τουρκικής κυβέρνησης, και προσθέτει ότι κάθε Φαναριώτης είχε την τιμή του και μπορούσε να εξαγορασθεί. Παρατηρεί, επίσης, ότι εν μέρει είχαν και την εμπιστοσύνη των Τούρκων, αλλά μόνο εν μέρει: «Ο Έλληνας θα ήταν επικίνδυνος, αν όχι θανάσιμος εχθρός του Μουσουλμάνου αφέντη του, εάν δεν είχε την αχύλεια πτέρωνα του. Οι Έλληνες δεν είναι ειλικρινείς ούτε μεταξύ τους. Ζούνε σε μία ατμόσφαιρα απόκρυψης/ υποκρισίας, και η ζήλεια είναι η τροφή τους [...] η ανοχή της κυβέρνησης του Σουλτάνου, τους έχει παραχωρήσει ένα κατώτερο δικαστικό αξίωμα (a magistracy) και μία εκκλησιαστική δύναμη σαν να ήταν ελεύθερος λαός [...] αλλά εκείνοι επικεντρώνονται σε ένα αγώνα εξουσίας μεταξύ τους [...] Η Ελληνική αποικία του Φαναριού είναι το επίκεντρο της ίντριγκας, και ο κάθε ένας κατασκοπεύει τον γείτονά του· εδώ ο Έλληνας συναντά τον Έλληνα και ο πόλεμος είναι θανάσιμος. Πατριάρχες και Αρχιεπίσκοποι εκθρονίζονται ή εξορίζονται [...]» (Pardoe 1837: A' 157-159) Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί και το συμπέρασμα της περιηγήτριας, σύμφωνα με το οποίο, ο Έλληνας δεν είναι επικίνδυνος για τους Τούρκους, επειδή

είναι «πολύ εγωιστής». (1837: A' 160)

Στην Κωνσταντινούπολη, όπως παρατηρεί αργότερα η κόρη του Αγγλού Πρέσβη Fanny Janet Blunt, η ελληνική κοινωνία μπορούσε να διαιρεθεί σε δύο τάξεις, το κόμμα των συντηρητικών και το κόμμα των προοδευτικών. Στις επαρχιακές πόλεις τα μέλη του συντηρητικού κόμματος, όπως υποστηρίζει η Blunt, φύλαγαν ζηλευτά τα δικαιώματά τους και τα προνόμια τους, ως οι αρχαιότεροι της κοινότητας και ως εκπρόσωποι του έθνους στο Medjiliss. Σε πολλές περιπτώσεις υποστήριζαν τις Τουρκικές αρχές όσον αφορά πράξεις ή ενέργειες αδικίας ή κακουργημάτων, μερικές φορές από δειλία και άλλες φορές από προσωπικά συμφέροντα. «Αυτή η μικρή οπισθοδρομική τάξη», κατά την Blunt, «ερχόταν σε δυναμική αντίθεση με την πρόδοδο στην παιδεία και συχνά εμπόδιζε την εκπαίδευση των Ελλήνων με την άρνηση της για χρηματοδότηση και γενικά με την αντίσταση της σε όλες τις αλλαγές [...] Η δεύτερη τάξη αποτελείται από τα μιορφωμένα μέλη της κοινότητας, που κερδίζουν τις περιουσίες τους όπως και στον υπόλοιπο πολιτισμένο κόσμο, και τις ξοδεύουν ελεύθερα σε ανέσεις και πολυτέλειες, και προς όφελος του έθνους τους· ένα σκοπό στον οποίο κάθε Έλληνας προσπαθεί να συμβάλλει.» (Blunt 1878: A' 46-47). Στη συνέχεια, όσον αφορά το κόμμα των προοδευτικών μάς πληροφορεί ότι το σύνθημά του ήταν Εμπρός (Embros). Σχετικά με την Ελληνική αριστοκρατία, σημειώνει μόνο, ότι «έχει σχεδόν εξαφανισθεί, και το έθνος φαίνεται, τώρα, κατ' εξοχήν δημοκρατικό.» (Blunt 1878: A' 56)

«Δυστυχώς οι πόλεις είναι γεμάτες Έλληνες», γράφει η Αμερικανίδα ιεραπόστολος Sarah Emily York, (Miss S.E. Waldo), η οποία, βρισκόταν στη Κωνσταντινούπολη το 1853 κατά την διάρκεια του Κοιμαϊκού πολέμου (1853-1856). Φανερά ενοχλημένη, επισημαίνει, ότι η Κωνσταντινούπολη ήταν γεμάτη Έλληνες, τους οποίους κατηγορεί για τη δημιουργία όλων των ταραχών και συγκρούσεων, και για τους εμπρησμούς στα καταστήματα των Τούρκων, στο νοσοκομείο του Χαϊντάρ Πασά, και στις εγκαταστάσεις των Συμμάχων, των Αγγλών και των Γάλλων. Καταγγέλλει, επίσης, ότι οι Έλληνες, εκτός που πωλούσαν αλκοόλ στους στρατιώτες των συμμάχων, εθίζοντάς τους στον αλκοολισμό, ήταν υπεύθυνοι για τις εξαφανίσεις και τους φόνους Γάλλων στρατιώτων. (Medberry 1853: 261, 265, 359)

H Lady Hornby, που βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη την ίδια περίοδο, καταδικάζει τους «Χιώτες Έλληνες» της Κωνσταντινούπολης που διέπρατταν «εγκλήματα εκδίκησης» επειδή, όπως επισημαίνει η ίδια, μισούσαν τους Τούρκους, και ιδιαίτερα μετά την σφαγή της Χίου το 1822,. Φανερά ενοχλημένη παρατηρεί ότι μισούσαν και τους Συμμάχους, τους Αγγλούς και τους Γάλλους, «επειδή βοηθούσαν τους Τούρκους στον πόλεμό τους με τους Ρώσους.» Αναφέρει, επίσης, ότι μία ομάδα Έλληνων αντιστασιακών, οι οποίοι μιλούσαν άριστα την Γαλλική και την Αγγλική γλώσσα, κυκλοφορούσαν ανενόχλητοι στους δρόμους, δωροδοκούσαν Τούρκους, και επανειλημένα δημιουργούσαν προβλήματα στους Συμμάχους. (Hornby 1863: 22-24, 119, 155, 163) Από την άλλη πλευρά, η Αγγλίδα Marianne Young, αν και υπήρξε σύζυγος Αγγλού στρατιωτικού, και βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη την ίδια εποχή, υπογραμίζει ότι οι Έλληνες ήταν υπεύθυνοι, έχυπνοι και ικανοί για εξουσία. (Young 1855: 281-282)

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η εκτίμηση της Αγγλίδας περιηγήτριας Lady Brassey που βρισκόταν στην Κύπρο το 1878: «Εάν κυριαρχήσει το Ελληνικό στοιχείο θα αποτελεί ένα μόνιμο αγκάθι στο πλευρό μας, και το πιθανό αποτέλεσμα θα είναι να μας αναγκάσουν να εγκαταλείψουμε [την Κύπρο]...» (Brassey 1880: 325-26)

«Το Επικίνδυνο Ελληνικό Στοιχείο στην Κύπρο, ένα μόνιμο αγκάθι στο πλευρό της Αγγλίας»

Οι μαρτυρίες της Lady Brassey που αφορούν τα Βρετανικά σχέδια κατοχής παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Σε επιστολές της από την Κύπρο, το 1878, η Αγγλίδα περιηγήτρια Lady Brassey (Mrs. Annie Brassey) μας πληροφορεί ότι οι Άγγλοι, επειδή φοβήθηκαν την αντίσταση των «έξυπνων και πανούργων» Ελλήνων, αποφάσισαν να εισαγάγουν ένα μεγάλο αριθμό Τούρκων προσφύγων στην Κύπρο έτσι ώστε να μην επικρατήσει το Ελληνικό στοιχείο και τους αναγκάσει να αποχωρήσουν όταν η Κύπρος έλθει κάτω από την μόνιμη κυριαρχία της Αγγλίας. (Brassey 1880: 325-326).

Αναλυτικότερα, σε επιστολή της από τη Λεμεσό με ημερομηνία Παρασκευή, 8 Νοεμβρίου του 1878, η Lady Brassey επισημαίνει ότι οι όροι της συμφωνίας μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Τουρκίας στο θέμα της Κύπρου, αποτελούσαν αιτία μεγάλης δυσκολίας στην αποτελεσματική απονομή της δικαιούσυνης, στην πώληση και στη μεταβίβαση γης κλπ, επειδή ο Σουλτάνος θεωρούσε ότι η Κύπρος ανήκε ακόμα σ' εκείνον και κανείς δεν γνώριζε ακριβώς πόσο θα διαρκούσε η επιρροή της Αγγλίας στην Κύπρο. Παρατηρεί, επίσης ότι «ορισμένοι πιστεύουν ότι όσο πιο γρήγορα εγκαταλείψουμε την Κύπρο τόσο το καλύτερο επειδή δεν επρόκειτο να γίνει τίποτα περισσότερο από ένας σταθμός-στάση (cooling station), εκτός αν υπάρξει ραγδαία αλλαγή στο κλίμα [...] Τις προάλλες ένας μεγάλος πανικός δημιουργήθηκε από μία αδιευδρίνιστη-αμφιβόλη αναφορά, σύμφωνα με την οποία ο Σουλτάνος διαμαρτυρήθηκε που υψώσαμε την σημαία μας στα φρούρια μας και στα δημόσια κτήρια μας, επειδή θεωρεί ότι η Κύπρος ακόμα ανήκει σ' αυτόν, και ότι η δική του σημαία θα έπρεπε να βρίσκεται σε υψηλότερη θέση από την δική μας.» Στην επιστολή της αναφέρει, επίσης, ότι στη Λεμεσό δεν υπήρχαν ακόμα στρατεύματα επειδή φιλοδοξούσε να γίνει λιμάνι, και ότι στην Πάφο, στη Λεμεσό, στη Λάρνακα και γενικά σε ολόκληρη την Κύπρο οι τιμές είχαν αυξηθεί από τότε που έφθασαν εκεί οι Αγγλοί. (Brassey 1889: 305). Στη συνέχεια γράφει:

«Η Κύπρος είχε κυβερνηθεί, διαδοχικά, από τους Φοίνικες, τους Έλληνες, τους Πέρσες, τους Αιγυπτίους, τους Ρωμαίους, τους Βυζαντινούς, τους Σαρακηνούς, τους Φράγκους, τους Βενετούς και τους Τούρκους. Απολάμβανε μεγάλη διάκριση, αλλά και είχε πολλές δυσκολίες. Τα τελευταία τριακόσια χρόνια η κατάσταση της υπήρξε θλιβερή. Ας ελπίσουμε ότι καλύτερες προοπτικές ανοίγονται για αυτήν, και ότι κάτω από την δική μας αγαθοεργή εξουσία θα εξαλειφθεί/απομακρυνθεί η καταπίεση, θα μαλακώσουν τα βάρη της φορολόγησης και η Δικαιούσην θα εφαρμόζεται πιο ισότιμα. Ας ελπίσουμε ότι [η Κύπρος] θα γίνει πιο υγιής και ευτυχισμένη από ότι ήταν ποτέ στο παρελθόν, κάτω από τον τελευταίο της ηγεμόνα –και όπως θα αποδειχθεί– τον καλύτερο της ηγεμόνα.» (Brassey 1880:305-306)

Σε δεύτερη επιστολή της με ημερομηνία Τετάρτη, 27 Νοεμβρίου του 1878, όπου περιγράφει και τις προοπτικές του λιμανιού στην Αμμόχωστο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλούν οι παρατηρήσεις της σχετικά με τους Έλληνες της Κύπρου και τα σχέδια για την εισροή φτωχών Τούρκων προσφύγων εκεί:

«Έχουν γίνει ορισμένες συζητήσεις να στείλουν μερικούς δύντυχους και άθλιους Τούρκους πρόσφυγες εδώ, και να τους εφοδιάσουν με αρκετά χρήματα, έτσι ώστε να αγοράσουν σπόρους και εργαλεία για να καλλιεργήσουν τη γη ή, ακόμα καλύτερα, να τους εφοδιάσουν με τα απαραίτητα εργαλεία και αντικείμενα για την καλλιεργεία της γης. Αποτελεί έναν άριστο τρόπο φροντίδας γι' αυτά τα δύντυχα και άθλια πλάσματα, τις συζύγους τους και τις οικογένειές τους. Οι Τούρκοι είναι σταθεροί, εργατικοί, δουλεύουν σκληρά, αλλά δεν είναι λαός που ξέρει να βγάζει χρήματα. *H εισαγωγή μεγάλου Μουσουλμανικού πληθυσμού στο νησί θα είναι αξιοσημείωτη, ιδιαίτερα όταν [η Κύπρος] γίνει μόνιμη ιδιοκτησία της Αγγλίας [...] Εάν όμως κυριαρχήσει το Ελληνικό στοιχείο θα αποτελεί ένα μόνιμο[αέναο] αγκάθι στο πλευρό μας, και το πιθανό τέλος [ή αποτέλεσμα] θα είναι να μας αναγκάσουν να εγκαταλείψουμε [την Κύπρο], παρόλο που θα έχουμε κάνει τόσα πολλά, όπως διοικητικούς ανασχηματισμούς ή ανασυγκροτήσεις, την κατασκευή λιμανιών, σιδηροδρόμων, και βελτιώσεις σε όλους τους τομείς, όπως έγινε και στην περίπτωση των Ιονίων νησιών. Οι Τούρκοι, από την άλλη πλευρά, ταιριάζουν με το κλίμα καθώς και με τους ιθαγενείς, και θα είναι πάντα ευχαριστημένοι με την εξουσία μας, [...] οι έξυπνοι Έλληνες όμως...» (Brassey 1880: 325-326)*

Όταν έγραφε αυτές τις παρατηρήσεις, η Κύπρος δεν τελούσε ακόμα υπό την επίσημη κατοχή των Άγγλων. Λίγο αργότερα, σε τρίτη επιστολή της με ημερομηνία 11 Δεκεμβρίου του 1878, παρατηρεί με μεγάλη ανακούφιση ότι «η Βρετανική κυβέρνηση θα κατέχει την Κύπρο εις το διηνεκές (in perpetuity)». (Brassey 1880: 372)

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. Τον 17ο, 18ο και 19ο αιώνα, εποχές που η γυναικεία περιήγηση ή το ταξίδι σε περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εθεωρείτο από την δυτική κοινωνία ως ένα κατ' εξοχήν ανδρικό προνόμιο, χιλιάδες δυτικές περιηγήτριες, Αγγλίδες, Γαλλίδες, Γερμανίδες, Σουηδέζες, Ελβετίδες, Αυστριακές και Αμερικανίδες: επισκέπτηκαν, εξερεύνησαν, φιλοξενήθηκαν, υπηρέτησαν ή εργάστηκαν ως εθελόντριες, ως ιεραπόστολοι, ως εκπαιδευτικοί, ως νοσοκόμες, ως ζωγράφοι, ως γκουβερνάντες, ως καμαριέρες, ως υπηρέτριες σε κατεχόμενες από τον τουρκικό ζυγό περιοχές. Οι περιηγήτριες βρίσκονταν έξω από τα επίσημα και θεσμικά δίκτυα ή κέντρα εξουσίας της αποικιακής, αποικιοκρατικής πολιτικής. Η εμπειρία των γυναικών στην Ανατολή είχε κυρώσιμη ιδιωτικό χαρακτήρα. (Καμπερόδου 2002).

• Σημ. του Περιοδικού: Το άρθρο συνοδεύεται από λεπτομερή βιβλιογραφία, που λόγω έλλειψης χώρου δεν ήταν δυνατόν να καταχωρισθεί.

ΕΝΑ ΕΙΔΟΣ ΦΥΛΕΤΙΚΟΥ ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΥ ΣΤΟΥΣ ΥΠΟΤΕΛΕΙΣ ΛΑΟΥΣ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Της ΕΙΡΗΝΗΣ ΚΑΜΠΕΡΙΔΟΥ
Λέκτορα Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών

1. Εισαγωγή: χρωματολογικές κοινωνικές διακρίσεις

Οι ιδιαίτερες αντιλήψεις των διαφόρων υποτελών λαών περὶ ενδυματολογικής αισθητικής, όχι μόνο δεν έβρισκαν εύφορο έδαφος ανέλιξης εντός των πλαισίων της Οθωμανικής επικράτειας, αλλά οι ποικιλότροπες, προς αυτήν την κατεύθυνση, απαγορεύσεις των Οθωμανών καταδεικνύουν έντονα φαινόμενα και περιπτώσεις κοινωνικών διακρίσεων και ρατσισμού. Μαρτυρίες του 18ου και 19ου αιώνα εκθέτουν τις φυλετικο-χρωματικές διακρίσεις, «ένα είδος φυλετικού διαχωρισμού» (Pardoe:1837:32) που επιβάλλονταν δια νόμου ή με άτυπες απαγορεύσεις στους Έλληνες, Αρμένιους και Εβραίους των Οθωμανικών επικρατειών, σχετικά με τα χρώματα των ενδυμάτων και υποδημάτων τους, και όχι μόνο. Χρωματολογικές και χωροταξικές διακρίσεις επιβάλλονταν και στις οικίες και συνοικίες των υποτελών λαών ή των μη-μουσουλμάνων γενικότερα. Αναρίθμητες είναι και οι μαρτυρίες που αφορούν την χωροταξική διάκριση ή τη φυλετική διχοτόμηση σε πολλές περιοχές της Οθωμανικής επικράτειας. Οι μαρτυρίες δυτικών περιοχών¹ στη Μικρά Ασία, στον Πόντο, στην Κύπρο, και άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για τη θέση των υποτελών λαών, για τους οποίους οι περιγραφές διαφέρουν ανάλογα με τις αποικιοκρατικές απόψεις, πολιτικές θέσεις και κοινωνικές προκαταλήψεις των περιηγητών. (Καμπερίδου, 2006: 14-18) Εντούτοις, καμία περιηγήτρια δεν αναφέρει ότι οι χρωματικοί διαχωρισμοί ήταν η ελεύθερη επιλογή των υποτελών Ελλήνων, Εβραίων και Αρμενίων. Αντιθέτως παρατηρούν ότι επιβάλλονταν δια νόμο ή με άτυπες απαγορεύσεις. Λόγου χάρη, παρατηρείται ότι οι Έλληνες ήταν υποχρεωμένοι να φορούν μαύρα υποδήματα, σε αντίθεση με τα πολύχρωμα των Τούρκων, και εξαναγκάζονταν να βάφουν τις οικίες τους με σκούρα χρώματα, όπως το καφέ. Απαγόρευαν, επίσης, στους Έλληνες, στους Αρμένιους και στους Εβραίους να φορούν το πράσινο χρώμα, επειδή εθεωρείτο ιερό- το χρώμα του Προφήτη. Εκτός από τις φυλετικο- χρωματικές διακρίσεις, οι περιηγήτριες επεξεργάζονται θέματα όπως τους διωγμούς των μη-μουσουλμάνων υπηκόων (των Αρμενίων, Εβραίων, Ελλήνων, Τσιγγάνων, κ.ά.), τη μη-ανοχή της διαφορετικότητας, την ανελευθερία, τον κοινωνικό-θρησκευτικό ρατσισμό, τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και τη διατήρηση της πολιτισμικής διαφορετικότητας. (Καμπερίδου, 2007: 34-37)

2. «Το σκάνδαλο του ιερού χρώματος επάνω σε μία άπιστη γκιαούρησσα». (1871: 280-281.)

Η πρώτη περιηγήτρια που αναφέρθηκε στο θέμα των επιβαλλόμενων φυλετικών χρωματικών διακρίσεων ήταν η Mary Nisbet of Dirleton, η Lady Elgin, σύζυγος του γνωστού Λόρδου Έλγιν, η οποία βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη από το 1799 έως το 1802. Σε μία επιστολή της από την Κωνσταντινούπολη προς την μητέρα της σημειώνει, ότι οι ανοιχτόχρωμες και φωτεινές βαμμένες οικίες ανήκαν μόνο στους Τούρκους και εθεωρούντο αποκλειστικό τους προνόμιο, επισημαίνοντας ότι οι Έλληνες και οι Αρμένιοι ήταν «υποχρεωμένοι» να βάφουν τις οικίες τους με καφέ χρώμα και οι Εβραίοι με μαύρο.

To 1835-1836 στην Κωνσταντινούπολη, η Αγγλίδα Miss Julia Pardoe, παρατηρεί ότι, όλα τα σπίτια των «των ραγιάδων ή των υποτελών της Πύλης», επισημαίνοντας ότι έτσι αποκαλούνται οι Έλληνες και οι Αρμένιοι, ήταν βαμμένα με ένα μουντό κόκκινο ή μολυβδαίνιο χρώμα. Στη συνέχεια υπογραμμίζει, όπως και η Lady Elgin πριν από αυτήν, ότι τα πιο χαρούμενα και φωτεινά χρώματα, που προτιμούσαν οι Τούρκοι, «απαγορεύονταν» στους Έλληνες, στους Αρμενίους και στους Εβραίους, προσθέτοντας ότι οι Εβραίοι ήταν «υποχρεωμένοι» να βάφουν τα σπίτια τους μόνο μαύρα. (1837: 32,33,42)

Όπως παρατηρεί η Julia Pardoe, το 1836, όταν οι ραγιάδες υπερτερούσαν στην κοινωνική επίδειξη από τους Τούρκους αφέντες τους, προκαλούσαν την οργή τους, και έθεταν σε κίνδυνο την ζωή τους και τις περιουσίες τους. Έτσι, για να μην προκαλούν τους Τούρκους, «οι πιο ευκατάστατοι ραγιάδες που είχαν εξαιρετικά μεγάλες οικίες συνήθιζαν να τις βάφουν με δύο διαφορετικά χρώματα για να δίνουν την εντύπωση ότι εποδύκετο για δύο ξεχωριστές κατοικίες.» (1836: 41)

Eκτός από τις φυλετικό-χρωματικές διακρίσεις, οι μη-μουσουλμάνοι ήταν υποχρεωμένοι να κατοικούν σε ξεχωριστές συνοικίες από τους μουσουλμάνους και να θάβουν τους νεκρούς τους σε ξεχωριστά νεκροταφεία. Το 1840 η Frances Anne Emily Vane-Tempest, the Marchioness of Londonderry, επισημαίνει ότι «απαγορεύόταν» στους Χριστιανούς, τους οποίους αποκαλούσαν Φράγκους, να κατοικούν στην Κωνσταντινούπολη. Αναφέρει, επίσης, ότι η κύρια συνοικία τους ήταν στο Πέραν το οποίο συνδεόταν με το Γαλατά στην

απέναντι πλευρά. Παρατηρεί, στη συνέχεια, ότι επειδή οι Τούρκοι ζούσαν με τον φόβο ότι μία ημέρα η Κωνσταντινούπολη θα έπεφτε στα χέρια των «γκιαούρηδων» αποφάσισαν να θάβουν τους νεκρούς τους στο νεκροταφείο του Σκούταρι που βρισκόταν στην Ασιατική πλευρά της Ευρώπης. Όταν έθαβαν έναν Μουσουλμάνο εκεί, φύτευαν και ένα κυπαρίσσιο και «απαγόρευαν» στους Αρμένιους οποιαδήποτε χρήση αυτών των δένδρων. (Londonderry 1842: 99,142). Η περιηγήτρια δεν αναφέρει εάν αυτή η απαγόρευση, όσον αφορά το κυπαρίσσιο, ίσχυε για τους Έλληνες και τους Εβραίους.

Αναρίθμητες είναι οι μαρτυρίες που αφορούν την χωροταξική διάκριση και διχοτόμηση σε πολλές περιοχές της Οθωμανικής επικράτειας. Για παράδειγμα, η Αγγλίδα περιηγήτρια Annie Jane Harvey (Mrs. Harvey of Ickwell Bury) μας πληροφορεί ότι στη διχοτομημένη πόλη της Σινώπης του Πόντου, το 1870, υπήρχαν δύο συνοικίες, στην μία κατοικούσαν οι Τούρκοι και στην άλλη οι Έλληνες. (1871: 274) Μετά από την επίσκεψη της στην Ελληνική συνοικία της Σινώπης, όπου περιέγραψε τις κατοικίες, την ενδυμασία και την ζωή των Ποντίων, η Harvey επισκέφθηκε την Τουρκική συνοικία, και όπως παρατηρεί η ίδια, βρέθηκε ανάμεσα σε πραγματικούς Πιστούς, ανάμεσα σε παραδοσιακούς Μουσουλμάνους, όχι όπως εκείνους της Κωνσταντινούπολης, που η ενδυμασία τους, το 1870, έχει επηρεασθεί από την μόδα των Φράγκων, και οι γυναίκες φορούσαν διαφανή γιασμάκια (πέπλα) και Ευρωπαϊκά ενδύματα κάτω από το φερετζέ (παλτό-πανωφόρι) τους. Οι Μουσουλμάνες της Σινώπης, σε αντίθεση με εκείνες της Κωνσταντινούπολης, ήταν τυλιγμένες ασφυκτικά με χοντρό ύφασμα, που δεν άφηνε ούτε την άκρη της μύτης τους να διακριθεί. Υπογραμμίζει, επιτροποθέτως, ότι οι Μουσουλμάνοι κάτοικοι την υποδέχτηκαν με καταφρονητικά βλέμματα, επειδή φορούσε πράσινο ένδυμα, και αναγκάσθηκε να κρυφτεί για να αποφύγει τις επιπτώσεις που μπορούσαν να προκληθούν από «το σκάνδαλο του ιερού χρώματος επάνω σε μία άπιστη γκιαούρησσα». (1871: 280-281.)

Σε επίσκεψή της στην αγορά υποδημάτων της Κωνσταντινούπολης, το 1836, η Αγγλίδα περιηγήτρια Julia Pardoe επισημαίνει ότι υπήρχε «ένα είδος φυλετικού διαχωρισμού», «ένας νόμος στην Κωνσταντινούπολη», που καθορίζει το χρώμα των υποδημάτων που ήταν «υποχρεωμένο» κάθε έθνος να φοράει. Παρατηρεί, επίσης, ότι οι Τούρκοι και οι Τουρκάλες φορούσαν υποδήματα, μπότες και παντόφλες με χρώμα ανοιχτό κίτρινο μαροκέν, οι Αρμένιοι και οι Αρμένισσες βυσσινί, οι Εβραίοι και οι Εβραίες μωβ, και οι Έλληνες και Ελληνίδες μαύρο. (1837: 32-33) Επιπλέον, παρατηρείται ότι «απαγορευόταν αναστηρά» στους μη-Μουσουλμάνους να φορούν το πράσινο χρώμα, επειδή εθεωρείτο το χρώμα του Προφήτη.

Στο Σκούταρι το 1844-1845, η Αγγλίδα συγγραφέας ποιήτρια Miss Felicia Skene υπογραμμίζει ότι οι Τούρκοι ποτέ δεν φορούσαν μαύρα ενδύματα, αλλά μόνο χαρούμενα και φωτεινά χρώματα, ακόμα και στις κηδείες, σε αντί-

θεση με τους δυτικούς. (Skene, 1847: 218)

Περιηγήτριες, επανειλημμένα, συμβουλεύουν τους δυτικούς να αποφεύγουν να φορούν πράσινα ενδύματα και πράσινα υποδήματα, έτσι ώστε να μην προκαλούν την οργή των Μουσουλμάνων και θέτουν σε κίνδυνο την ζωή τους.

Σ την Κωνσταντινούπολη το 1842 η Αυστριακή περιηγήτρια Ida Laura Pfeiffer, μας πληροφορεί ότι μόνο οι Τουρκάλες, οι χανούμ -δηλαδή οι ελεύθερες Μουσουλμάνες, έγγαμες και μη- φορούσαν το πράσινο χρώμα, το οποίο εθεωρείτο ιερό και συμβουλεύει τους δυτικούς να αποφεύγουν αυτό το χρώμα. (1852: 42-43)

Σύμφωνα με τις πληροφορίες που μας παρέχει στην συνέχεια και η Μελένη Χανούμ, σύζυγος του Μεγάλου Βεζίρη της Τουρκίας, Κιμπριζλί Μεχεμέτ Πασά, το πράσινο εθεωρείτο ιερό χρώμα, γιατί ήταν το χρώμα του Προφήτη Μωάμεθ, που λίγοι είχαν το δικαίωμα να φορούν. Η Μελένη Χανούμ (πρώην Marie Dejean Millingen, η οποία δραπέτευσε από το χαρέμι και την Τουρκία το 1865 και έφτασε στην Ελλάδα το 1866) επισημαίνει, επίσης, ότι ο σύζυγός της, ο Μεγάλος Βεζίρης της Τουρκίας Κιμπριζλί Μεχεμέτ Πασάς, και η κόρη τους, η Αϊσια Χανούμ, είχαν το δικαίωμα να φορούν το πράσινο χρώμα. Η ίδια όμως δεν είχε αυτό το δικαίωμα επειδή στην καταγωγή της υπήρχε γκιαούρησσα και άπιστη, δηλαδή μη-μουσουλμάνα. Υποστηρίζει, ότι ο σύζυγός της Κιμπριζλί Μεχεμέτ Πασάς, εδικαιούτο, χάρη στην καταγωγή του, ως απόγονος του Μωάμεθ, να φορέσει το ιερό χρώμα του Προφήτη, δηλαδή το πράσινο, και για τον ίδιο λόγο, επίσης, και η κόρη τους, η Αϊσια, ως κόρη του Κιμπριζλί και απόγονος του Προφήτη, είχε το ίδιο δικαίωμα. (Melek Hanum 1873: 67-68) Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφέρουμε ότι η καταγωγή ενός παιδιού προσδιοιζόταν από την καταγωγή του πατέρα και όχι της μητέρας.

Αναφέρεται κάποια αλλαγή σε αυτόν τον 'ενδυματολογικό κώδικα-καθεστώς', τουλάχιστον στην Κωνσταντινούπολη το 1865. Προφανώς έπαψαν να εφαρμόζονται αυστηρά αυτές οι επιβαλλόμενες κοινωνικές διακρίσεις, όσον αφορά τα χρώματα των ενδυμασιών των μη-μουσουλμάνων υπηκόων. Λόγου χάριν, η Αγγλίδα περιηγήτρια Anna Vivanti, όσον αφορά τις Ελληνίδες της Κωνσταντινούπολης, το 1865, παρατήρησε ότι διαμόρφωναν μεγάλη αντίθεση, σε σχέση με τις Μουσουλμάνες. Διακρίνει, δηλαδή, ότι οι ενδυμασίες των Ελληνίδων της Πόλης είχαν χαρούμενα χρώματα και ήταν επηρεασμένες από την Παριζιάνικη μόδα. Οι Ευρωπαίοι, όπως τονίζει η Vivanti,, εθεωρούσαν αυτήν την προτίμηση για ζωντανά και χαρούμενα χρώματα χυδαία και βάρδια, αλλά, παρολαντά, όλα βρίσκονταν σε αρμονία κάτω από τον καθαρό γαλάζιο ουρανό και την φύση της περιοχής. Παρατηρεί, επίσης, ότι σε αντίθεση με την Ελληνίδα που είχε την πιο χαρούμενη φιγούρα μέσα στο πλήθος, οι Αραβίδια είχε την πιο «μελαγχολική και πληκτική.» Η Αράβισσα ήταν τελείως και ασφυκτικά καλυμμένη, σε αντίθεση με την

Τουρκάλα. «Το Τούρκικο πέπλο στην Κωνσταντινούπολη αποτελεί πρόσχημα, ενώ το Αραβικό πέπλο είναι πραγματικότητα.», καταλήγει η Vivanti (1865: 100-101, 108-109).

3. Έκβαση-κατάληξη: «μαζικές δολοφονίες», «η μεγάλη σφαγή», «η τρομοκρατία», «οι συνηθισμένες φρικαλεότητες»

«Δεν αφελεί να στρέψουμε έντρομοι τα χέρια μας προς τον ουρανό εκλιπαρώντας με ευλαβικό τρόμο βοήθεια για τις φρικαλεότητες του καταχθόνιου Τούρκου. Αναμφίβολα, όλες οι φρικαλεότητες αυτού του πολέμου δεν είναι συντατικά μόνο του Τούρκου. Αποτελούν και αίσχη της υπεριαλιστικής Βρετανίας, της υπεριαλιστικής Γαλλίας, της υπεριαλιστικής Ελλάδας και της αδιάφορης Αμερικής.» (Blanche Norton:1922: 328).

Αναπόφευκτα οι επιβαλλόμενες φυλετικό-χωματικές διακρίσεις εκφράζουν, εκπροσωπούν, αναπαράγουν, και αναγγέλλουν έντονα φαινόμενα κοινωνικού ρατσισμού και βίας. Περιηγήτριες του 17ου, 18ου, 19ου και αρχές του 20ου αιώνα επεξεργάζονται, με περίσσια λεπτομέρεια, τους διωγμούς, τον εκφοβισμό, τις καθημερινές άνομες πράξεις, τις λεηλασίες, τις προσβολές και την τρομοκρατία που υπέστησαν υποτελείς υπήκοοι των Θωμανικών επικρατειών. (Καμπερίδου, 2002: Β'806-878)

Ενδεικτικά, το 1687 η Σουηδέζα περιηγήτρια Anna Mansdotter Agriconia, αργότερα γνωστή ως Anna Akerhjelm (1661-1687), σε επιστολή της από την Αθήνα, γράφει: «Οι Τούρκοι [...] εδώ και καιρό επετίθεντο κατά των Ελλήνων, τους οποίους αποκεφαλίζουν.» Σε επιστολή της το 1717, η Lady Montagu, η σύζυγος του Αγγλου Πρέσβυτη στην Κωνσταντινούπολη, επισημαίνει, μεταξύ άλλων, ότι: «Όσο πλουσιότεροι ήταν οι Χριστιανοί, τόσο μεγαλύτερος ήταν ο κίνδυνος για την ζωή τους.» (1718:25-26) Η Lady Elizabeth Craven, σε επιστολή της από την Κωνσταντινούπολη το 1786, υπογραμμίζει ότι «οι Τούρκοι κατά κανόνα αποκεφαλίζουν τους Έλληνες.» (1789: 209, 238-239) Η περιηγήτρια Maria Guthrie, η οποία ταξίδευε από το 1795-1796 σε διάφορες περιοχές του Εύξεινου Πόντου, παρατηρεί ότι οι τιμωρίες για τους Έλληνες, τους Εβραίους, και τους Αρμένιους υπήρξαν πολύ πιο σκληρές, απ' ό,τι του επέβαλλαν σε άλλες εθνότητες και αναφέρει παραδειγματικά, ότι για το παραμικρό παράπτωμα ή για την παραμικρή παράβαση, τους κάρφωναν και τους κρεμούσαν από τα αυτιά. (Guthrie 1802: 30) Στην Κρήτη το 1866, η Αμερικανίδα ιεραπόστολος Mary Briscoe Baldwin διακρίνει ότι υπήρχαν Έλληνες Χριστιανοί που είχαν αναγκασθεί να εξισλαμισθούν για να αποφύγουν τον θάνατο, την λεηλασία και την τυραννία. (Pitmann 1881: 173-175) Η Αγγλίδα Fanny Janet Blunt επισημαίνει, ότι επικρατούσε «μία κατάσταση μόνιμης αντιπάθειας» ανάμεσα στους Τούρκους και τους Έλληνες, και ότι «εάν αυτές οι δύο τάξεις δεν ανεξαρτοποιηθούν απόλυτα η μία από την άλλη, θα συνεχίσουν οι συνηθισμένες φρικαλεότητες.» (1878: Α' 95)

«Επικρατούσε ένα τρομερό καθεστώς τρομοκρατίας [...] Η κυριαρχία του Τρόμου στην Τουρκία σκανδάλιζε και συγκλόνιζε ολόκληρο τον κόσμο [...] ξαναφέροντας στη μνήμη τους χειρότερους Τρόμους του Μεσαίωνα», παρατηρεί, μεταξύ άλλων, στο έργο της 'Είκοσι-Έξι Χρόνια στο Βόσπορο (1881-1907)' η Αγγλίδα Dorina L. Neave. Πολλά χρόνια, όπως υποτιράζει η Neave, υπήρχαν μεγάλες αναταραχές στη Μικρά Ασία μεταξύ των Τούρκων και των Χριστιανών υπηκόων, αλλά κανένας δεν πίστευε ότι οι σφαγές και οι βιαιοπραγίες που διαδραματίζονταν κατά των Χριστιανών στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας θα έφταναν και στην Κωνσταντινούπολη το 1896. Η Neave περιγράφει τη «μεγάλη σφαγή» και τις «μαζικές δολοφονίες» των Αρμενίων που ξεκίνησαν στις 26 Αυγούστου του 1896 στην Κωνσταντινούπολη, στους δρόμους του Γαλατά, του Πέραν, του Σταμπούλ, του Κανδήλη, κ.α.. Φανερά συγκλονισμένη επισημαίνει, ότι όλοι οι δρόμοι ήταν βουτηγμένοι στο αίμα και γεμάτοι με τα πτώματα ανδρών, γυναικών, και παιδιών που είχαν δολοφονηθεί κατά χιλιάδες –τα πτώματα των οπίων, μαζί με εκείνους/νες που είχαν τραυματιστεί και ήταν ακόμα ζωντανοί– τοποθετούνταν σε καρότσια και πετιόνταν στην θάλασσα του Μαρμαρά. Για να περιγράψει την κατάσταση που επικρατούσε στην Τουρκία το 1881-1896, η Neave, ως αιτόπτης μάρτυρς των βιαιοπραγιών χρησιμοποιεί κατ' επανάληψη τους όρους Τρομοκρατία και Τρόμος. (1933:76,77,167-193)

Η Μάστιγα του Τρομερού Φόβου, τρομοκρατία, συνεχής τρόμος, ο αφανισμός όλων των στοιχείων που δεν είναι καθαροί Μουσουλμάνοι, δικτατορία, μίσος, εξολόθρευση, σφαγές, πρόσφυγες, βάναυσα βασανιστήρια, βιασμοί, βίαιες εκτοπίσεις, εχθρότητα, εξόντωση, περιφρόνηση, λιμοκτονία, κλπ. Αυτούς τους όρους, μεταξύ άλλων, χρησιμοποιεί για να περιγράψει την κατάσταση των Ελλήνων και των Αρμενίων του Πόντου, της Μικράς Ασίας, και όχι μόνο, στο άρθρο της που δημοσιεύτηκε στις 4 Απριλίου του 1822, με τίτλο «Ο Κουτσός Δήμαρχος της Κερασούντας», η Blanche Norton, Αμερικανίδα περιηγήτρια-ιατρός του Near East Relief, στην Τραπεζούντα, στην Κερασούντα, στην Κωνσταντινούπολη, στο Καραχισάρ, και στο Μπουλανκτζάκ. (Norton, 1922:285-290,328) Η Αμερικανίδα ιατρός επικεντρώνεται και στο θέμα της καθημερινής ψυχολογικής τρομοκρατίας που επικρατούσε μετά την περίοδο των «μεγάλων σφαγών» (της γενοκτονίας των Αρμενίων). Αποκαλεί «αντικαταστάτες των γεννιτσάρων» τους επιτηρητές-φρουρούς-ληστές [Brigandies] του 'κουτσού' δημάρχου της Κερασούντας, Οσμάν Αγά, οι οποίοι ουκλοφορούσαν στην Κερασούντα και ασκούσαν ακατάπαυστη ψυχική τρομοκρατία, όχι μόνο στους Αρμένιους εξόριστους της Κερασούντας και στους Έλληνες (Πόντιους), αλλά ακόμα και στους Τούρκους κατοίκους. Αναφέρει, επίσης, ότι μετά από την «Φρίκη των Αρμενίων» (the Armenian Horror), η εξουσία του Οσμάν Αγά είχε φτάσει σε επίπεδο δικτατορίας, επισημαίνοντας ότι ο Οσμάν Αγάς ήταν «σφοδρά εθνικιστής και με μεγάλη ευ-

χαρίστηση, με μία κύνηση του χεριού του, θα βύθιζε στη λήμη, όλα τα στοιχεία του έθνους του που δεν ήταν καθαροί Μουσουλμάνοι.» (Norton: 1922: 286) Καταλήγοντας, η Norton, καταγγέλλει και καταδικάζει για τον αφανισμό όλων των στοιχείων που δεν είναι Μουσουλμάνοι ή καθαροί Μουσουλμάνοι, όχι μόνο τους Τούρκους, και «την υπεριαλιστική Βρετανία, την υπεριαλιστική Γαλλία, την υπεριαλιστική Ελλάδα και την αδιάφορη Αμερική.» (1822: 328)

«Ο Τούρκος έχει αποδειχθεί ότι είναι ένας άνδρας πολέμου [...] έχοντας κερδίσει με πόλεμο μία χώρα, νομίζει ότι εκείνη μπορεί να διοικείται από μόνη της. Στην περιπτωση των Αρμενίων και των Ελλήνων, και άλλων ευπορικών λαών που έκαναν τόση μεγάλη ευημερία για την Τουρκία, ο Τούρκος ικανοποιήθηκε να τους πετάξει στη θάλασσα, αντί να χρησιμοποιήσει τα χαρίσματά τους και τις ικανότητές τους στο εμπόριο προς όφελός του. Στην σημερινή του θέση, ο Τούρκος μοιάζει να τρέχει πριν μάθει ακόμα να περπατάει μόνος του. Το εμπόριο στα λιμάνια φθείρεται και δεν υπάρχει κανένας πια για να το οργανώσει ξανά [...] και οι Τούρκοι της επαρχίας της Ανατολίας είναι στα αρχικά τους στάδια ανάπτυξης [...]», γράφει την ίδια περίοδο από την Άγκυρα η Αγγλίδα δημοσιογράφος-περιηγήτρια Lady Dorothy Mills. (χχε: 35-36)

ΠΗΓΕΣ

Akerhjelm, Anna ή Mansdotter Agriconia, Anna (1854). XXII. Documents concernant Mademoiselle Anna Akerhjelm. Biographie d'Anna Akerhjelm [1686-1687], σ. 214-255, στο Documents inédits ou peu connus sur l'histoire et les antiquités d'Athènes tirés des archives de l'Italie, de la France, de l'Allemagne, etc. par Le Cte. de Laborde Membre de l'Institut. Paris Chez Jules Renouard et Cie, Libraires.

Akerhjelm, Anna ή Mansdotter Agriconia, Anna (1661-1687). Επιστολές της Άννας Ακερχέλμ (1661-1687), σ. 50-55, στο Πανδώρα. Σύγγραμμα περιοδικών εκδιδόμενον δις του μηνός. Συντάκται Α.Ρ. Ραγκαβής, Κ. Παπαδημόπουλος, Ν. Δραγανόμης, κτλ. Τόμος δέκατος δεύτερος. Από Απριλίου 1861 μέχρις Απριλίου 1862.

Blunt, Fanny Janet, formerly, F.J. Sandison (1878). The People of Turkey: 20 years Residence among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians, By a Consul's Daughter and Wife, in 2 vols. London: John Murray, Albemarle Street.

Craven, Lady (1789). A Journey Through The Crimea to Constantinople In A Series Of Letters Written In The Year 1786 by The Right Honourable Elizabeth Craven. London, G.G. J. and J. Robinson.

Guthrie, Maria (1802). A tour performed in the years 1795-1796 through the Taurida, or Crimea [...] and all the other countries on the north shore of the Euxine, [...] described in a series of letters to her husband the editor, Matthew Guthrie [...] Printed by Nichols and Son, London.

Harvey A.J. of Icwell Bury (1861). Our Cruise in the Claymore, with a visit to Damascus and the Lebanon. London: Chapman and Hall, 193, Piccadilly.

Καμπερίδου, Ειρήνη (2007). Απόψεις Ξένων Περιηγητών για την Περίοδο της Τουρκοκρατίας: «Δυστυχώς οι πόλεις είναι γεμάτες Έλληνες (1853), «κα παλιαρισμός» και το «φιλότυμο», «ένας ισχυρός και προσδετικός λαός» (1789-1878). ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ & ΠΑΙΔΕΙΑ, έτος 13ο, Τεύχος 41 (Ιανουάριος-Απρίλιος 2007): 34-37.

Καμπερίδου, Ειρήνη (2006). Οι περί Ελληνισμού Αντιλήψεις και Περιγραφές περιηγητών του 17ου, 18ου και 19ου και η γνωνικεία περιηγησης. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ & ΠΑΙΔΕΙΑ. Αθήνα. Έτος 12ο, Τεύχος 38, Μάιος-Αύγουστος 2006: 14-18.

Καμπερίδου Ειρήνη (2002). 'Οι περιηγήτριες και οι υπόδουλοι λαοί', (Β' τόμος, σελ.806-878), στη διδακτορική διατριβή: Η Πολυεθνική Δουλεία του Οθωμανικού Χαρεμού. Η Θέση της Γυναίκας στο Οθωμανικό Χαρέμι, κατά την Επιτόπια Παρατήρηση Ξένων Περιηγητών του 17ου, 18ου και του 19ου αιώνα. Η Πραγματική Καθημερινή Ζωή στο Χαρέμι και η θέση της Γυναίκας στο Ισλάμ.. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα.

Londonderry, the Marchioness (1842). A Narrative of travels to Vienna, Constantinople, Athens, Naples, etc. By the Marchioness of Londonderry (Frances Anne Emily Vane-Tempest). London, Henry Colburn.

Melek Hanoum (1873). Six Years in Europe: Sequel to Thirty Years in the Harem. The Autobiographical Notes of Melek-Hanum, wife of H.H. Kibrizli-Mehemet-Pasha. Edited by L.A. Chamerovzow. London: Chapman and Hall.

Montagu, Lady (1718). An Additional Volume to the letters of the Right Honourable M...y W...y M...e: Written, during her travels in Europe, Asia and Africa, to Persons of Distinction, Men of Letters, &c. in different Parts of Europe which contain, Among other curious Relations, Accounts of the policy and manners of the Turks; Drawn from Sources that have been inaccessible to other Travellers. London: Printed for T. Becket and P.A. de Hondt, in the Strand.

Mills, Lady Dorothy (χ.χ.ε.). Beyond the Bosphorus, author of "the road to Timbuktu," etc. Duckworth. 3 Henrietta Street, London, W.C, σελ. 35-36.

Neave, Dorina L. (1933). Twenty-Six Years on the Bosphorus (1881-1907). London: Grayson & Grayson Ltd.

Nisbet, Mary (1926). The Letters of Mary Nisbet of Dirleton, Countess of Elgin, arranged by Lieut. Colonel Nisbet Hamilton Grant. London: John Murray, Albemarle Street, W.I.

Norton, Blanche (1922). The Lame Mayor of Kerasund. ASIA, Volume XXII, Number 4, April, σελ. 285-290 και 328.

Pardoe, Julia (1837). The City of the Sultan and domestic manners of the Turks in 1836. By Miss Pardoe. London: Henry Colburn.

Pfeiffer, Ida Laura (1852). Visit to the Holy Land, Egypt and Italy by Madame Ida Pfeiffer, Author of "A Woman's Journey Around the World, Translated from the German by H.W. Dulcken. London: Ingram, Cooke, and Co.

Pitmann, Emma (1881). Mission life in Greece and Palestine. Memorials of Mary Briscoe Baldwin, Missionary to Athens, and Joppa. By Emma Raymond Pitman. London, Paris & New York: Sell, Petter, Galpin & Co.

Skene, Felicia Mary Frances (1847). Wayfaring sketches among the Greeks and Turks and on the shores of the Danube. By a seven years' resident in Greece. London: Chapman and Hall.

Vivanti, Anna (1865). A Journey to Crete, Constantinople, Naples and Florence. Three months abroad. London: printed for private circulation.

1. Τον 17ο, 18ο και 19ο αιώνα, εποχές που το ταξίδι σε περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εθεωρείτο από την δυτική κοινωνία ένα κατ' εξοχήν ανδρικό προνόμιο, χιλιάδες δυτικές περιηγήτριες –Αγγλίδες, Γαλλίδες, Γερμανίδες, Σουηδήζες, Ελβετίδες, Αυστριακές και Αμερικανίδες– επισκέφθηκαν, εξερεύνησαν, φιλοξενήθηκαν, υπηρέτησαν ή εργάστηκαν ως εθελόντριες, ως ιεραρχόστολοι, ως εκπαιδευτικοί, ως νοσοκόμες, ως ζωγράφοι, ως γκυοβερνάντες, ως καμαρέρες, και ως υπότρετοις σε κατεχόμενες από τον τουρκικό ζυγό περιοχές. Οι περιηγήτριες κινούνταν έξω από τα επίσημα δίκτυα και κέντρα εξουσίας, αρμοδιοτήτων και οργάνωσης. Η γυναικεία περιήγηση στην Ανατολή –του σημείου στην οποία η Ανατολή αποτελείται σε περιοχές που τον έχει θεωρικά πλάσια. Το γυναικείο ενδιαφέρον για την Ανατολή αποτελούσε προσωπική επιλογή και δεν συνδέοταν με οποιαδήποτε μορφή θεσμικής υποστήριξης. Οι περιηγήτριες δεν ήταν αξιωματούχοι καποίας διττωματικής, αρχαιολογικής ή στρατιωτικής αποστολής –εκτός από τις εθελόντριες Γαλλίδες, Αγγλίδες και Γερμανίδες νοσοκόμες και καλόγριες, ή τις έμμαθες Γαλλίδες και Αγγλίδες νοσοκόμες κατά τη διάρκεια του Κομισάκου Πολέμου (1853-1856), οι οποίες αν και παρείχαν κάποιες συγκεκριμένες υπηρεσίες «συμπλέοντες» με την πολιτική της χώρας τους, στην πραγματικότητα βρίσκονταν έξω από τα πολιτικά κέντρα εξουσίας της αποικιακής, αποικιοκρατικής πολιτικής (Καμπερίδου 2006: 14-18).

ΝΕΟΜΑΡΤΥΡΕΣ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ:

«Ο ΞΕΛΙΑΝΤΡΟΠΟΣ ΖΥΓΟΣ» (1816)

Της ΕΙΡΗΝΗΣ ΚΑΜΠΕΡΙΔΟΥ
Λέκτορα της Κουνωνιολογίας στο ΤΕΦΑΑ Πανεπιστημίου Αθηνών

1. Εισαγωγή: Religious Intelligence

Στη Σμύρνη, το 1819, αποκεφαλίσθηκαν μπροστά στους συμπατριώτες τους, τρεις Έλληνες, τα πτώματά των οποίων, «για τρεις ημέρες, εκτέθηκαν στο κοινό με τα κεφάλια τους τοποθετημένα ανάμεσα στα πόδια τους και με το στήθος και το στομάχι τους προς το έδαφος.» (Religious Intelligence 1819: 373).

Σύμφωνα με την αναφορά που δημοσιεύτηκε στο Religious Intelligence, ένας από τους τρεις Έλληνες ονομαζόταν Αθανάσιος, 24 ετών, και εκτελέστηκε επειδή αντιστάθηκε στον εξισλαμισμό. Συγκεκριμένα, επισημαίνεται ότι ο Αθανάσιος, αναγκάστηκε να εξισλαμισθεί, αλλά «επειδή την ίδια στιγμή το μετάνιωσε» πήγε στο Άγιο Όρος, όπου παρέμεινε για μερικούς μήνες για να προετοιμασθεί για την επιστροφή του στη Σμύρνη, δηλαδή για να αντισταθεί στους Τούρκους και να αντιμετωπίσει το θάνατο. Επιστρέφοντας στη Σμύρνη αποστάτησε δημόσια από το Ισλάμ και ως συνέπεια αυτού φυλακίσθηκε και υπέστη βασανιστήρια για να αλλάξει την απόφασή του. Οι Τούρκοι, κατά τη διάρκεια των βασανιστηρίων, επανειλημμένα του πρότειναν ότι θα του χάριζαν όχι μόνο τη ζωή του, αλλά και «πολλά πλούτη, σπίτια και γη, εάν άλλαξε την απόφασή του και παρέμενε Τούρκος.» Εντούτοις, όπως τονίζεται στην αναφορά, «μάταια προσπάθησαν να τον μεταπείσουν να παραμείνει Τούρκος», και ο Αθανάσιος οδηγήθηκε μπροστά σε ένα μεγάλο τζαμί, όπου του πρότειναν ξανά ότι θα του χάριζαν τη ζωή του και μεγάλη περιουσία, αλλά εκείνος αρνήθηκε και τον αποκεφάλισαν εκείνη την στιγμή μπροστά στα μάτια των υπόδουλων Ελλήνων. Στη συνέχεια οι Τούρκοι στρατιώτες έριξαν νερό στο λαιμό του πτώματός του έτσι ώστε να μην μπορέσουν οι παρευρισκόμενοι Έλληνες που παρακολούθησαν την εκτέλεση να βουτήξουν τα μαντήλια τους μέσα στο αίμα του νεκρού Αθανάσιου και να τον ανακηρύξουν Άγιο. Το πτώμα του Αθανάσιου εκτέθηκε για τρεις ημέρες στο κοινό, με το κεφάλι του τοποθετημένο ανάμεσα στα πόδια του. (Religious Intelligence 1819: 373-375))

2. «Οι Τούρκοι κατά κανόνα αποκεφαλίζουν τους Έλληνες» (1786), «ο Τούρκικος Ζυγός» (1840)

Περιηγήτριες του 17ου, 18ου, 19ου και αρχές του 20ου αιώνα επεξεργάζονται, με περίσσια λεπτομέρεια, τους διωγμούς, τον εκφοβισμό, τις καθημερινές άνομες πράξεις, τις λεηλασίες, τις προσβολές και την τρομοκρα-

τία που υπέστησαν υποτελείς υπήκοοι των Οθωμανικών επικρατειών. (Καμπερίδου, 2002: Β' 806-878)

«Πρέπει να σας πω, αγαπητέ αδελφέ, ότι οι Τούρκοι [...] εδώ και καιρό επετίθεντο κατά των Ελλήνων, τους οποίους αποκεφαλίζουν, και άλλους τους απαγάγουν και τους παίρνουν μαζί τους.», γράφει σε επιστολή της από την Αθήνα (με ημερομηνία Οκτ. 1687), η Σουηδέζα περιηγήτρια Anna Mansdotter Agriconia, αργότερα γνωστή ως Anna Akerhjelm (1642-1688). Η Anna Akerhjelm συνέδευ την Miss Catharina Charlotta de la Gardie ως κυρία επί των τιμών σε όλες τις περιηγήσεις της, ακόμα και μετά τον γάμο της τελευταίας, το 1682, με τον Κόμη Otto Guillaume Koenigsmaark, ο οποίος ανέλαβε το 1686 τη διοίκηση του Βενετικού Στρατού και των μισθοφόρων του κατά των Τούρκων. Οι δύο γυναίκες ακολούθησαν τον Κόμη Koenigsmaark κατά την διάρκεια της εκστρατείας του Francisco Morosini στο Μοριά, κατά την κατάληψη και πολιορκία της Αθήνας (1687), και κατά την πολιορκία της Χαλκίδος στο λιμάνι του Νεγρεπόντη το Σεπτέμβριο του 1688. (Akerhjelm 1854: 214-255, Akerhjelm 1862: 50-55)

Όσο πλουσιότεροι ήταν οι Χριστιανοί της Πόλης, τόσο μεγαλύτερος ήταν ο κίνδυνος για την ζωή τους, παρατηρεί σε επιστολή της το 1717 η Lady Mary Wortley Montagu, σύζυγος του Αγγλου Πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη. Σε άλλη επιστολή της την ίδια περίοδο πληροφορούμαστε για την εκτέλεση-δολοφονία ενός Έλληνα της Πόλης. Κατά την Montagu, ο Έλληνας αυτός, που ονομαζόταν Πετράκης, συνεργάζοταν με τον σουλτάνο, και συνάντησε ξαφνικό θάνατο εξ' αιτίας της ζήλιας των υπουργών του Σαράι. (Montagu 1718:25-26, Montagu 1840: 142)

«Αυτός ο τρόπος ζωής, ακόμα και στον Παράδεισο [Κωνσταντινούπολη] πρέπει να είναι τρομακτικός.», γράφει για τους Έλληνες σε επιστολή της το 1786, η Αγγλίδα περιηγήτρια Lady Elizabeth Craven, υπογραμμίζοντας ότι, αν και υπήρχαν τόσοι Έλληνες, όσοι και Τούρκοι στην Κωνσταντινούπολη, «οι Τούρκοι κατά κανόνα αποκεφαλίζουν τους Έλληνες» (1789: 239). Επισημαίνει, επίσης ότι οι Έλληνες βίωναν μία καθημερινή κατάσταση τρόμου, και ότι με την παραμονή τους στην Κωνσταντινούπολη διακινδύνευαν την ζωή τους, και ουσιαστικά ήταν φυλακισμένοι μέσα στα σπίτια τους, κρύβοντας, όσο μπορούσαν, τις περιουσίες τους, αλλά ανεπιτυχώς επειδή το Σαράι είχε καλούς κατασκόπους. (Craven 1789:209, 238-239) Σε άλλη επιστολή της η Lady Craven αναφέρει, ότι είχε λάβει ένα γραπτό μήνυμα, από έναν

Έλληνα της Πόλης, στο οποίο την εκλιπαρούσε να σταματήσει να πηγαίνει για περίπατο στους κήπους του, διότι, ως συνήθως, η περιηγήτρια συνοδεύοταν από κάποιον υπουργό, και η Υψηλή Πύλη μπορούσε να ισχυρισθεί ότι εύχε αναμειχθεί ο Έλληνας αυτός σε κάποια συνωμοσία, εάν εντόπιζαν ξένους (Φράγκους) να κυκλοφορούν στο σπίτι του. Η Lady Craven, που δεν αποκαλύπτει το όνομα ή την ταυτότητα αυτού του Έλληνα, σημειώνει ότι εκείνος πάντα κρυβόταν όταν εκείνη επισκεπτόταν τους κήπους του. (Craven 1789:276.)

Το 1816 η Ελβετίδα περιηγήτρια Louise Demont, παρατηρεί, ότι «ο Τουρκικός ζυγός» απαγόρευε στους Έλληνες να παντρεύονται χωρίς την άδεια του αγάπη του κυβερνήτη, την οποία άδεια ήταν αναγκασμένοι να αγοράσουν. Αλίμονο, όμως, εάν η Ελληνίδα υποψήφια νύφη ήταν ωραία γυναίκα και ο αγάπης αποφάσιζε να την κρατήσει για τον εαυτό του, επειδή κανένας δεν μπορούσε να «αμφισβητήσει την τυραννία του διότι θα έχανε το κεφάλι του [...]». Αλίμονο στον άνδρα που απερίσκεπτα θα τολμήσει να διαμαρτυρηθεί στον πασά της επαρχίας ή στην Υψηλή Πύλη! Αναμφισβήτητη για αυτό το τολμηρό βήμα θα πληρώσει με την κατάσχεση της περιουσίας του και με την απώλεια του κεφαλιού του. Ο Αγάς, σε μία τέτοια περίπτωση, πρέπει να παντρευτεί την γυναίκα με την ελεύθερη συγκατάθεσή της [...] και όπως συνηθίζεται, κρατάει την Ελληνίδα του για δύο ή τρία χρόνια, και μετά την αφήνει για μία άλλη, την οποία αποκτά με τον ίδιο βίαιο και ανήθικο τρόπο, και στην συνέχεια παντρεύει αυτήν την ανεπιθύμητη πλέον γυναίκα με κάποιον Έλληνα, ο οποίος δεν τολμά, για να μην χάσει την ζωή του, να αρνηθεί.» (Demont 1821: 456-457) Θανατική ποινή υπήρχε ακόμα και για τους έγγαμους Έλληνες που τολμούσαν να εγκαταλείψουν τα νησιά τους, χωρίς την άδεια του Τούρκου κυβερνήτη, εκτός αν ήταν ναυτικοί ή έμποροι, όπως παρατηρεί η Ελβετίδα περιηγήτρια, προσθέτοντας, ότι επέτρεπαν στους ανύπαντρους άνδρες να εργασθούν στην Πελοπόννησο, αλλά πρώτα έπρεπε να πληρώσουν, πριν την αποχώρησή τους, ένα φόρο που ανερχόταν στο ποσό των 6 παραδών ή δύο γρόσια. (Demont 1821: 457)

Στην Κρήτη, το 1816, η Demont διακρίνει, ότι ο πληθυσμός του νησιού, πριν την υποδούλωσή του⁷ στον Τουρκικό ζυγό, ήταν αποκλειστικά Ελληνικός, αλλά εκείνη την εποχή υπήρχαν 10.000-12.000 Τούρκοι, μόνο 3.000 Έλληνες και 60 Εβραίοι, οι οποίοι ζούσαν κάτω από την τρομοκρατία των Γενιτσάρων και των Πασάδων. (Demont 1821: 525, 691)

Στην υπόδουλη Αθήνα, το 1816, η Demont παρατηρεί ότι η τυραννία ήταν εμφανής παντού. Διακρίνει στα πρόσωπα των Ελλήνων τη μιζέρια, τη μελαγχολία και την καταπίεση, υπογραμμίζοντας, ότι τα περισσότερα ελαττώματα των Ελλήνων, οι οποίοι κουβαλούσαν τον «ξεδιάντροπο ζυγό» με ανυπομονησία, οφείλονταν «στην εξευτελιστική υποδούλωσή τους». Όσον αφορά τους άνδρες, γράφει, ότι «είναι δραστήριοι και καλοί έμποροι, αγαπούν τις τέχνες αλλά δεν τολμούν να τις

καλλιεργήσουν κάτω από αυτόν τον ξεδιάντροπο ζυγό.» (Demont 1821:103,417-418)

Οι Αγγλίδες περιηγήτριες Miss Felicia Skene και Elizabeth Mary Grosvenor, Marchioness of Westminster επεξεργάζονται το θέμα του εκφοβισμού του Ελληνικού στοιχείου, με αναφορές στην βίαιη εκτέλεση του πατριάρχη Γεργορίου, το 1821, στην Κωνσταντινούπολη. Σύμφωνα με τη διήγηση της Felicia Skene το πτώμα του πατριάρχη, που είχε ανακηρυχθεί άγιος, το ανακάλυψαν Ρώσοι ναυτικοί μέσα στην θάλασσα και το μετέφεραν για ταφή στην Οδησσό. Η Elizabeth Mary Grosvenor, Marchioness of Westminster αναφέρει ότι έσυραν το πτώμα του πατριάρχη Γεργορίου στους δρόμους της Πόλης, μαζί με εκείνα των άλλων θυμάτων. (Skene 1847: 208, Grosvenor, 1842)

Όσον αφορά τους Κερκυραίους, το 1834, η Αγγλίδα ιεραπόστολος Martha Yeardley γράφει: «Λίγα χρόνια είχαν περάσει που οι κάτοικοι εργάζοντο με μία τσάπα στο ένα χέρι και ένα όπλο, για άμυνα, στο άλλο για να προστατευτούν από τον άσπλαχνο Τούρκο, και συχνά οι σοδειές τους ελεγχατούντο από τους πολεμοχαρείς γείτονές τους. Ορισμένες φορές έκαιγαν οι ίδιοι το δικό τους καλαμπόκι, παρά να το αφήσουν να πέσει στα χέρια του εχθρού (του Τούρκου), και ετρέποντο σε φυγή στην Αγία Μαύρα για να βρούν καταφύγιο. Όλοι εξέφρασαν την ελπίδα για ειρηνικές ημέρες κάτω από τον τωρινό βασιλιά τον Όθωνα». Στην συνέχεια, όπως μας πληροφορεί η Αγγλίδα ιεραπόστολος, εγκατέλειψε την Κέρκυρα για να επισκεφθεί την απέναντι ακτή, «την γειτονική ήπειρο της Αρχαίας Ελλάδος», την Αγία Μαύρα, όπου φιλοξενήθηκε από τους ιθαγενείς, περίπου 60 οικογένειες, οι οποίες κατοικούσαν μέσα σε καλύβες, επειδή δεν είχαν καταφέρει ακόμα να ξανακτίσουν τα σπίτια τους, τα οποία είχαν καταστρέψει οι Τούρκοι. (Yeardley 1835: 28-29)

To 1836, η Αμερικανίδα περιηγήτρια, Mrs. Sara Rogers Haight, ιδιαίτερα συγκλονισμένη, μας πληροφορεί ότι υπήρξε μάρτυς «ενός δείγματος Ανατολίτικης δικαιοσύνης». Στο Ελληνικό χωριό του Μούλαχ, της Μικρά Ασίας, ένας Έλληνας, όπως επισημαίνει, κατηγορήθηκε για κάποιο έγκλημα και όταν τον έφεραν μπροστά στον δικαστή δεν του επέτρεψαν να δηλώσει ότι ήταν αθώος και να απολογηθεί, ενώ τον ξυλοκοπούσαν ασταμάτητα. (Haight, 1840)

* * *

Η Αγγλίδα Annie Jane Harvey, σε επιστολή της από την Ρόδο, με ημερομηνία 29 Ιουνίου 1860, αναφέρει ότι οι άνδρες ήταν υποχρεωμένοι να στρατολογηθούν μόνιμα στον Τουρκικό στρατό με μισθούς πείνας. Για να διαμαρτυρηθούν, οι Ροδίτες πήγαν στην οικία του Αγγλου Πρέσβη, στις 28 Ιουνίου του 1860, και απειλήσαν εκείνον και την οικογένειά του, όχι από προσωπική αντιπάθεια για το άτομό του, όπως επισημαίνει η περιηγήτρια, αλλά επειδή θεώρησαν ότι η Αγγλία ήταν τόσο ισχυρή, που θα μπορούσε, αν ήθελε, να επέμβει και να τους βοηθήσει να απαλλαγούν από αυτήν την καταπίεση και τυραννία. (Harvey 1861: 246)

Η Αγγλίδα ζωγράφος-περιηγήτρια Mary Adelaide Walker, η οποία είχε 40 χρόνια παραμονής και περιηγήσεων στις Οθωμανικές επικράτειες, ως παράδειγμα των καθημερινών περιστατικών βίας, τυραννίας και εκφοβισμού που υπέστησαν οι Έλληνες αναφέρει ότι στην Καστοριά, το 1861, Τούρκοι στρατιώτες συνέλαβαν έναν Έλληνα, επειδή ξυλοκόπησε έναν Τούρκο που σκότωσε τον πατέρα του. Αναλυτικότερα, ένας Μουσουλμάνος πήγε στο κατάστημα ενός Έλληνα και ζήτησε ρακί. Κατά την Walker, «ο Έλληνας έμπορος, έχοντας εκτιμήσει ότι ο Τούρκος είχε πάρει περισσότερο ρακί από ότι θεωρούσε ότι έπρεπε, αρνήθηκε να του δώσει κι' άλλο, και ο Τούρκος έβγαλε αμέσως το όπλο του και τον σκότωσε, μέσα στο κατάστημά του, μπροστά στα μάτια του γιου του και πολλών Χριστιανών και Τούρκων. Ο γιος του έμπορα, πήρε ένα ξύλο και επιτέθηκε στον δολοφόνο, αλλά επειδή οι Τούρκοι μάρτυρες αρνήθηκαν να καταθέσουν, τον συνέλαβαν και τον καταδίκασαν για επίθεση κατά Τούρκου.» (Walker 1860:269-270). Η περιηγήτρια δεν αναφέρει την ποινή της καταδίκης, υπογραμμίζει, δώρις, ότι «τέτοιες άνομες πράξεις και προσβολές συνηθίζονται, καθημερινά, εδώ και δεν τιμωρούνται.» (1860:270) Κατά την εκτίμηση της Walker, η αυξανόμενη ευημερία των Χριστιανών προκαλούσε πικρά αισθήματα, ανοικτή εχθρότητα και πολλά βίαια περιστατικά, και αυτή η εχθρότητα μεταξύ των Τούρκων και των Χριστιανών «θα συμβάλλει στην ταχεία πτώση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.» (1860: 270)

HΑμερικανίδα ιεραπόστολος Mary Briscoe Baldwin, σε επιστολή της μας πληροφορεί ότι στην Κρήτη, το 1866, οι Κρητικοί εξεγέρθηκαν κατά «της αβάσταχτης καταπίεσης της Τουρκικής κυβέρνησης», επισημαίνοντας στην συνέχεια, ότι οι Έλληνες, που ήταν υποχρεωμένοι να υποστούν την καταπίεση του κατακτητή, ξητούσαν ένωση με την Ελλάδα.. Όσον αφορά τους κρυπτοχριστιανούς, αναφέρει, ότι υπήρχαν Έλληνες Χριστιανοί που είχαν αναγκασθεί να εξισλαμισθούν για να αποφύγουν το θάνατο, τη λεηλασία και την τυραννία. (Pitmann 1881: 173-175)

Η Μελέκ Χανούμ (πρώην Marie Dejean Millingen), η πρώτη σύζυγος του Μεγάλου Βεζίρη της Τουρκίας, η οποία είχε 30 χρόνια στα χαρέμια της Κωνσταντινούπολης και στα βάθη της Μικρά Ασίας_μέχρι την απόδρασή της, στην Ελλάδα το 1866_ υποστηρίζει, ότι μεταξύ των Τούρκων και των Ελλήνων, δεν υπήρχε «το παραμικρό ίχνος αγάπης», παρόλο που οι Τούρκοι είχαν ανάγκη να εξασφαλίζουν τις υπηρεσίες των Ελλήνων. (Melek Hanum 1873: 19)

Η Αγγλίδα Fanny Janet Blunt επισημαίνει, ότι υπήρχε μία κατάσταση «μόνιμης αντιπάθειας» μεταξύ των Τούρκων και των Ελλήνων και ότι εάν αυτές οι δύο τάξεις δεν ανεξαρτοποιηθούν απόλυτα η μία από την άλλη, θα συνέχιζαν αυτές «οι συνηθισμένες φρικαλεότητες.» (1878: A' 95) Μετά από είκοσι χρόνια παραμονής στης Οθωμανικές επικράτειες, η Blunt, κόρη του Αγγλού Πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη και αργότερα

σύζυγος του Άγγλου Πρέσβη στην Θεσσαλονίκη, παρατηρεί ότι το προσωπικό συμφέρον ήταν ο μόνος σύνδεσμος που έφερνε και τους δύο σε συνεργασία, αλλά στην ουσία, ο Έλληνας μισούσε τον Τούρκο, και ο Τούρκος μισούσε τον Έλληνα. (Blunt 1878: B'20)

3. «Η Μεγάλη Σφαγή» στην Κωνσταντινούπολη το 1896

«Ήταν 26 Αυγούστου 1896, μία ημέρα, που επειδή ήταν και τα γενέθλιά μου, θα την θυμάμαι έντονα σε όλη μου τη ζωή [...] Ένας γνωστός μας Αρμένιος του χωριού (Κανδήλι) εισχωρεί πανικόβλητος μέσα στο σπίτι μας, και χειρονομώντας έντρομος ανακοινώνει ότι μία Μεγάλη Σφαγή ξεκίνησε στην Κωνσταντινούπολη, και ότι όλοι οι Χριστιανοί κινδύνευαν.» Γράφει στο έργο της Είκοσι-έξι Χρόνια στο Βόσπορο(1881-1907) η Αγγλίδα Dorina L. Neave. (1933: 174-175)

«Όπου έβλεπαν Αρμένιους τους κυνηγούσαν, (τους κυνηγούσαν) μέσα στα σπίτια, επάνω στις στέγες, ή τους σκότωναν μέσα στις εκκλησίες όπου κρύβονταν για να σωθούν. [...] Όταν έβλεπαν Αρμένιους να τρέχουν στους δρόμους και οι Τούρκοι δεν είχαν άλλα πολεμοφόρδια/όπλα, σήκωναν τα μαρμάρινα τραπέζια, που βρίσκονταν έξω στα καφενεία, επάνω από τα κεφάλια αυτών των δύστυχων ανθρώπων, προκαλώντας θανάσιμα κτυπήματα με αυτά τα αποτελεσματικά όπλα. Τα θύματά τους έπεφταν κάτω και εκείνοι (ο Τούρκικος δύλος) τους άφηναν να πεθάνουν αιμορραγώντας στα χαντάκια των δρόμων, μέχρι που καρδότσια, γεμάτα πτώματα και άλλους ετοιμοθάνατους Χριστιανούς, τους μετέφεραν με απεριγόραπτη βιαιότητα, και τους πέταγαν στην Θάλασσα του Μαρμαρά. Για δύο ημέρες και δύο νύχτες οι σφαγές συνεχίζονταν χωρίς κανένα σημάδι ελάττωσης/μείωσης. Οι διαμαρτυρίες των Δυνάμεων ήταν άκαρπες, και ζούσαμε σε μία κατάσταση αδιάκοπης τρομοκρατίας. Διαδόθηκε, ότι για κάποιο ανεξήγητο λόγο, θα έκαναν επίθεση στο χωριό μας (στο Κανδήλι), αν και μέχρι τότε οι σφαγές είχαν περιοριστεί στην Κωνσταντινούπολη.» (Neave,1933:174-183)

Σε αυτό το σημείο επιβάλλεται να αναφέρουμε ότι σε ολόκληρο το έργο της Neave, από την αρχή ως το τέλος, συναντούμε τους όρους τρομοκρατία και τρόμος, ή εκφράσεις, όπως: «η κυριαρχία του Τρόμου στην Τουρκία», «κάτω από την ισχυρή του τρομοκρατία», «τέτοιο καθεστώς τρομοκρατίας», «επικρατούσε ένα τρομερό καθεστώς τρομοκρατίας», «μία τρομερή κατάσταση τρομοκρατίας», «ζούσαμε σε μία κατάσταση αδιάκοπης τρομοκρατίας», «υποφέραμε τέτοια νύχτα τρομοκρατίας», «μαζικές δολοφονίες», «σφαγές», «μαζικές δολοφονίες», «τρόμος», κ.α. (1933:76,77,177-183,189)

Πριν από αυτήν την εφιαλτική της εμπειρία, όπως υποστηρίζει η Neave, Αρμένιοι πρόσφυγες, από το εσωτερικό της Μικρά Ασίας έφταναν στην Κωνσταντινούπολη με συγκλονιστικές μαρτυρίες που αφορούσαν τη φυλάκιση χιλιάδων Αρμενίων και τις φρικαλεότητες, τις σφαγές, τους εμπρησμούς, τους διωγμούς και τις λεηλα-

σίες που διαπράττονταν κατά των Χριστιανών. Προσθέτει, επίσης, ότι απαγορευόταν αυστηρά οποιαδήποτε δημοσίευση στις εφημερίδες και οποιαδήποτε δημόσια συζήτηση γι' αυτά τα θέματα. «Για πολλά χρόνια υπήρχαν μεγάλες αναταραχές στη Μικρά Ασία μεταξύ των Τούρκων και των Χριστιανών υπηκόων, των Αρμενιών, που ξεσπούσαν συνεχώς σε φρικτές σφαγές, οι οποίες κινητοποίησαν τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις να προβούν σε σοβαρές διαμαρτυρίες στο Σουλτάνο, αλλά χωρίς κανένα αποτέλεσμα. [...] Θυμάμαι πολύ καλά την έξαρση που δημιουργήθηκε όταν ολόκληρη η ξένη φρουρά, με τους Πρέσβεις, κατέβαινε ολοταχώς με το ατμόπλοιο τον Βόσπορο, και είχε γίνει γνωστό ότι οι ξένες Δυνάμεις θα έκαναν μία ενωμένη προσπάθεια να ασκήσουν πίεση στο Σουλτάνο για να σταματήσει τις μαζικές δολοφονίες.» (Neave, 1933:173)

* * *

Εντούτοις, κανένας δεν πίστευε, όπως υποστηρίζει η Neave, ότι οι σφαγές και οι βιαιοπραγίες που διαδραματίζονταν κατά των Χριστιανών στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας θα έφταναν και στην Κωνσταντινούπολη. «Επανειλημμένα πληροφορούμασταν για αυτόν τον κίνδυνο, αλλά ούτε ένας από εμάς πίστευε ότι τέτοιες ταραχές θα μπορούσαν να συμβούν στην Κωνσταντινούπολη, όπου ο Σουλτάνος κυβερνούσε με τόση απολυταρχία.» (Neave, 1933:166-167)

Ανάλυτικότερα, όσον αφορά το «ανθρωποκυνηγητό», «τη μεγάλη σφαγή» που ξεκίνησε στην Κωνσταντινούπολη στις 26 Αυγούστου 1896, η Neave, μας πληροφορεί ότι οι εκπρόσωποι των ξένων δυνάμεων, επειδή πίστευαν ότι όλοι οι Χριστιανοί κινδύνευαν να συμπεριληφθούν σε μία «Γενική Σφαγή», είχαν ναυλώσει εμπορικά πλοία, που ήταν αγκυροβολημένα στο λιμάνι, και επιβίβαζαν τους Ευρωπαίους υπηκόους τους. Κατά τη μαρτυρία της όλοι οι δρόμοι στην Κωνσταντινούπολη, στο Γαλατά, στο Πέραν, στο Σταμπούλ, στο Κανδήλι, στη Θεράπεια, κ.α. ήταν βουτηγμένοι στο αίμα και πλημμυρισμένοι με πτώματα ανδρών, γυναικών, και παιδιών που είχαν δολοφονηθεί κατά χιλιάδες. Στο έργο της περιγράφει με περίσσια λεπτομέρεια, «το προσκήνιο των σφαγών», το φρικτό «ανθρωποκυνηγητό», «το λουτρό αίματος», τους εμπρησμούς, και τις λεηλασίες στις οικίες των Αρμενίων, οι οποίες είχαν σημαδευτεί με το σχήμα του Σταυρού έτσι ώστε να εντοπιστούν από τον άγριο Τούρκικο όχλο. Οι Τούρκοι εισχωρούσαν σε υπόγεια ή κελάρια όπου είχαν βρει καταφύγιο κατατομαγμένες οικογένειες Αρμενίων, και τους έσεργαν έξω, έναν-έναν και τους εξολόθρευαν αδίστακτα. Συγκλονιστικές είναι και οι μαρτυρίες της Neave που περιγράφουν τις προσπάθειες των Αρμενίων να τραπούν σε φυγή, τα ανθρώπινα όντα που κρέμονταν από τα κατάρτια και τα ξάρτια των πλοίων για να διαφύγουν τον κίνδυνο, και εκείνα που πλημμύριζαν τις βάρκες για να βρουν καταφύγιο. Επιπρόσθετα, αναφέρει και την δική της συμμετοχή, δηλαδή τη βοήθεια που παρείχε εκείνη, η οικογένειά της και ο φίλος της, ο Πρίγκιπας Χαλίμ (ανιψιός του Σουλτάνου) σε Αρμενί-

ους για να αποδράσουν από την Τουρκία. Περιγράφει επίσης τις ενέργειες της Αρμενικής Μυστικής Εταιρίας, γνωστή ως Χεντσάκ (Henchak), και τη βοήθεια που παρείχε η ίδια σε δύο ηγετικά της μέλη, κρύβοντάς τους από τους Τούρκους στην οικία της και συμμετέχοντας στην απόδρασή τους από την Τουρκία, κ.α. Ο Σουλτάνος Αμπτούλ Χαμίτ Β' που (κυβερνούσε από το 1876-1909) αποκαλείτο ο «Μέγας Εκτελεστής» και «ο Αμπτούλ ο Καταραμένος», όπως μας πληροφορεί η Neave, είχε απαγορεύσει οποιοδήποτε τηλεγράφημα να σταλεί από την Τουρκία στο εξωτερικό και οποιαδήποτε δημοσιοποίηση των γεγονότων κατά την διάρκεια και μετά τη λήξη των σφαγών. (Neave, 1933:167,174-182,192-193) Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι μαρτυρίες της που αφορούν τις ενέργειες των Μουλάδων και μιας Αιγύπτιας πριγκίπισσας για να σταματήσουν τις σφαγές.

«Ενώ οι σφαγές συνεχίζονταν με μεγάλη οργή, και προκαλούσαν μεγάλες και σοραρές απώλειες ζωών, ένας αριθμός Μουλάδων (ιερείς του Ισλάμ) είχαν συνεδριάσει και αποφασίσει ότι η χώρα έχει ξεπεράσει τον έλεγχο του σουλτάνου, ότι ο σουλτάνος ήταν ανίκανος να κυβερνήσει και ότι ήταν το καθήκον τους να τον εκθρονίσουν. Έτσι, δημιουργήθηκε μία πομπή από τριάντα Μουλάδες, ντυμένους με την διακριτική τους ενδυμασία και κουβαλώντας το ιερό Κοράνι του Μωάμεθ μπροστά τους (για να παρουσιαστούν στο σουλτάνο και να τον εκθρονίσουν). Μόλις έμαθαν οι κατάσκοποι (του σουλτάνου) αυτό το σχέδιο, έσπευσαν στο Γιλντίς Κιόσκ να προειδοποιήσουν τον Σουλτάνο για τον επερχόμενο κίνδυνο. Οι αξιωματούχοι (του σουλτάνου) κατατόμαξαν από αυτήν την είδηση, αλλά όχι 'ο Μεγάς Εκτελεστής-Δολοφόνος' (The Great Assassin). Με την συνηθισμένη του εφευρετικότητα, (ο σουλτάνος) κάλεσε τους σωματοφύλακες του και τους είπε ότι μία συμμορία Αρμενίων μεταφεισμένων ως Μουλάδες, κατευθύνονταν προς το Παλάτι για να δολοφονήσουν τον Βασιλικό Αρχοντα. Εκμεταλλεύτηκε τα φανατικά τους συνναϊσθήματα, τονίζοντας την ιεροσύλια που διέπρατταν αυτοί οι Γκιαούρηδες που τόλμησαν να φορέσουν την ιερή ενδυμασία των ιερέων της θρησκείας τους. Οι φημισμένη σωματοφύλακή, επιλεγμένοι άνδρες από τα καλύτερα στρατιωτικά συντάγματα της χώρας, ένοιωσαν μεγάλη ευχαρίστηση να συμμετάσχουν και εκείνη στην γενική αιματοχυσία που διαπράττονταν, και ορμούν έξω, πλήρης οπλισμένοι, ενώ οι Μουλάδες πλησίαζαν, και έπεσαν επάνω τους πελεκώντας τους σε κομμάτια, έτσι ώστε κανένας (Μουλάς) δεν έζησε...» (Neave, 1933: 179-180)

Αναδεικνύεται, εντούτοις, ότι η επιρροή μιας γυναικείας επάνω στο σουλτάνο για να σταματήσουν οι σφαγές ήταν πολύ μεγαλύτερη από εκείνη των Μουλάδων. Η μητέρα του Κεντίβ (Khedive) της Αιγύπτου, η οποία ζούσε στο Μπεμπέκ, θεώρησε ότι ο σουλτάνος είχε ξεπεράσει κάθε όριο και πήγε η ίδια στο Γιλντίς Κιόσκ και απείλησε τον σουλτάνο ότι θα εγκατέλειπε τη χώρα

εάν δεν σταματήσει τις σφαγές. «Η επιρροή της επάνω στον 'Μέγα Εκτελεστή' ήταν τόσο μεγάλη που εκείνος εξέδωσε μία Βασιλική διαταγή να σταματήσουν οι σφαγές των Αρμενίων μέσα σε τριάντα ώρες από την στιγμή που ξεκίνησαν. Με στρατιωτική ακρίβεια, οι σφαγές σταμάτησαν με την δύση του ηλίου την δεύτερη ημέρα, αποδεικνύοντας ότι, ότι οι αξιωματούχοι (του σουλτάνου) είχαν τον έλεγχο της κατάστασης όλο αυτό το διάστημα.» Ωστόσο, στην συνέχεια, ο σουλτάνος εξέδωσε και ένα φιρμάνι, σύμφωνα με το οποίο οι επιζήσαντες Αρμενίοι είχαν μόνο είκοσι-τέσσερις ώρες να φύγουν από την Τουρκία, πράγμα που έκαναν και οι περιουσίες τους, φυσικά, κατασχέθηκαν από την Τούρκικη Κυβέρνηση. (1933:173,174,183, 184,192)

«Ένα από τα πιο συγκλονιστικά στοιχεία αυτών των βάροβαρων σφαγών ήταν ότι δεν δολοφονήθηκε κανένας Χριστιανός, εκτός από εκείνοι που άνηκαν στο Αρμενικό έθνος. Προφανώς επεδίωκαν την εξολόθρευση αυτού του δύστυχου λαού, ο οποίος συγκροτούσε το πιο πλούσιο και το πιο προοδευτικό κομμάτι του πληθυσμού, αλλά υπήρξε για τους Τούρκους ο πιο ενοτικώδης και μισητός εχθρός τους.» (Neave,1933:167)

4. Συμπεράσματα

Επρόκειτο για 'μικρού μεγέθους' εθνοκάθαρση, γενοκτονία , ή μάλλον Αρμενοκτονία: προαναγγελία των γεγονότων που θα ακολουθούσαν. Σε αυτό το σημείο επιβάλλεται να αναφέρουμε ότι, το 1889 επισημαίνονται οι πρώτες σφαγές των Αρμενίων. Ακολουθούν νέες βιασιοπραγίες, δηλαδή μία Αρμενοκτονία σε μικρότερη κλίμακα τα έτη 1894-1896, καταλήγοντας στην μεγάλη γενοκτονία των Αρμενίων το 1915, που τελειώνει με την εξάλειψη αυτής της εθνότητας στην Τουρκία το 1920. (Φωτιάδης 1993: 640)

«Μας είχαν προειδοποιήσει ότι η ημέρα θα φτάσει όταν όλοι οι Χριστιανοί θα συμπεριλαμβάνονταν σε μία Γενική Σφαγή. Τελικά, όταν πραγματικά συνέβη αυτό, μόνο τότε καταλάβαμε τις φρικαλεότητες που βίωναν οι Αρμενίοι, από τις οποίες λόγοι επέζησαν για να διηγηθούν.» (Neave, 1933:166)

Ο ξεριζωμός, οι διωγμοί, οι απαγχονισμοί, η εξόντωση και τελική εξαφάνιση αυτοχθόνων ιστορικών λαών της Μικράς Ασίας, του Πόντου, κ.α.: όπως των Ασυρίων, των Ελλήνων και των Αρμενίων· δεν αποτελούν μία στιγμιά, απροσδόκητη ή απρόβλεπτη ενέργεια του 20ου αιώνα (1908-1923), δεν περιορίζονται σε μια εποχή, όπως διαφαίνεται στις μαρτυρίες δυτικών περιηγητών του 17ου, 18ου και 19ου αιώνα, οι οποίες αναγγέλλουν έντονα φαινόμενα κοινωνικού ρατσισμού και βίας κατά των Χριστιανών γενικότερα, και επεξεργάζονται, με περίσσια λεπτομέρεια, τον εκφρισμό, τις καθημερινές άνομες πράξεις, τις λεηλασίες, τις προσβολές και την τρομοκρατία που υπέστησαν, όχι μόνο οι Αρμενίοι, αλλά γενικότερα οι υποτελείς μη-μουσουλμάνοι υπήκοοι των Οθωμανικών επικρατειών. (Καμπερίδου, 2002: Β'806-878)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Akerhjelm, Anna ή Mansdotter Agriconia, Anna (1854). XXII: Biographie d'Anna Akerhjelm [1686-1687]: 214-255, Documents inédits ou peu connus sur l'histoire et les antiquités d'Athènes tirés des archives de l'Italie, de la France de l'Allemagne, etc. par Le Cte. de Laborde Membre de l'Institut. Chez Jules Renouard et Cie, Libraires, Paris.

Akerhjelm, Anna ή Mansdotter Agriconia, Anna (1862). Επιστολές της Άννας Ακερχέλμ (1661-1687): 50-55, στο Πανδώρα. Σύγγραμμα περιοδικών εκδιδομένων δις του μηνός. Συντάκται Α.Ρ. Ραγκαβής, Κ. Παπαδρηγόπουλος, Ν. Δραγούμης, κτλ. Τόμος δέκατος δεύτερος. Από Απριλίου 1861 μέχρις Απρίλιον 1862.

Anonymous (1819). Smyrna. Religious Intelligence, Foreign. May 1, 1819: 373-375.

Blunt, Fanny Janet, formerly, F.J. Sandison (1878). The People of Turkey: 20 years Residence among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians, By a Consul's Daughter and Wife, in 2 vols. John Murray, Albemarle Street, London.

Craven, Lady (1789). A Journey Through The Crimea to Constantinople In A Series Of Letters Written In The Year 1786 by The Right Honourable Elizabeth Craven. London, G.G. J. and J. Robinson

Desmont, Louise (1821). Voyages and Travels of Her Majesty, Caroline Queen of Great Britain: Including Visits to Various Parts of Germany, France, Italy, Greece, Palestine, &C, &C. and Comprising the Latest Description of those Interesting Countries, With Remarks on the State of Society, Religion, Manners, Customs, Antiquities, Arts, Literature, Natural Curiosities, &c. &c. particularly such as have become The Present Seat of War By One of Her Majesty's Suite. London: printed for and Published by Jones & Co., Oxford Arms Passage, Paternoster Row.

Φωτιάδης, Κώστας (1993). Οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχρυσιανοί του Πόντου. Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυρουαΐδη, Θεσσαλονίκη.

Grosvenor, Elizabeth Mary, Marchioness of Westminster (1842). A Narrative of a Yacht Voyage in the Mediterranean during the Years 1840-41, in two Volumes. London: John Murray, Albemarle Street.

Haight, Sara Rogers (1840). Letters from the Old World by a Lady of New York, in two volumes.

Harvey A.J. of Iwell Bury (1861). Our Cruise in the Claymore, with a visit to Damascus and the Lebanon. London, Chapman and Hall, 193, Picadilly.

Καμπερίδου Ειρήνη (2002). 'Οι περιηγήτριες και οι υπόδουλοι λαοί', (Β' τόμος: 806-878), διδακτορική διατριβή: Η Πολυεθνική Δουλεία του Οθωμανικού Χαρέμου. Η Θέση της Γυναίκας στο Οθωμανικό Χαρέμ, κατά την Επιτόπια Παρατήρηση Σένων Περιηγητών του 17ου, 18ου και του 19ου αιώνα. Πάντοτε Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα.

Melek Hanoum (1873). Six Years in Europe: Sequel to Thirty Years in the Harem. The Autobiographical Notes of Melek-Hanum, wife of H.H. Kibrizli-Mehemet-Pasha. Edited by L.A. Chamerovzow. London: Chapman and Hall, 193, Picadilly.

Mills, Lady Dorothy (χ.χ.ε./αρχές 1920). Beyond the Bosphorus, author of "the road to Timbuktu," etc. with 35 illustrations from photographs. Duckworth. 3 Henrietta Street, London, W.C.

Montagu, Lady (1718). An Additional Volume to the letters of the Right Honourable M...y W...y M...e: Written, during her travels in Europe, Asia and Africa, to Persons of Distinction, Men of Letters, &c. in different Parts of Europe which contain, Among other curious Relations, Accounts of the policy and manners of the Turks; Drawn from Sources that have been inaccessible to other Travellers. London: Printed for T. Becket and P.A. de Hondt, in the Strand.

Montagu, Lady Mary Wortley (1840). The Letters of Lady M.W. Montagu, During the Embassy to Constantinople, 1716-18. Paris: Baudy's European Library.

Neave, Dorina L. (1933). Twenty-Six Years on the Bosphorus (1881-1907). Grayson & Grayson Ltd. London.

Pitmann, Emma (1881). Mission life in Greece and Palestine. Memorials of Mary Briscoe Baldwin, Missionary to Athens, and Joppa [1835 – 1869]. Sell, Petter, Galpin & Co.: London, Paris & New York.

Skene, Felicia Mary Frances (1847). Wayfaring sketches among the Greeks and Turks and on the shores of the Danube. By a seven years' resident in Greece. London, Chapman and Hall.

Yeardly, Marth (1835). Extracts from the letters of John and Martha Yeardley, whilst on a religious visit to some parts of the continent of Europe, the Ionian Islands, &c. Lindfield: Printed by W. Eade, the Schools of Industry.

Walker, Mary Adelaide (1864). Through Macedonia to the Albanian Lakes" by Mary Adelaide Walker. With illustrations by the author, London, Chapman and Hall.

«Η ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ» ΚΑΙ «Ο ΚΟΥΤΣΟΣ ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΤΗΣ ΚΕΡΑΣΟΥΝΤΑΣ»

Της ΕΙΡΗΝΗΣ ΚΑΜΠΕΡΙΔΟΥ
Λέκτορος Κοινωνιολογίας ΤΕΦΑΑ Πανεπιστημίου Αθηνών

«Όσον αφορά τους πρόσφυγες, τι μπορώ να πω γι' αυτούς τους ανθρώπους που δεν έχει ήδη ειπωθεί, και ποιες λέξεις είναι αρκετά δυνατές για να τους ξωγραφίσουν απεικονίσουν στους Αμερικανούς, οι οποίοι ποτέ δεν έχουν δει πρόσφυγα; Πριν τον πόλεμο η πόλη κατοικούταν από Έλληνες. Τώρα, υπάρχουν μόνο 200, οι περισσότεροι γυναίκες και παιδιά που μετά από μεγάλη περιπλάνηση επέστρεψαν στην πόλη [...] Στους δρόμους έβλεπα ομάδες θλιμμένων και ταλαιπωρημένων ανθρώπων, άστεγους [...] Δεν αφελεί να στρέψουμε έντρομοι τα χέρια μας προς τον ουρανό εκλιπαρώντας για βοήθεια με ενλαβικό τρόμο για τις φρικαλεότητες του καταχθόνιου Τούρκου. Αναμφίβολα, όλες οι φρικαλεότητες αυτού του πολέμου δεν είναι συστατικά μόνο του Τούρκου. Αποτελούν και αίσχη της ψυπεριαλιστικής Βρετανίας, της ψυπεριαλιστικής Γαλλίας, της ψυπεριαλιστικής Ελλάδας και της αδιάφορης Αμερικής». (Blanche Norton 1922.)

Εισαγωγή στην τρομοκρατία¹

«Επικρατούσε ένα τρομερό καθεστώς τρομοκρατίας [...] Η κυριαρχία της τρομοκρατίας στην Τουρκία σκανδάλιζε και συγκλόνιζε ολόκληρο τον κόσμο [...] Θύμιζε τη χειρότερη τρομοκρατία του Μεσαίωνα», επισημαίνει στο έργο της Είκοσι-Έξι Χρόνια στο Βόσπορο (1881-1907), η Αγγλίδα συγγραφέας, Dorina L. Neave. Σχολιάζοντας την «επανάσταση» των νεότουρκων το Δεκέμβριο του 1908 και την εκθρόνιση του σουλτάνου Αμπτούλ Χαμίτ (1909) η Neave παρατηρεί ότι κάτω από το καινούργιο καθεστώς² «ο γεωγραφικός χώρος θα γίνει όλο και περισσότερο ή απόλυτα Τούρκικος». (1933:76,120,174,179)

«Η παλιά δυναστεία εξορίστηκε, και οι θρησκευτικές τελετές και τα έθιμα έχουν καταργηθεί, οι εθνικές ενδυμασίες δεν υπάρχουν πια [...]. Η Κωνσταντινούπολη, τεσσερισμήσι αιώνες η πρωτεύουσα της οθωμανικής αυτοκρατορίας, έχει στρεγηθεί-ληστευθεί από τη σημαντικότητά της και η Άγκυρα έχει γίνει η πρωτεύουσα της Τουρκικής δημοκρατίας. Ακόμα και το όνομα Κωνσταντινούπολη θεωρείται ταμπού και έχει αλλάξει σε Ισταμπούλ». (Neave 1933:15)

Η Αγγλίδα δημοσιογράφος-περιηγήτρια Lady Dorothy Mills, από την Άγκυρα γράφει: «Ο Τούρκος έχει αποδειχθεί ότι είναι ένας άνδρας πολέμου [...] έχοντας κερδίσει με πόλεμο μια χώρα, νομίζει ότι εκείνη μπορεί να διοικείται από μόνη της. Στην περίπτωση των Αρμενίων, των Ελλήνων και άλλων εμπορικών λαών που προκάλεσαν τόση

μεγάλη ευημερία στην Τουρκία, ο Τούρκος ικανοποιήθηκε να τους πετάξει στη θάλασσα, αντί να τους χρησιμοποιήσει προς όφελός του, για τα χαρίσματά τους ή τις ικανότητές τους στο εμπόριο. [...] Το εμπόριο στα λιμάνια φθείρεται και δεν υπάρχει κανένας για να το οργανώσει ξανά». (Mills χ.χ.έ.: 35-36)

Η μάστιγα του τρομερού φόβου, τρομοκρατία, συνεχής τρόμος, φρίκη, ο αφανισμός όλων των στοιχείων που δεν είναι καθαροί μουσουλμάνοι, δικτατορία, μίσος, εξολόθρευση, σφαγές, πρόσφυγες, βάναυσα βασανιστήρια, βίαιες εκτοπίσεις, εξόντωση, περιφρόνηση και λιμοκτονία, είναι οι δροί που χρησιμοποιεί στο άρθρο της η Blanche Norton, Αμερικανίδα ιατρός του Near East Relief στην Τραπεζούντα, στην Κερασούντα, στην Κωνσταντινούπολη, στο Καραχισάρ και στο Πουλαντζάκ, για να περιγράψει την κατάσταση των Ελλήνων και των Αρμενίων του Πόντου και της Μικράς Ασίας.³ (Norton 1922: 285-290, 328)

«Ο Κουτσός Δήμαρχος της Κερασούντας»

Την «τρομοκρατία» και τη «δικτατορία» που ασκούσε ο δήμαρχος Οσμάν αγάς στην «εχθρική» πόλη της Κερασούντας, περιγράφει η Αμερικανίδα ιατρός από το Weehawken, New Jersey, στο άρθρο της με τίτλο «Ο Κουτσός Δήμαρχος της Κερασούντας», που δημοσιεύτηκε στις 4 Απριλίου του 1822. Η Αμερικανίδα ιατρός πήγε στην Κερασούντα για να διερευνήσει τις ιστορίες που κυκλοφορούσαν σχετικά με τις εγκληματικές δραστηριότητες του δήμαρχου Οσμάν αγά. Όπως επισημαίνει η Norton –η πρώτη Αμερικανίδα στην Κερασούντα– ο Ερυθρός Σταυρός της Αθήνας έστελνε ιατρικό-φαρμακευτικό εξοπλισμό στην Κερασούντα, αλλά δεν τολμούσε να στείλει γιατρούς και νοσοκόμες σε αυτήν «την εχθρική πόλη» όπου επικρατούσε η «μάστιγα του τρομερού φόβου». (1922: 286)

Μας πληροφορεί ότι την ημέρα της άφιξής της στην «Γη των Κερασιών», ενώ περπατούσε προς το ορφανοτρόφειο των Αρμενίων, ντυμένη με το μακρύ της στρατιωτικό παλτό και τις χοντρές στρατιωτικές της αρβύλες, είχε την αύσθηση ότι γινόταν αντικείμενο προσοχής, γνωρίζοντας και η ίδια, ότι δεν υπήρχαν άλλοι Αμερικανοί στην Κερασούντα. Ως διερμηνέας της, τη συνόδευε μια όμορφη Αρμένισσα, που ονομαζόταν Κυάννα, η οποία ήταν ντυμένη στα μαύρα, «το χρώμα που φορούσαν όλες οι Αρμένισσες από τον πόλεμο και μετά». (1922:286) Σύμφωνα με τη μαρτυρία της, τα παιδιά του ορφανοτρόφειου των Αρμενίων περίμεναν με μεγάλη αγωνία την άφιξή της και την υποδέχτηκαν θερμά και ως σωτήρα τους, πιστεύοντας ότι

δχι μόνο θα τους προστάτευε, αλλά θα τους έσωζε από τους Τούρκους. Χάρη στην Αμαστούη, μια Αρμένισσα που είχε αναλάβει τη φροντίδα αυτών των ορφανών, και στην Αμερικανική βοήθεια που ελάμβανε για το ορφανοτροφείο, τα παιδιά είχαν τον απαιτούμενο ρουχισμό και την απαραίτητη διατροφή, αλλά υπήρχε μεγάλη ανάγκη και έλλειψη ιατρικής φροντίδας. Τα ορφανά δεν είχαν καμιά εκπαίδευση, επειδή αυτή η πόλη, όπως υπογραμμίζει η Norton, ήταν τόσο εχθρική αφού όλοι οι Αρμένιοι είχαν καταδιωχθεί και εκτοπισθεί και δεν υπήρχε ούτε ένας να αναλάβει το ρόλο του εκπαιδευτικού. (1922: 286) Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περιπέτεια αυτών των δύο Αρμενισσών –της Κυάννα και της Αμαστούη– οι οποίες χλώμαζαν, παρατηρεί η Αμερικανίδα ιατρός, με την ανάμνηση της φρίκης και της τρομοκρατίας των διωγμών και των εκτοπίσεων. Οι Αρμένιοι που είχαν επιβιώσει από τις μεγάλες σφαγές κρύβονταν παντού και όποιος τολμούσε να τους βοηθήσει ειτιώρετο με θάνατο, εκτοπισμό ή εξόρια. (1922: 285) Η Κυάννα και η Αμαστούη, καταδιώχθηκαν από τα σπίτια τους στην Τραπεζούντα, χωρίσθηκαν από την οικογένειά τους και στη συνέχεια απέδρασαν μεταφεισμένες ως Τουρκάλες, δηλαδή κρύφτηκαν κάτω από το γιασμάκι (πέπλο) και το φερετζέ (παλτό-πανωφόρι). Εκ θαύματος, όπως παρατηρεί η Norton, απέφυγαν την σύλληψη και έφθασαν στην πόλη της Κερασούντας, όπου μια Ποντιακή οικογένεια έσωσε τις δύο γυναίκες κρύβοντάς τες για τοιά ολόκληρα χρόνια στο υπόγειο του σπιτιού τους: «Όλο αυτό το χρονικό διάστημα αντιλήφθηκαν το στενό πλαίσιο της ασφάλειας τους, που εξηρτάτο από την σταθερότητα των ξένων, οι οποίοι διακινδύνευαν και τις δικές τους ξωές παρέχοντας καταφύγιο σε Αρμενίους», υπογραμμίζει η Norton. (1922: 285) Την εποχή που έφτασε στην Κερασούντα η Norton, η Αμαστούη εργαζόταν στο ορφανοτροφείο των Αρμενίων. Ήταν ερωτευμένη και περίμενε την άφιξη της Norton για να παρατηθεί από τα καθήκοντά της και να φύγει από την Κερασούντα μαζί με τον αγαπημένο της. Η Κυάννα είχε προσφερθεί να την αντικαταστήσει στο ορφανοτροφείο για να δώσει την ευκαιρία στην αδελφή της να πραγματοποιήσει το όνειρό της, αλλά η Αμαστούη περίμενε τη άφιξη της Norton: «Το θαύμα είναι ότι τα νιάτα και η ομορφιά των κοριτσιών των Αρμενίων δεν έχουν φθαρεί κάτω από την Μάστιγα του Τρομερού Φόβου [...] Πώς τολμούσε η Αμαστούη να τρέψει ελπίδες για ευτυχία και η Κυάννα [η αδελφή της] να είναι πρόθυμη να σηκώσει στους ευαίσθητους ώμους της το βαρύ φρετό ανήμπορων παιδιών για να την ελευθερώσει; Η Κυάννα προσφέρθηκε να αναλάβει τα καθήκοντα της αδελφής της στο ορφανοτροφείο, και σε λίγες ημέρες οι δύο εραστές ήταν καθοδόν για την Τραπεζούντα για να παντρευτούν και εγώ είχα εγκατασταθεί στην οικία της κυρίας Καριάν». (1922: 285) Δεν γνωρίζουμε τι απέγιναν.

Oσον αφορά το θέμα της καθημερινής ψυχολογίας της τρομοκρατίας, η Norton επισημαίνει, μεταξύ άλλων, ότι όλες οι Αρμένισσες που είχαν απομείνει στην Κερασούντα έτρεμαν από φόβο όταν σκέφτονταν ποια θα ήταν η μοίρα τους εάν έπεφταν στα χέρια των Τούρκων: «Έχω δει πολλά κορίτσια, κυριολεκτικά να μα-

ραζώνουν, με ένα αηδιαστικό τατουάζ στο μέτωπο τους ή στο μάγουλό τους, ενδεικτικό σημάδι που, για πάντα, τις στιγματίζει ως γυναίκες μολυσμένες-βεβηλωμένες-προσβεβλημένες». (1922: 286) Περιγράφει, στη συνέχεια, ως «αντικαταστάτες των γενιτσάρων» τους ληστές/την ταξιαρχία (brigandines) του Οσμάν αγά που κυκλοφορούσαν στην Κερασούντα και ασκούσαν τρόμο (terrror), όχι μόνο στους Αρμένιους εξόριστους και στους Έλληνες κατόικους, αλλά ακόμα και στους Τούρκους. (1922: 286) Όσον αφορά τον κοντό δήμαρχο της Κερασούντας, όπως αποκαλεί τον Οσμάν αγά η Norton, υπογραμμίζει ότι υπήρξε «ο τρόμος της περιοχής». Αναλυτικότερα, «στο ορφανοτροφείο των Αρμενίων το όνομά του αναφερόταν πάντα με τρόμο. Οι Αρμένιοι που είχαν απομείνει στην Κερασούντα προσφωνούσαν το όνομά του με τρόμο. Οι Έλληνες το ανέφεραν με περιφρονητικό μήσος και οι ξένοι με ένα σεβασμό που έκρυβε φόβο, και δεν υπήρχε καμιά αμφιβολία για την εξουσία του [...] πριν από τον τελευταίο βαλκανικό πόλεμο (1913), ο Οσμάν αγά ήταν ένας ταπεινός ψαράς. Εκείνη την εποχή επέλεξε να πολεμήσει, ως εθελοντής, στο μέτωπο και επέστρεψε ως ήρωας, επειδή είχε χάσει το πόδι του και απολάμβανε, για το ξύλινο πόδι του, μια τιμητική διάκριση [...]. Ο α' παγκόσμιος πόλεμος (1917) του έδωσε την ευκαιρία και το χρόνο να αποκτήσει μεγάλη επιρροή. Ως καπετάνιος των ανταρτών είχε εκτελέσει τόσο αποτελεσματικά τις εντολές για την εξόλοθρευση των Αρμενίων, ενδυναμώνοντας με τον τρόπο αυτό για πάντα το κύρος του για εξέχοντα πατριωτισμό. Μετά από την Φρίκη των Αρμενίων (the Armenian Horror), η εξουσία του έφθασε στο επίπεδο μιας δικτατορίας». (1922: 286) Όπως επισημαίνει η Norton, σε ολόκληρη τη πόλη της Κερασούντας, όλοι οι Έλληνες, οι Τούρκοι, οι Λεβαντίνοι και ακόμα και αυτή η ίδια, είχαν «καταβροχθισθεί» (devoured) από τη βάρβαρη προσωπικότητα του δημάρχου ο οποίος ήταν «σφρόδα εθνικιστής και με μεγάλη ευχαρίστηση, με μια κίνηση του χεριού του, θα βύθιζε στη λήθη όλα τα στοιχεία του έθνους του που δεν ήταν καθαροί μουσουλμάνοι. Αντιπαθούσε ακραία και όλες τις Ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, ένα χαρακτηριστικό που δεν προκαλεί εντύπωση, αν λάβουμε υπόψη τις παλαιότερες και τις σημερινές σχέσεις τους με την Τουρκία». (Norton, 1922: 286) Η επιρροή του δημάρχου της Κερασούντας επεκτεινόταν και στην Τραπεζούντα. Για παράδειγμα, ένας συγγενής του δημάρχου κατηγορήθηκε για το φόνο ενός επιφανούς Έλληνα, κατά τη διάρκεια της συμμετοχής του τελευταίου σ' ένα γάμο. Γύρι αυτό το λόγο ο βαλής της Τραπεζούντας κάλεσε το δημάρχο Οσμάν αγά και τον κατηγορούμενο στο φόνο συγγενή του. Παρόλο που διατάχθηκε η σύλληψη του φρονιά, οι στρατιώτες της Τραπεζούντας αρνήθηκαν να υπακούσουν στη διάταγμή και να τον συλλάβουν, και έτσι ο δολοφόνος δεν τιμωρήθηκε και ο Οσμάν αγάς επέστρεψε στην Κερασούντα. (1922: 287)

Ο Οσμάν αγάς ασκούσε τρόμο σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Είχε απαγορεύσει, για παράδειγμα, την οινοποσία και την iεροδουλία επειδή ανησυχούσε για το πρόβλημα της υπογεννητικότητας των Τούρκων. Εξαφάνισε αυτές τις ανεπιθύμητες γυναίκες από την Κερασούντα αφού πρώτα ξύρισε τα κεφάλια τους, για να μπο-

ρούν να τις αναγνωρίζουν όλοι «οι τύμοι άνθρωποι», ενώ εκείνες που δεν πρόλαβαν να εγκαταλείψουν την πόλη βρέθηκαν νεκρές στη θάλασσα. Αναλυτικότερα, η Norton γράφει: «όπως παρατηρείται στις κλινικές μου στην Τραπέζουντα, έτσι και εδώ, υπήρχε μεγάλη υπογεννητικότητα στους Τούρκους. Αυτό ήταν θέμα μέγιστης σημασίας για τον Οσμάν Αγά, όπως ήταν για όλους τους πατριώτες Τούρκους, και έφαχνε συστηματικά και επίμονα να αλλάξει μια κατάσταση τόσο επιβλαβή για το μελλοντικό μεγαλείο της φυλής του. Περιληπτικά, οι μέθοδοι του υπήρξαν αναμφισβήτητα αποτελεσματικοί. Ο οίνος και οι ιερόδουλες απαγορεύτηκαν. Ο ίδιος παραμένει στην αγορά και με τα ίδια του τα χέρια αναποδογύριζε και κατέστρεφε κασόνια με οινοπνευματώδη [...] Μία Τουρκάλα ιερόδουλη είχε ήδη χάσει την ταυτότητά της ως ψυχή (soul) σε αυτόν τον κόσμο, καθώς και στον επόμενο [...] Εύριξε τα κεφάλια των ιερόδουλων έτσι ώστε όλοι οι καλοί άνδρες να μπορούν να τις αναγνωρίζουν. Τις είχε προειδοποιήσει να φύγουν και όσον αφορά εκείνες που δεν μπόρεσαν να βρουν κάπου να πάνε, διότι πολλές δεν μπόρεσαν να φύγουν, [ο δήμαρχος] βρήκε ως λύση το βυθό της θάλασσας [...] Παρόλο αυτό το άγχος του για την φυλή του, ο Οσμάν Αγάς είχε μόνο ένα γιο, και ίσως, εν μέρει, γι' αυτόν το λόγο τον κυρίευε ένα πάθος για μια ωραία Ελληνίδα, η οποία είχε μεγαλώσει σε μοναστήρι, κόρη μιας εύπορης Ελληνίδας χήρας. Το γεγονός ότι ήδη είχε μία σύζυγο, δεν του φάνηκε λόγος να μην έχει και μία Ελληνίδα επίσης, αλλά αυτό το γεγονός απασχολούσε και τη μητέρα του κοριτσιού, η οποία έστειλε την κόρη της στη Γαλλία τόσο ταχύτατα και τόσο μυστικά, που εκείνος δε γνώριζε τίποτα για την αναχώρησή της. Εκδικήθηκε τη γυναίκα αυτή καταστρέφοντάς την οικονομικά –μία από τις πιο αγαπημένες και ανυπολόγιστης σημασίας μεθόδους του– για να επιβάλλει την θέλησή του». (1922: 287)

Hπολεμική του εναντίον του οίνου και των ιερόδουλων δεν ήταν το μοναδικό μέτρο του δημάρχου για την καταπολέμηση της υπογεννητικότητας των Τούρκων. Η Norton επισημαίνει ότι ο δήμαρχος, «έχοντας ανακαλύψει μια δικής του επινόησης ή κάποια μεταφυσική σχέση μεταξύ της υπογεννητικότητας των Τούρκων και των ψηλών τακουνιών των γυναικών υποδημάτων, καθώς και της κοντής φούστας, που φορούσαν οι πιο τολμηρές Τουρκάλες που μιμούνταν τις Λεβαντίνες της πόλης τους και τις απελευθερωμένες Τουρκάλες της μητρόπολης, δεν βασίστηκε στην αργή, σταδιακή και αβέβαιη διαδικασία της εκπαίδευσης των γυναικών έτσι ώστε οι γυναίκες να καταλάβουν από μόνες τους τα σφάλματά τους. Αντί γι' αυτό, πίεσε αυστηρά τους υποδηματοποιούς και τους ράπτες, επιβάλλοντας κανονισμούς για το ύψος των τακουνιών και για το μάκρος των γυναικείων ενδυμάτων». (Norton 1922: 287) Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η μαρτυρία της Norton για τις παρεμβάσεις του δημάρχου στον ενδυματολογικό κώδικα των ανδρών, όσον αφορά το κόκκινο φέσι, που κάθε Τούρκος υπήρχος ήταν υποχρεωμένος να φοράει: «Κάποια ημέρα, ένας Έλληνας πολίτης-υπήρχος, που τώρα κατοικούσε στη Ρωσία [...] επέστρεψε στην πόλη του, φορώντας ένα σκληρό [Ευρωπαϊκό] καπέλο. Ο

Δήμαρχος τον συνάντησε στο δρόμο και χωρίς δισταγμό τράβηξε το μακρύ μαχαίρι του και έκοψε το πάνω μέρος του καπέλου [...] Έτσι με πράξεις, αντί για λόγια, έκανε τις επιθυμίες του γνωστές». (1922: 287)

Οι παρεμβάσεις του δημάρχου επεκτείνονταν και στον έντυπο τύπο της Κερασούντας: «Σε ένα μικρό έντυπο (journal) που δημοσιεύοταν εβδομαδιαία, υπήρχαν πάντα άρθρα που υποτίθεται είχαν γραφτεί από τον Οσμάν Αγά, στα οποία παρουσιάζονταν οι ιδέες του. Η άποψή του ήταν ότι ολόκληρη η Ευρώπη πάντα βρισκόταν και ακόμα βρίσκεται σε κατάσταση βαρβαρότητας και ό,τι και να διαθέτει ως κούλοντο ρά την κατέκτηση χάρη στην επαφή της με το Ισλάμ. Η απόδειξη αυτής της θεωρίας συνοδεύοταν πάντα με μια προτροπή-παρότρυνση στον Πιστό [μουσουλμάνο] να μην υποχωρήσει στην ξένη επιρροή και να μην αφήσει την αρχαία του δόξα να ξεγλιστρήσει από αυτόν». (Norton:1922: 286-287)

Αποτελεσματικά υπήρξαν και τα προληπτικά μέτρα που λάμβανε ο δήμαρχος για να αποθαρρύνει κάθε μορφή αντίστασης. Όταν θεωρούσε ότι οι κάτοικοι της Κερασούντας έδειχναν σημεία αντίστασης, έδινε εντολή στους ληστές του, τους «αντικαταστάτες των γενιτσάρων», να παρελάσουν στους δρόμους της πόλης, προκαλώντας τρόμο και ταραχή, όχι μόνο στους Έλληνες, αλλά ακόμη και στους ίδιους τους Τούρκους. Τέτοιες στιγμές, παρατηρεί η Norton, «έβρισκα τα τρομοκρατημένα παιδιά [του ορφανοτροφείου των Αρμενίων], στριμωγμένα όλα μαζί στις γωνίες των τοίχων χλωμά και άφωνα, διότι πολλά γνώριζαν, από πρώτο χέρι, τα βάναυσα βασανιστήρια αυτών των ωραίων διαβόλων [...]. Αποφάσισα εκείνη την στιγμή να βάλω τέλος σε αυτήν την ανυπόφορη κατάσταση. Δεν υπήρχε παρά μόνο ένας τρόπος, πρέπει να στείλω τα παιδιά στην Τραπέζουντα, όπου υπάρχει καλύτερη προστασία/ασφάλεια». (1922: 288) Για να πετύχει το σκοπό της αποφάσισε να πλησιάσει η ίδια τον δήμαρχο, πριν τολμήσει να πάρει τα παιδιά από το ορφανοτροφείο, και να του εξηγήσει ότι βρισκόταν στην Κερασούντα για την φροντίδα τους και για να ιδρύσει μια δημόσια κλινική-νοσοκομείο: «Ο Δήμαρχος δεν κράτησε το πρώτο μας ραντεβού, αλλά αυτό δεν με ξάφνιασε καθόλου, γιατί από την άφιξη μου στην Τουρκία έχω συνηθίσει σε τέτοια αδιαφορία», παρατηρεί η Norton (1922: 288). Τελικά η Αμερικανίδα ιατρός συναντήθηκε με τον Οσμάν αγά, ο οποίος έδειξε ενδιαφέρον όσον αφορά την πρότασή της να ιδρύσει κλινική, και ιδίως για την θεραπεία της σύφιλης. Υποσχέθηκε τη συνεργασία του και κατέληξε λέγοντας της ότι αγαπούσε την Αμερική. Η Norton εκμεταλλεύθηκε αυτήν την ευκαιρία και του ζήτησε ένα σκάφος για να επισκεφτεί το Ελληνικό ορφανοτροφείο στο Πουλαντζάκ (Boulankjak) όπου συνάντησε τον Έλληνα Επίσκοπο «προδότη», ο οποίος είχε στενές σχέσεις με τον δήμαρχο. Αναλυτικότερα γράφει: «Εδώ τόλμησα να του ζήτησω μια από τις μηχανικήτες βάρκες του για να παω στο Πουλαντζάκ, όπου έπρεπε να εξετάσω το ορφανοτροφείο μας. Δεν μου το ανήθηκε [...] Δεν προσποιήθηκε ευγένεια. Είχε την ειλικρινεία να είναι αυτός που ήταν, ένας ανεπηρέαστος μισητής των Απιστών. Εγώ γλύτωσα χάρη στο κύρος μου ως Αμερικανίδα». (1922: 288-289) Σε αυτό το σημείο πρέπει να ανα-

φέρουμε, ότι στην Κερασούντα, στο Πουλαντζάκ και στο Καραχισάρι υπήρχαν ορφανοτροφεία των Ελλήνων και των Αρμενίων, όλα κάτω από την αιγίδα του Near East Relief της Τραπεζούντας.

Ο Έλληνας επίσκοπος-προδότης: το καταφύγιο των προσφύγων και το ελληνικό ορφανοτροφείο

«Για τον Οθωμανό Έλληνα [Ottoman Greek], ο όρος επίσκοπος [bishop], συγγενεύει με (ή όπει προς) την έννοια του δεσπότη [despot]. Ο λόγος του Επισκόπου είναι νόμος, όσον αφορά πνευματικά και κοσμικά θέματα. Η κοσμική του εξουσία φυλάγεται αυστηρά [...] και στη Μικρά Ασία αποτελεί-εκπροσωπεί το μόνο σχήμα ανεξάρτητης κυβέρνησης των Ελλήνων υπηρόων. Ο Επίσκοπος απολαμβάνει, λίγο πολύ, και το σεβασμό των Τούρκων. Θεωρείται ο αρχηγός της κοινότητας, ωθούμενος τη ζωή των κατοίκων και παιζεί το ρόλο του μεσολαβητή μεταξύ του Έλληνα υπήκοο και του Τούρκου ηγεμόνα [...] Μερικές φορές οι επίσκοποι είναι άνθρωποι περιέφημοι με πατριωτικό πνεύμα και με σκοπό να κρατήσουν τους Έλληνες πιστούς στις αρχαίες (παλιές) τους παραδόσεις, ανεξάρτητα από τη Μωαμεθανή εξουσία [...] Άλλες φορές είναι πονηροί, καιροσκόποι, δεσπότες-τύραννοι, που θα πρόδιδαν ακόμα και το λαό τους. Ο τωρινός Επίσκοπος⁴ του Πουλατζάκ ανήκει στην τελευταία κατηγόρια [...] Ο κύριος Μαύρος, που ήταν ο διερμηνέας μου, μισούσε τον Επίσκοπο εξαιτίας της κατάφωρης προδοσίας του κατά τη διάρκεια του πολέμου, και επειδή [ο επίσκοπος] είχε πολύ στενές σχέσεις με τον Οσμάν Αγά. Δεν είχα αντιληφθεί, ότι ο κ. Μαύρος δεν είχε μεταφράσει ούτε τις μισές από τις εκκλήσεις του Επισκόπου για βοήθεια [που της ξήτησε], για να πραγματοποιήσει τα δικά του πολύπλοκα σχέδια έτσι ώστε να επανακτήσει το κύρος του στους Έλληνες της Κερασούντας, οι οποίοι εκείνοι την περίοδο έκαναν ενέργειες για να ανακληθεί-επαναφερθεί στην επισκοπή του. Πιστεύω ότι ο διερμηνέας μου [ο κ. Μαύρος] μισούσε αμαρτωλή χαρά οδηγώντας τον [επίσκοπο] να πιστεύει ότι εγώ θα του έδινα όλα όσα μου είχε ξητήσει, διότι η εγκαρδιτητά του [του επίσκοπου] αυξήθηκε στο σημείο μιας επίμονης-επιτακτικής πρόσκλησης για δεύπεντο. Ενώ περιμέναμε να δειπνήσουμε, πήγαμε να επισκεφτούμε το [ελληνικό] ορφανοτροφείο και το καταφύγιο των προσφύγων [...] Υπήρχαν πέντε φορές περισσότερα παιδιά μέσα στο κτήριο από το επιτρεπτό όριο αξιοπρέπειας. Τα περισσότερα ορφανά φροντίζονται Αμερικανικά ρούχα που τους είχαν σταλεί από την Τραπεζούντα και κυκλοφορούνται ξυπόλητοι επάνω στα πρόσφατα, για μας, σφρουγγαρισμένα πατώματα. Η ανάγκη τους για υποδήματα και κάλτσες με ενόχληση, ειδικά επειδή εγώ φρούσα ενά ζεστό παλτό και ο Επίσκοπος ένα με γούνινη επένδυση. Όσον αφορά τους πρόσφυγες, τι μπορώ να πω γι' αυτούς τους ανθρώπους που δεν έχει ήδη ειπωθεί, και ποιες λέξεις είναι αρκετά δυνατές για να τους ξωγραφίσουν-απεικονίσουν στους Αμερικανούς, οι οποίοι ποτέ δεν έχουν δει πρόσφυγα; Πριν το πόλεμο η πόλη κατοικούταν από Έλληνες. Τώρα, υπάρχουν μόνο 200, οι περισσότεροι γυναίκες και παιδιά που μετά από μεγάλη περιπλάνηση επέστρεψαν στην πόλη.

Στους δρόμους έβλεπα ομάδες θλιμμένων και ταλαιπωρημένων ανθρώπων, αστεγους...» (Norton 1922:289-290) Στη συνέχεια η Norton επισκέφτηκε και το Ελληνικό ορφανοτροφείο στο Καραχισάρι, το οποίο και εκείνο είχε ξητήσει βοήθεια από το Near East Relief. Αναφέρει ότι σε αυτήν την μικρή ορεινή πόλη που είχε αποκλειστεί από τα χιόνια, ένοιωθε ανήμπορη να απαλλάξει τα μικρά ορφανά από τη μιζέρια τους, υπογραμμίζοντας ότι οποιαδήποτε χοηματική βοήθεια θα ήταν όχρηστη επειδή δεν υπήρχε τίποτα να αγοράσεις στο Καραχισάρι. Το μόνο που μπορούσε να υποσχεθεί στο φτωχό Έλληνα κληρικό ήταν ότι θα του έστελνε βοήθεια την Ανοιξη. (1922: 290)

Ελληνίδες της Κερασούντας «έσωσαν τις οικογένειές τους από τους εκτοπισμούς»

Κατά τη διάρκεια της παραμονής της στο Καραχισάρι, η Norton μαθαίνει ότι οι Ελληνίδες της Κερασούντας έσωσαν, προσωρινά, τις οικογένειές τους από τον εκτοπισμό. Συγκεκριμένα γράφει:

«Οι Έλληνες κάτοικοι της Κερασούντας, την περίοδο των εκτοπίσεων, αποφασισμένοι να βρουν κάποιο τρόπο να αποφύγουν την καταστροφή, έκαναν μια συμφωνία με τον Τούρκο διοικητή. Δεσμεύτηκαν ότι οι Έλληνες της πόλης θα παρέχουν τους απαραίτητους εφοδιασμούς στο στρατιωτικό σώμα-τμήμα που βρισκόταν στα γειτονικά δρυ. Όμως, όλοι οι ικανοί άνδρες είχαν στρατολογηθεί και υπήρχαν μόνο γυναίκες για να πραγματοποιήσουν τη συμφωνία. Εκείνες, χωρίς δισταγμούς, ανέλαβαν αυτήν την κολοσσαία δουλειά και για πέντε χρόνια μετέφεραν επάνω στις πλάτες τους εφοδιασμούς στα βουνά. Μόνο οι ποιο δυνατές γυναίκες άντεξαν αυτή τη σκληρή δουλειά, διότι πολλές ήταν εκείνες που έσπασαν ή απεβίωσαν, όπως και οι άνδρες που ήταν υποχρεωμένοι να πολεμήσουν στον πόλεμο. Τότε έσωσαν τις οικογένειές τους από τους εκτοπισμούς. Άλλα τι γίνεται τώρα; Μπορεί κανένας να ελπίζει ότι ο Τούρκος θα είναι μαλακός με τον Ελληνισμό της Μικράς Ασίας, όταν [ο Τούρκος] βρίσκεται σε αγώνα ζωής και θανάτου με τους Έλληνες της Ευρώπης;» (1922: 290)

Στο Ελληνικό ορφανοτροφείο

«Το κυριότερο κομμάτι της δουλειάς μου στην Κερασούντα αφορούσε τα ορφανά των Ελλήνων, μικρά άστεγα και εγκαταλειμμένα παιδιά, από τα οποίο ούτε ένα δεν ήταν από την Κερασούντα». (Norton 1922: 290)

Για την προσφορά της στην διάσωση της οράσεως των παιδιών του Ελληνικού ορφανοτροφείου, η Norton έλαβε από τον Βασιλιά της Ελλάδος, Αλέξανδρο, το στρατιωτικό παράσημο, «the Order of King George», που δόθηκε για πρώτη φορά σε γυναίκα. Ακολουθεί η μαρτυρία της Norton για το Ελληνικό ορφανοτροφείο της Κερασούντας, το οποίο στέγαζε 210 παιδιά, ηλικίας 4 έως 14 ετών, τα οποία υπέφεραν από έλκος στα ούλα, από παράσιτα, από αιμορραγία και από την οξεία Αιγυπτιακή επιδημία του τραχώματος που προκαλούσε τύφλωση. Είχαν, επίσης, τα δηλητηριώδη σημάδια του βασανισμού, της σύφιλης και

της ψώρας. (Norton 1922: 290)

«Κατοικουόσαν στο υπόγειο ενός σχολείου, στο ισόγειο του οποίου λειτουργούσε το σχολείο για τα ποιο προνομιούχα παιδιά της κοινότητας [...] Εκτός από τη σοφίτα, όπου κοιμόνταν [τα ορφανά] και ένα δωμάτιο στον πρώτο όροφο που λειτουργούσε ως νοσοκομείο, τα 210 ορφανά δεν είχαν που να μείνουν (που να κυκλοφορούν, που να κάτσουν), εκτός από το υπόγειο ή έξω στη λασπωμένη αυλή [...] Βρισκόμουν στη μέση μιας οξείας Αιγυπτιακής επιδημίας του τραχώματος [...] δεν υπήρχαν νοσοκόμες, αλλά μόνο δύο Έλληνες ιατροί, ένας ηλικιωμένος άνδρας που ήταν εξαντλημένος από τις υπηρεσίες του στον Τουρκικό στρατό και ένας πολύ νέος, που είχε έρθει πρόσφατα από το Πανεπιστήμιο της Αθήνας [...] Παρόλες τις προσπάθειές μου, η αρρώστια μεταδίδονταν με ανησυχητικά γρήγορους ρυθμούς [...] Με τη βοήθεια του καινούργιου Αρχιεπισκόπου, ένας ευγενής (noble) Έλληνας, έβαλα λίγη τάξη στο υπόλοιπο ορφανοτροφείο και έκανα προετοιμασίες να μεταφέρω τα παιδιά σε καλύτερο ιτήριο. Άλλα πριν προλάβω να πραγματοποίησω τα σχέδιά μου για τη νέα εγκατάστασή τους, προσβλήθηκα κι' εγώ με την αρρώστια. Για τρεις εβδομάδες περόμενα, με τον κίνδυνο να τυφλωθώ και ήμουν ανήμπορη να αποχωρήσω [...] Τώρα γνωρίζω ότι δεν θα μπορούσα να είχα μείνει παραπάνω [στην Κερασούντα], ακόμα και να το ήθελα, επειδή την ημέρα που έφυγα τρεις Τούρκοι αστυνομικοί πήγαν στο σπίτι που έμενα και ωρούσαν, με πνεύμα φιλικό [τους άλλους ένοικους] για εμένα, επειδή θεώρησαν ότι συναναστρεφόμουν υπερβολικά (too much) με τους Έλληνες [...] Σύντομα οι Έλληνες έστειλαν πλοίο από την Κωνσταντινούπολη για να μεταφέρουν τα παιδιά στο νοσοκομείο για περίθαλψη. Από αυτόν τον τρόμο της Κερασούντος δημιουργήθηκε ένα νοσοκομείο αποκλειστικά για τη θεραπεία των ορφανών που πάσχουν από τράχωμα. Βρίσκεται σε ένα ωραίο παλιό Τούρκικο παλάτι στο Βόσπορο και υπάρχουν υπέροχη κήποι όπου τα παιδιά μπορούν να πάνε, μετά από τον έντονο πόνο που προκαλεί η θεραπεία. Αμερικανοί ιατροί και νοσοκόμες το διαχειρίζονται». (Norton 1922: 290, 328)

«Σχέδια εξόντωσης των Ελλήνων»: «η τιμωρία των Ελλήνων στις περιοχές της Μαύρης Θάλασσας για τις πράξεις των Ελλήνων της Ευρώπης»

«Αμέσως μετά την αποχώρησή μου από την Κερασούντα ο υπόλοιπος κόσμος ενημερώθηκε ότι οι Τούρκοι είχαν διωχθεί από την Ευρώπη και ότι είχαν χάσει τη Σμύρνη και άλλες περιοχές της Μικράς Ασίας. Γνωρίζουμε ποια ήταν η Τουρκική απάντηση και πόσο καταστροφικός πόλεμος προκλήθηκε στη Μικρά Ασία από την Συνθήκη των Σεβρών.⁵ Ανάμεσα στους πρώτους αντάρτες ήταν ο Οσμάν Αγάς [ο κουτσός δήμαρχος της Κερασούντας], ο οποίος είχε ήδη δυναμώσει την επιρροή του, και ήταν έτοιμος να αναλάβει ένα σημαντικό μέρος στην τιμωρία των Ελλήνων στις περιοχές της Μαύρης Θάλασσας για τις πράξεις των Ελλήνων της Ευρώπης. Η πρώτη του δημόσια πράξη ήταν να συλλάβει τους επιφανείς Έλληνες της Κερασούντας και να κλείσει-σφραγίσει την πόλη κάτω από την αντηρότερη μορφή επιτήρησης. Οι Ελληνικές και Βρετα-

νικές αρχές της Κωνσταντινούπολης αναγνώρισαν-παραδέχτηκαν την ανικανότητά τους να χειριστούν τις μεθόδους του δημάρχου, που συμπεριλαμβάνουν σχέδια εξόντωσης των Ελλήνων, να κάψει την πόλη και να διαφύγει στα βουνά, εάν οι ξένες δυνάμεις επιχειρούσαν να παρέμβουν. Σήμερα δεν υπάρχουν Έλληνες άνδρες στην περιοχή. Όλοι έχουν στρατολογηθεί στον Τούρκικο στρατό ή έχουν εκτοπιστεί σε μια άγνωστη μοίρα [...]. Δεν ωφελεί να στρέψουμε έντρομοι τα χέρια μας προς τον ουρανό εκλιπαρώντας για βοήθεια με ευλαβικό τρόμο για τις φρικαλεότητες του καταχθόνιου Τούρκου. Αναμφίβολα, δλες οι φρικαλεότητες αυτού του πολέμου δεν είναι συστατικά μόνο του Τούρκου. Αποτελούν και αίσχη της υπεριαλιστικής Βρετανίας, της υπεριαλιστικής Γαλλίας, της υπεριαλιστικής Ελλάδας και της αδιάφορης Αμερικής», καταλήγει η Blanche Norton(1922: 328).

Κατάληξη: Η «Γυναικοτονία»

Η βίαιη εξολόθρευση των Ελλήνων και άλλων αυτόχθονων αλλοεθνών του Πόντου και της Μικράς Ασίας άρχισε με την εξαφάνιση των νεολαίων-ανδρών στα εργατικά τάγματα και συνεχίστηκε με τις μαζικές σφαγές, τις μαζικές εκτοπίσεις και τον απαγχονισμό, όπως εκείνο της πνευματικής και της πολιτικής ηγεσίας των Ποντίων στην Αμάσεια. Σε ένα σύνολο 750.000 Ελλήνων του Πόντου, 350.000 εξαφανίστηκαν με τη μέθοδο των σφαγών, των διωγμών και των εκτοπίσεων στο χρονικό διάστημα μεταξύ 1916-1923. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι μαζικές εκτοπίσεις πληθυσμών αποτέλεσαν μια συγκαλυμμένη μορφή εξόντωσης, που δεν νομιμοποιείται ούτε με το ‘δίκαιο του πολέμου’. Δηλαδή, ελληνικός στρατός δεν υπήρχε στον Πόντο και οι περιοχές που έγιναν οι εκτοπίσεις δεν είχαν στρατιωτική σπουδαιότητα. Τα γεγονότα αυτά αποτέλεσαν και κατέληξαν σε μια πετυχημένη πολιτική γενοκτονίας⁶, και συγκεκριμένα σε μια «Γυναικοτονία» (Χαραλαμπίδης 1999: 27, 91-97)

Οι γυναίκες απετέλεσαν ειδικό κεφάλαιο και ειδικό στόχο αυτής της προσχεδιασμένης και συστηματικά προμελετημένης γενοκτονίας. Εν ολίγοις, παρατηρείται ότι το μεγαλύτερο μέρος των θυμάτων της γενοκτονίας ήταν γυναικόπαιδα. Η «Γυναικοτονία», δηλαδή η ‘ειδική πολιτική εξόντωσης’ γυναικών και παιδιών –όπως και στην περίπτωση των Αρμενίων (1915-1923)– που σχεδιάστηκε και εφαρμόστηκε από τον τούρκικο στρατό και τους τούτους, επισημαίνεται έντονα στις αναφορές και στις εκθέσεις ερασιτεχνών, προξένων και πρεσβειών καθώς και στις μαρτυρίες δυτικών περιηγητών και περιηγητών. (Καμπερόδης 2007: 34-37) Οι βίαιοι εκτοπισμοί και οι πορείες θανάτου των γυναικόπαιδων προς το εσωτερικό της Ανατολίας και του Κουρδιστάν αποτελούσαν μια συστηματική πολιτική εξόντωσης. Συνεπώς, εκτός από μια «Ποντιοκτονία» και μια «Αρμενοκτονία» διαπάραγκε και μια «Γυναικοτονία» (Χαραλαμπίδης 1999:91) Λόγου χάρη, αναφέρονται μαζικοί βιασμοί, μαζική διακόπευση νεανίδων ηλικίας από 6 έως 10 ετών, σφαγές εγκύων γυναικών, μικρών παιδιών και βρεφών, μαζικές βίαιες εγκυμοσύνες, αρπαγές γυναικών με επακόλουθο τον βίαιο εξισλαμισμό

και εγκλεισμό τους σε χαρέμια, δολοφονίες ανδρών για την αρπαγή των θηλυκών μελών των οικογενειών τους, αρπαγές παιδιών και βρεφών από τις μητέρες τους και η μεταφορά τους σε τουρκικές οικογένειες, κ.ά.. Αναμφίβολα, εντοπίζεται και η βίαιη μεταφορά, ένταξη και ενσωμάτωση μιας εθνικής ομάδας σε μία άλλη εθνική ομάδα. Οι γυναίκες αντιμετωπίσθηκαν, όχι μόνο ως μέλη που ανήκαν σε μια άλλη εθνική ομάδα, αλλά και ως γυναίκες που ανήκαν στη συγκεκριμένη αλλοεθνή ομάδα, δηλαδή στην ελληνική εθνική ομάδα. (Charalambidis 2002)

Μέσα από τους βιασμούς, τις αρπαγές, τη φυσική και ψυχική τρομοκρατία δεν επεδίωκαν μόνο να ταπεινώσουν, να εξευτελίσουν, να ντροπιάσουν και να ατιμάσουν ολόκληρη την εθνική ομάδα, ο κυριότερος στόχος ήταν να εμποδίσουν την πολιτισμική και κοινωνική οργάνωση της συγκεκριμένης εθνικής ομάδας. Επομένως, στόχος αποτελούσε η οικογένεια ως θεμέλιο της κοινωνικής οργάνωσης και ως πυρήνας της βιολογικής συνέχειας της ελληνικής εθνικής ομάδας: «*Χωρίς οικογένεια και γυναίκα δεν υπάρχει εθνική συνέχεια, δεν υπάρχει Έθνος.*» (Χαραλαμπίδης, 1999:92-93)

Τα εγκλήματα ενάντια στη γυναίκα -Αρμένισσα το 1915-1923, Πόντια το 1916-1923 επαναλαμβάνονται το 1955 στην Κωνσταντινούπολη και στη Σμύρνη και το 1974 στην Κύπρο. Οι αφηγήσεις, οι μαρτυρίες των επιζησάντων της γενοκτονίας Ποντίων και Αρμενίσσων συναντώνται με τη σημερινή τραγωδία των γυναικών της Κύπρου και του Κουρδιστάν. Εν ολίγοις, το οθωμανικό κράτος και ιδίως το μετέπειτα κεμαλικό καθεστώς οδήγησαν στην εξολόθρευση, στον ξεριζωμό και στην τελική εξαφάνιση αυτοχθόνων ιστορικών λαών της Μικράς Ασίας και του Πόντου.

ΠΗΓΕΣ

Blunt, Fanny Janet, formerly, F.J. Sandison (1878) *The People of Turkey: 20 years Residence among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians* By a Consul's Daughter and Wife Vol. I., John Murray, Albemarle Street, London: 95.

Charalambidis, Michalis (2002). The Pontian Question in the United Nations. Edition of the International League for the Rights and Liberation of Peoples, ONG, Geneva.

Guthrie, Maria (1802). A tour performed in the years 1795-1796 through the Taurida, or Crimea, the ancient kingdom of Bosphorus, the once powerful republic of Tauric Cherson, and all the other countries on the north shore of the Euxine. Printed by Nichols and Son, Red Lion Passage, Fleet Street, For T. Cadill, Jun. And W. Davies, in The Strand. London: 30.

Melek Hanoum (1873). Six Years in Europe: Sequel to Thirty Years in the Harem. The Autobiographical Notes of Melek-Hanum, wife of H.H. Kibrizli-Mehemet-Pasha. London: Chapman and Hall, 193, Picadilly: 19.-20.

Neave, Dorina L. (1933). Twenty-Six Years on the Bosphorus (1881-1907). Grayson & Grayson Ltd. London.

Norton, Blanche (1922). The Lame Mayor of Kerasund. ASIA, Volume XXII, Number 4, April, 1922: 285-290 και 328.

Καμπερίδου, Ειρήνη (2007). Απόψεις Ξένων Περιηγη-

τοιών για την Περίοδο της Τουρκοκρατίας: «Δυστυχώς οι πόλεις είναι γεμάτες Έλληνες (1853), «ο παλικαρισμός» και το «φιλότιμο», «ένας ισχυρός και προοδευτικός λαός» (1789-1878). ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ & ΠΑΙΔΕΙΑ, Περιοδική Επιστημονική Έκδοση της Ένωσης Καθηγητών για την Προσαγωγή της Φιλοσοφίας στην Εκπαίδευση (ΕΚΔΕΦ), Αθήνα. «Έτος 130, Τεύχος 41 (Ιανουάριος-Απρίλιος 2007): 34-37.

Μπόση, Μαίρη (2002). Περί του ορισμού της Τρομοκρατίας. Εκδοτικός Οίκος Π. Τσαυλός, Αθήνα.

Παππαρηγόπουλος, Κ. (χ.χ.ε.). Επίτομος Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Κ. Παπας:1089-1107.

Φωτιάδης, Κώστας (1993). Οι Εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου. Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.

Χαραλαμπίδης, Μιχάλης (1999). Το Ποντιακό Ζήτημα Σήμερα. Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών. Αθήνα: Εκδόσεις Γρόδοιος.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Όσον αφορά τον προσδιορισμό του όρου τρομοκρατία βλ. Μπόση (2002)

2. Τώρα, ο νέος σουλτάνος ήταν ο Μεχμέτ Ε', δίπλα σε μια στρατιωτική τριανδρία Ταλάτ μπέη, Ενβέρ μπέη και Κεμάλ μπέη (Φωτιάδης, 1993).

3. Περιηγήσεις του 17ου, 18ου και 19ου αιώνα περιγράφουν τις «συνηθισμένες φρικαλεότητες», τη «δυσαρμονία» (Blunt 1878: 95) και το «μίσος» (Dejean-Milligen/Melek Hanoum, 1873: 19-20) των Τούρκων για τους υποτελείς Έλληνες υπηκόους των οθωμανικών επικρατειών. Ενδεικτικά, η περιηγήτρια Maria Guthrie η οποία ταξίδευε από το 1795-1796 σε διάφορες περιοχές του Εύξεινου Πόντου, επισημαίνει ότι, οι τιμωρίες για τους Έλληνες, τους Εβραίους, και τους Αρμένιους υπήρξαν πολύ πιο σχληρές, από εκείνες που επέβαλλαν σε άλλες εθνότητες και αναφέρει παραδειγματικά, ότι «για το παραμικρό παράπτωμα ή παράβαση, τους κάρφωναν [κρεμούσαν] από τα αυτιά». (Guthrie, 1802: 30)

4. το όνομα του οποίου δεν καταγράφεται.

5. «Η Μεγάλη Ιδέα»: η μοναδική σημασίας για την ιστορία του ελληνικού έθνους συνθήκη αυτή των Σεβρών, δημιουργούντες ένα μέγα ελληνικό κράτος, κυρίαρχο του Αιγαίου με έκταση μέχρι των παραλίων εδαφών στην Προποντίδα και τον Εύξεινο και κατοχή τμήματος της Μικράς Ασίας. (Αναλυτικότερα, βλ. Παππαρηγόπουλο, χ.χ.ε. : σελ. 1089-1107).

6. Όσον αφορά τον προσδιορισμό της γενοκτονίας βλ. www.greece.org/genocide/un260.txt, (Ηνωμένα Έθνη, Αρθρο 2)

ΝΕΟΜΑΡΤΥΡΕΣ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ:

«Ο ΞΕΛΙΑΝΤΡΟΠΟΣ ΖΥΓΟΣ» (1816)

Της ΕΙΡΗΝΗΣ ΚΑΜΠΕΡΙΔΟΥ
Λέκτορα της Κοινωνιολογίας στο ΤΕΦΑΑ Πανεπιστημίου Αθηνών

1. Εισαγωγή: Religious Intelligence

Στη Σμύρνη, το 1819, αποκεφαλίσθηκαν μπροστά στους συμπατριώτες τους, τρεις Έλληνες, τα πτώματά των οποίων, «για τρεις ημέρες, εκτέθηκαν στο κοινό με τα κεφάλια τους τοποθετημένα ανάμεσα στα πόδια τους και με το στήθος και το στομάχι τους προς το έδαφος.» (Religious Intelligence 1819: 373).

Σύμφωνα με την αναφορά που δημοσιεύτηκε στο Religious Intelligence, ένας από τους τρεις Έλληνες ονομαζόταν Αθανάσιος, 24 ετών, και εκτελέστηκε επειδή αντιστάθηκε στον εξισλαμισμό. Συγκεκριμένα, επισημαίνεται ότι ο Αθανάσιος, αναγκάστηκε να εξισλαμισθεί, αλλά «επειδή την ίδια στιγμή το μετάνιωσε» πήγε στο Άγιο Όρος, όπου παρέμεινε για μερικούς μήνες για να προετοιμασθεί για την επιστροφή του στη Σμύρνη, δηλαδή για να αντισταθεί στους Τούρκους και να αντιμετωπίσει το θάνατο. Επιστρέφοντας στη Σμύρνη αποστάτησε δημόσια από το Ισλάμ και ως συνέπεια αυτού φυλακίσθηκε και υπέστη βασανιστήρια για να αλλάξει την απόφασή του. Οι Τούρκοι, κατά τη διάρκεια των βασανιστήριων, επανειλημένα του πρότειναν ότι θα του χάριζαν δχι μόνο τη ζωή του, αλλά και «πολλά πλούτη, σπίτια και γη, εάν άλλαξε την απόφασή του και παρέμενε Τούρκος.» Εντούτοις, όπως τονίζεται στην αναφορά, «μάταια προσπάθησαν να τον μεταπείσουν να παραμείνει Τούρκος», και ο Αθανάσιος οδηγήθηκε μπροστά σε ένα μεγάλο τζαμί, όπου του πρότειναν ξανά ότι θα του χάριζαν τη ζωή του και μεγάλη περιουσία, αλλά εκείνος αρνήθηκε και τον αποκεφάλισαν εκείνη την στιγμή μπροστά στα μάτια των υπόδουλων Ελλήνων. Στη συνέχεια οι Τούρκοι στρατιώτες έριξαν νερό στο λαιμό του πτώματός του έτσι ώστε να μην μπορέσουν οι παρευρισκόμενοι Έλληνες που παρακολούθησαν την εκτέλεση να βουτήξουν τα μαντήλια τους μέσα στο αύμα του νεκρού Αθανάσιου και να τον ανακηρύξουν Άγιο. Το πτώμα του Αθανάσιου εκτέθηκε για τρεις ημέρες στο κοινό, με το κεφάλι του τοποθετημένο ανάμεσα στα πόδια του. (Religious Intelligence 1819: 373-375))

2. «Οι Τούρκοι κατά κανόνα αποκεφαλίζουν τους Έλληνες»(1786), «ο Τούρκικος Ζυγός» (1840)

Περιηγήτριες του 17ου, 18ου, 19ου και αρχές του 20ου αιώνα επεξεργάζονται, με περίσσια λεπτομέρεια, τους διωγμούς, τον εκφοβισμό, τις καθημερινές άνομες πράξεις, τις λεηλασίες, τις προσβολές και την τρομοκρα-

τία που υπέστησαν υπότελεις υπήκοοι των Οθωμανικών επικρατειών. (Καμπερίδου, 2002: Β' 806-878)

«Πρέπει να σας πω, αγαπητέ αδελφέ, ότι οι Τούρκοι [...] εδώ και καιρός επετίθεντο κατά των Ελλήνων, τους οποίους αποκεφαλίζουν, και άλλους τους απαγάγουν και τους παίρνουν μαζί τους.», γράφει σε επιστολή της από την Αθήνα (με ημερομηνία Οκτ. 1687), η Σουηδέζα περιηγήτρια Anna Mansdotter Agriconia, αργότερα γνωστή ως Anna Akerhjelm (1642-1688), H Anna Akerhjelm συνόδευε την Miss Catharina Charlotta de la Gardie ως κυρία επί των τιμών σε όλες τις περιηγήσεις της, ακόμα και μετά τον γάμο της τελευταίας, το 1682, με τον Κόμη Otto Guillaume Koenigsmaark, ο οποίος ανέλαβε το 1686 τη διοίκηση του Βενετικού Στρατού και των μισθοφόρων του κατά των Τούρκων. Οι δύο γυναίκες ακολούθησαν τον Κόμη Koenigsmaark κατά την διάρκεια της εκστρατείας του Francisco Morosini στο Μοριά, κατά την κατάληψη και πολιορκία της Αθήνας (1687), και κατά την πολιορκία της Χαλκίδος στο λιμάνι του Νεγρεπόντη το Σεπτέμβριο του 1688. (Akerhjelm 1854: 214-255, Akerhjelm 1862: 50-55)

Όσο πλουσιότεροι ήταν οι Χριστιανοί της Πόλης, τόσο μεγαλύτερος ήταν ο κίνδυνος για την ζωή τους, παρατηρεί σε επιστολή της το 1717 η Lady Mary Wortley Montagu, σύζυγος του Αγγλου Πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη. Σε άλλη επιστολή της την ίδια περίοδο πληροφορούμαστε για την εκτέλεση-δολοφονία ενός Έλληνα της Πόλης. Κατά την Montagu, ο Έλληνας αυτός, που ονομαζόταν Πετράκης, συνεργάζοταν με τον σουλτάνο, και συνάντησε ξαφνικό θάνατο εξ αιτίας της ζήλιας των υπουργών του Σαράι. (Montagu 1718:25-26, Montagu 1840: 142)

«Αυτός ο τρόπος ζωής, ακόμα και στον Παράδεισο [Κωνσταντινούπολη] πρέπει να είναι τρομακτικός.», γράφει για τους Έλληνες σε επιστολή της το 1786, η Αγγλίδα περιηγήτρια Lady Elizabeth Craven, υπογραμμίζοντας ότι, αν και υπήρχαν τόσοι Έλληνες, όσοι και Τούρκοι στην Κωνσταντινούπολη, «οι Τούρκοι κατά κανόνα αποκεφαλίζουν τους Έλληνες» (1789: 239). Επισημαίνει, επίσης ότι οι Έλληνες βίωναν μία καθημερινή κατάσταση τρόμου, και ότι με την παραμονή τους στην Κωνσταντινούπολη διακινδύνευαν την ζωή τους, και ουσιαστικά ήταν φυλακισμένοι μέσα στα σπίτια τους, κρύβοντας, όσο μπορούσαν, τις περιουσίες τους, αλλά ανεπιτυχώς επειδή το Σαράι είχε καλούς κατασκόπους. (Craven 1789:209, 238-239) Σε άλλη επιστολή της η Lady Craven αναφέρει, ότι είχε λάβει ένα γραπτό μήνυμα, από έναν

Έλληνα της Πόλης, στο οποίο την εκλιπαρούσε να σταματήσει να πηγαίνει για περίπατο στους κάποιους του, διότι, ως συνήθως, η περιηγήτρια συνοδευόταν από κάποιον υπουργό, και η Υψηλή Πύλη μπορούσε να ισχυρισθεί ότι είχε αναμειχθεί ο Έλληνας αυτός σε κάποια συνωμοσία, εάν εντόπιζαν ξένους (Φράγκους) να κυκλοφορούν στο σπίτι του. Η Lady Craven, που δεν αποκαλύπτει το όνομα ή την ταυτότητα αυτού του Έλληνα, σημειώνει ότι εκείνος πάντα χρυσόταν όταν εκείνη επισκεπτόταν τους κάποιους του. (Craven 1789:276.)

Το 1816 η Ελβετίδα περιηγήτρια Louise Demont, παρατηρεί, ότι «ο Τουρκικός ζυγός» απαγόρευε στους Έλληνες να παντρεύονται χωρίς την άδεια του αγά ή του κυβερνήτη, την οποία άδεια ήταν αναγκασμένοι να αγοράσουν. Αλίμονο, όμως, εάν η Έλληνίδα υποψήφια νύφη ήταν ωραία γυναίκα και ο αγάς αποφάσιζε να την κρατήσει για τον εαυτό του, επειδή κανένας δεν μπορούσε να «αμφισβήτησε την τυραννία του διότι θα έχανε το κεφάλι του [...]. Αλίμονο στον άνδρα που απερίσκεπτα θα τολμήσει να διαμαρτυρηθεί στον πασά της επαρχίας ή στην Υψηλή Πύλη! Αναμφισβήτητα για αυτό το τολμηρό βήμα θα πληρώσει με την κατάσχεση της περιουσίας του και με την απώλεια του κεφαλιού του. Ο Αγάς, σε μία τέτοια περίπτωση, πρέπει να παντρευτεί την γυναίκα με την ελεύθερη συγκατάθεσή της [...] και όπως συνηθίζεται, κρατάει την Έλληνίδα του για δύο ή τρία χρόνια, και μετά την αφήνει για μία άλλη, την οποία αποκτά με τον ίδιο βίαιο και ανήθικο τρόπο, και στην συνέχεια παντρεύει αυτήν την ανεπιθύμητη πλέον γυναίκα με κάποιον Έλληνα, ο οποίος δεν τολμά, για να μην χάσει την ζωή του, να αρνηθεί.» (Demont 1821: 456-457) Θανατική ποινή υπήρχε ακόμα και για τους έγγαμους Έλληνες που τολμούσαν να εγκαταλείψουν τα νησιά τους, χωρίς την άδεια του Τούρκου κυβερνήτη, εκτός αν ήταν ναυτικοί ή έμποροι, όπως παρατηρεί η Ελβετίδα περιηγήτρια, προσθέτοντας, ότι επέτρεπαν στους ανύπαντρους άνδρες να εργασθούν στην Πελοπόννησο, αλλά πρώτα έπρεπε να πληρώσουν, πριν την αποχώρησή τους, ένα φόρο που ανερχόταν στο ποσό των 6 παράδων ή δύο γρόσια. (Demont 1821: 457)

Σ την Κρήτη, το 1816, η Demont διακρίνει, ότι ο πληθυσμός του νησιού, πριν την υποδούλωσή του στον Τουρκικό ζυγό, ήταν αποκλειστικά Έλληνικός, αλλά εκείνη την εποχή υπήρχαν 10.000-12.000 Τούρκοι, μόνο 3.000 Έλληνες και 60 Εβραίοι, οι οποίοι ζούσαν κάτω από την τρομοκρατία των Γενιτσάρων και των Πασάδων. (Demont 1821: 525, 691)

Στην υπόδουλη Αθήνα, το 1816, η Demont παρατηρεί ότι η τυραννία ήταν εμφανής παντού. Διακρίνει στα πρόσωπα των Ελλήνων τη μιζέρια, τη μελαγχολία και την καταπίεση, υπογραμμίζοντας, ότι τα περισσότερα ελαττώματα των Ελλήνων, οι οποίοι κουβαλούσαν τον «ξεδιάντροπο ζυγό» με ανυπομονησία, οφείλονταν «στην εξευτελιστική υποδούλωσή τους». Όσον αφορά τους άνδρες, γράφει, ότι «είναι δραστήριοι και καλοί έμποροι, αγαπούν τις τέχνες αλλά δεν τολμούν να τις

καλλιεργήσουν κάτω από αυτόν τον ξεδιάντροπο ζυγό.» (Demont 1821:103,417-418)

Οι Αγγλίδες περιηγήτριες Miss Felicia Skene και Elizabeth Mary Grosvenor, Marchioness of Westminster επεξεργάζονται το θέμα του εκφοβισμού του Ελληνικού στοιχείου, με αναφορές στην βίαιη εκτέλεση του πατριάρχη Γεργορίου, το 1821, στην Κωνσταντινούπολη. Σύμφωνα με τη διήγηση της Felicia Skene το πτώμα του πατριάρχη, που είχε ανακηρυχθεί άγιος, το ανακάλυψαν Ρώσοι ναυτικοί μέσα στην θάλασσα και το μετέφεραν για ταφή στην Οδησσό. Η Elizabeth Mary Grosvenor, Marchioness of Westminster αναφέρει ότι έσυραν το πτώμα του πατριάρχη Γεργορίου στους δρόμους της Πόλης, μαζί με εκείνα των άλλων θυμάτων. (Skene 1847: 208, Grosvenor, 1842)

Όσον αφορά τους Κερκυραίους, το 1834, η Αγγλίδα ιεραπόστολος Martha Yeardley γράφει: «Λίγα χρόνια είχαν περάσει που οι κάτοικοι εργάζοντο με μία τσάπα στο ένα χέρι και ένα όπλο, για άμυνα, στο άλλο για να προστατευτούν από τον άσπλαχνο Τούρκο, και συχνά οι σοδειές τους ελεγχατούντο από τους πολεμοχαρείς γείτονές τους. Ορισμένες φορές έκαιγαν οι ίδιοι το δικό τους καλαμπόκι, παρά να το αφήσουν να πέσει στα χέρια του εχθρού (του Τούρκου), και ετρέποντο σε φυγή στην Αγία Μαύρα για να βρουν καταφύγιο. Όλοι εξέφρασαν την ελπίδα για ειρηνικές ημέρες κάτω από τον τωρινό βασιλιά τον Όθωνα». Στην συνέχεια, όπως μας πληροφορεί η Αγγλίδα ιεραπόστολος, εγκατέλειψε την Κέρκυρα για να επισκεφθεί την απέναντι ακτή, «την γειτονική ήπειρο της Αρχαίας Ελλάδος», την Αγία Μαύρα, όπου φιλοξενήθηκε από τους ιθαγενείς, περίπου 60 οικογένειες, οι οποίες κατοικούσαν μέσα σε καλύβες, επειδή δεν είχαν καταφέρει ακόμα να ξανακτίσουν τα σπίτια τους, τα οποία είχαν καταστρέψει οι Τούρκοι. (Yeardley 1835: 28-29)

Το 1836, η Αμερικανίδα περιηγήτρια, Mrs. Sara Rogers Haight, ιδιαίτερα συγκλονισμένη, μας πληροφορεί ότι υπήρξε μάρτυς «ενός δειγματος Ανατολίτικης δικαιοσύνης». Στο Ελληνικό χωριό του Μούλαχ, της Μικρά Ασίας, ένας Έλληνας, όπως επισημαίνει, κατηγορήθηκε για κάποιο έγκλημα και όταν τον έφεραν μπροστά στον δικαστή δεν του επέτρεψαν να δηλώσει ότι ήταν αθώος και να απολογηθεί, ενώ τον ξυλοκοπούσαν ασταμάτητα. (Haight, 1840)

* * *

Η Αγγλίδα Annie Jane Harvey, σε επιστολή της από την Ρόδο, με ημερομηνία 29 Ιουνίου 1860, αναφέρει ότι οι άνδρες ήταν υποχρεωμένοι να στρατολογηθούν μόνιμα στον Τουρκικό στρατό με μισθούς πείνας. Για να διαμαρτυρηθούν, οι Ροδίτες πήγαν στην οικία του Αγγλου Πρέσβη, στις 28 Ιουνίου του 1860, και απειλήσαν εκείνον και την οικογένειά του, όχι από προσωπική αντιπάθεια για το άτομό του, όπως επισημαίνει η περιηγήτρια, αλλά επειδή θεώρησαν ότι η Αγγλία ήταν τόσο ισχυρή, που θα μπορούσε, αν ήθελε, να επέμβει και να τους βοηθήσει να απαλλαγούν από αυτήν την καταπίεση και τυραννία. (Harvey 1861: 246)

Η Αγγλίδα ζωγράφος-περιηγήτρια Mary Adelaide Walker, η οποία είχε 40 χρόνια παραμονής και περιηγήσεων στις Οθωμανικές επικράτειες, ως παράδειγμα των καθημερινών περιστατικών βίας, τυραννίας και εκφοβισμού που υπέστησαν οι Έλληνες αναφέρει ότι στην Καστοριά, το 1861, Τούρκοι στρατιώτες συνέλαβαν έναν Έλληνα, επειδή ξυλοκόπησε έναν Τούρκο που σκότωσε τον πατέρα του. Αναλυτικότερα, ένας Μουσουλμάνος πήγε στο κατάστημα ενός Έλληνα και ζήτησε ρακί. Κατά την Walker, «ο Έλληνας έμπορος, έχοντας εκτιμήσει ότι ο Τούρκος είχε πάρει περισσότερο ρακί από ότι θεωρούσε ότι έπρεπε, αρνήθηκε να του δώσει κι' άλλο, και ο Τούρκος έβγαλε αμέσως το όπλο του και τον σκότωσε, μέσα στο κατάστημα του, μπροστά στα μάτια του γιου του και πολλών Χριστιανών και Τούρκων. Ο γιος του έμπορα, πήρε ένα ξύλο και επιτέθηκε στον δολοφόνο, αλλά επειδή οι Τούρκοι μάρτυρες αρνήθηκαν να καταθέσουν, τον συνέλαβαν και τον καταδίκασαν για επίθεση κατά Τούρκου.» (Walker 1860:269-270). Η περιηγήτρια δεν αναφέρει την ποινή της καταδίκης, υπόγραμμίζει, όμως, ότι «τέτοιες άνομες πράξεις και προσβολές συνηθίζονται, καθημερινά, εδώ και δεν τιμωρούνται.» (1860:270) Κατά την εκτίμηση της Walker, η αυξανόμενη ευημερία των Χριστιανών προκαλούσε πικρά αισθήματα, ανοικτή εχθρότητα και πολλά βίαια περιστατικά, και αυτή η εχθρότητα μεταξύ των Τούρκων και των Χριστιανών «θα συμβάλλει στην ταχεία πτώση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.» (1860: 270)

HΑμερικανίδα ιεραπόστολος Mary Briscoe Baldwin, σε επιστολή της μας πληροφορεί ότι στην Κρήτη, το 1866, οι Κορητικοί εξεγέρθηκαν κατά «της αβάσταχτης καταπίεσης της Τουρκικής κυβέρνησης», επισημαίνοντας στην συνέχεια, ότι οι Έλληνες, που ήταν υποχρεωμένοι να υποστούν την καταπίεση του κατακτητή, ζητούσαν ένωση με την Ελλάδα.. Όσον αφορά τους κρυπτοχριστιανούς, αναφέρει, ότι υπήρχαν Έλληνες Χριστιανοί που είχαν αναγκασθεί να εξισλαμισθούν για να αποφύγουν το θάνατο, τη λεηλασία και την τυραννία. (Pitmann 1881: 173-175)

Η Μελέκ Χανούμ (πρώην Marie Dejean Millingen), η πρώτη σύζυγος του Μεγάλου Βεζίρη της Τουρκίας, η οποία έζησε 30 χρόνια στα χαρέμια της Κωνσταντινούπολης και στα βάθη της Μικρά Ασίας_μέχρι την απόδρασή της, στην Ελλάδα το 1866_ υποστηρίζει, ότι μεταξύ των Τούρκων και των Ελλήνων, δεν υπήρχε «το παραμικρό ίχνος αγάπης», παρόλο που οι Τούρκοι είχαν ανάγκη να εξασφαλίζουν τις υπηρεσίες των Ελλήνων. (Melek Hanum 1873: 19)

Η Αγγλίδα Fanny Janet Blunt επισημαίνει, ότι υπήρχε μία κατάσταση «μόνιμης αντιπάθειας» μεταξύ των Τούρκων και των Ελλήνων και ότι εάν αυτές οι δύο τάξεις δεν ανεξαρτοποιηθούν απόλυτα η μία από την άλλη, θα συνέχιζαν αυτές «οι συνηθισμένες φρικαλεότητες.» (1878: Α' 95) Μετά από είκοσι χρόνια παραμονής στης Οθωμανικές επικράτειες, η Blunt, κόρη του Αγγλου Πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη και αργότερα

σύζυγος του Αγγλου Πρέσβη στην Θεσσαλονίκη, παρατηρεί ότι το προσωπικό συμφέρον ήταν ο μόνος σύνδεσμος που έφερνε και τους δύο σε συνεργασία, αλλά στην ουσία, ο Έλληνας μισούσε τον Τούρκο, και ο Τούρκος μισούσε τον Έλληνα. (Blunt 1878: Β'20)

3. «Η Μεγάλη Σφαγή» στην Κωνσταντινούπολη το 1896

«Ήταν 26 Αυγούστου 1896, μία ημέρα, που επειδή ήταν και τα γενέθλιά μου, θα την θυμάμαι έντονα σε όλη μου τη ζωή [...] Ένας γνωστός μας Αρμένιος του χωριού (Κανδήλι) εισχωρεί πανικόβλητος μέσα στο σπίτι μας, και χειρονομώντας έντορμος ανακοινώνει ότι μία Μεγάλη Σφαγή ξεκίνησε στην Κωνσταντινούπολη, και ότι όλοι οι Χριστιανοί κινδύνευαν.» Γράφει στο έργο της Είκοσι-έξη Χρόνια στο Βόσπορο(1881-1907) η Αγγλίδα Dorina L. Neave. (1933: 174-175)

«Όπου έβλεπαν Αρμένιους τους κυνηγούσαν; (τους κυνηγούσαν) μέσα στα σπίτια, επάνω στις στέγες, ή τους σκότωναν μέσα στις εκκλησίες όπου κρύβονταν για να σωθούν. [...] Όταν έβλεπαν Αρμένιους να τρέχουν στους δρόμους και οι Τούρκοι δεν είχαν άλλα πολεμοφόρδια/όπλα, σήκωναν τα μαρμάρινα τραπέζια, που βρίσκονταν έξω στα καφενεία, επάνω από τα κεφάλια αυτών των δύστυχων ανθρώπων, προκαλώντας θανάσιμα κτυπήματα με αυτά τα αποτελεσματικά όπλα. Τα θύματά τους έπεφταν κάτω και εκείνοι (ο Τούρκικος όχλος) τους άφηναν να πεθάνουν αιμορραγώντας στα χαντάκια των δρόμων, μέχρι που καρότσια, γεμάτα πτώματα και άλλους ετοιμοθάνατους Χριστιανούς, τους μετέφεραν με απερίγραπτη βιαιότητα, και τους πέταγαν στην Θάλασσα του Μαρμαρά. Για δύο ημέρες και δυο νύχτες οι σφαγές συνεχίζονταν χωρίς κανένα σημάδι ελάττωσης/μείωσης. Οι διαμαρτυρίες των Δυνάμεων ήταν άκαρπες, και ζούσαμε σε μία κατάσταση αδιάκοπης τρομοκρατίας. Διαδόθηκε, ότι για κάποιο ανεξήγητο λόγο, θα έκαναν επίθεση στο χωριό μας (στο Κανδήλι), αν και μέχρι τότε οι σφαγές είχαν περιοριστεί στην Κωνσταντινούπολη.» (Neave,1933:174-183)

Σε αυτό το σημείο επιβάλλεται να αναφέρουμε ότι σε ολόκληρο το έργο της Neave, από την αρχή ως το τέλος, συναντούμε τους όρους τρομοκρατία και τρόμος, ή εκφράσεις, όπως: «η κυριαρχία του Τούρκου στην Τουρκία», «κάτω από την ισχυρή του τρομοκρατία», «τέτοιο καθεστώς τρομοκρατίας», «επικρατούσε ένα τρομερό καθεστώς τρομοκρατίας», «μία τρομερή κατάσταση τρομοκρατίας», «ζούσαμε σε μία κατάσταση αδιάκοπης τρομοκρατίας», «υποφέραμε τέτοια νύχτα τρομοκρατίας», «μαζικές δολοφονίες», «σφαγές», «μαζικές δολοφονίες», «τρόμος», κ.α. (1933:76,77,177-183,189)

Πριν από αυτήν την εφιαλτική της εμπειρία, όπως υποστηρίζει η Neave, Αρμένιοι πρόσφυγες, από το εσωτερικό της Μικρά Ασίας έφταναν στην Κωνσταντινούπολη με συγκλονιστικές μαρτυρίες που αφορούσαν τη φυλάκιση χιλιάδων Αρμενίων και τις φρικαλεότητες, τις σφαγές, τους εμπρησμούς, τους διωγμούς και τις λεηλα-

σύες που διαπράττονταν κατά των Χριστιανών. Προσθέτει, επίσης, ότι απαγορευόταν αυστηρά οποιαδήποτε δημοσίευση στις εφημερίδες και οποιαδήποτε δημόσια συζήτηση γι' αυτά τα θέματα. «Για πολλά χρόνια υπήρχαν μεγάλες αναταραχές στη Μικρά Ασία μεταξύ των Τούρκων και των Χριστιανών υπηκόων, των Αρμενιών, που ξεσπούσαν συνεχώς σε φρικτές σφαγές, οι οποίες κινητοποίησαν τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις να προβούν σε σοβαρές διαμαρτυρίες στο Σουλτάνο, αλλά χωρίς κανένα αποτέλεσμα. [...] Θυμάμαι πολύ καλά την έξαρση που δημιουργήθηκε όταν ολόκληρη η ξένη φρουρά, με τους Πρέσβεις, κατέβαινε ολοταχώς με το αιμόπλιο τον Βόσπορο, και είχε γίνει γνωστό ότι οι ξένες Δυνάμεις θα έκαναν μία ενωμένη προσπάθεια να ασκήσουν πίεση στο Σουλτάνο για να σταματήσει τις μαζικές δολοφονίες.» (Neave, 1933:173)

* * *

Εντούτοις, κανένας δεν πίστευε, όπως υποστηρίζει η Neave, ότι οι σφαγές και οι βιαιοπραγίες που διαδραματίζονταν κατά των Χριστιανών στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας θα έφταναν και στην Κωνσταντινούπολη. «Επανειλημμένα πληροφορούμασταν για αυτόν τον κίνδυνο, αλλά ούτε ένας από εμάς πίστευε ότι τέτοιες ταραχές θα μπορούσαν να συμβούν στην Κωνσταντινούπολη, όπου ο Σουλτάνος κυβερνούσε με τόση απολυταρχία.» (Neave, 1933:166-167)

Αναλυτικότερα, δύσον αφορά το «ανθρωποκυνηγήτο», «τη μεγάλη σφαγή» που ξεκίνησε στην Κωνσταντινούπολη στις 26 Αυγούστου 1896, η Neave, μας πληροφορεί ότι οι εκπρόσωποι των ξένων δυνάμεων, επειδή πίστευαν ότι όλοι οι Χριστιανοί κινδύνευαν να συμπεριληφθούν σε μία «Γενική Σφαγή», είχαν ναυλώσει εμπορικά πλοία, που ήταν αγκυροβολημένα στο λιμάνι, και επιβίβαζαν τους Ευρωπαίους υπηκόους τους. Κατά τη μαρτυρία της όλοι οι δρόμοι στην Κωνσταντινούπολη, στο Γαλατά, στο Πέραν, στο Σταμπούλ, στο Κανδήλ, στη Θεράπεια, κ.α. ήταν βουτηγμένοι στο αίμα και πλημμυρισμένοι με πτώματα ανδρών, γυναικών, και παιδιών που είχαν δολοφονηθεί κατά χιλιάδες. Στο έργο της περιγράφει με περίσσια λεπτομέρεια, «το προσκήνιο των σφαγών», το φρικτό «ανθρωποκυνηγήτο», «το λουτρό αίματος», τους εμπρησμούς, και τις λεηλασίες στις οικίες των Αρμενίων, οι οποίες είχαν σημαδευτεί με το σχήμα του Σταυρού έτσι ώστε να εντοπιστούν από τον άγριο Τούρκικο όχλο. Οι Τούρκοι εισχωρούσαν σε υπόγεια ή κελάρια όπου είχαν βρει καταφύγιο κατατομαγμένες οικογένειες Αρμενίων, και τους έσερναν έξω, έναν-έναν και τους εξολόθρευαν αδίστακτα. Συγκλονιστικές είναι και οι μαρτυρίες της Neave που περιγράφουν τις προσπάθειες των Αρμενίων να τραπούν σε φυγή, τα ανθρώπινα όντα που κρέμονταν από τα κατάρτια και τα ξάρτια των πλοίων για να διαφύγουν τον κίνδυνο, και εκείνα που πλημμύριζαν τις βάρκες για να βρουν καταφύγιο. Επιπρόσθετα, αναφέρει και την δική της συμμετοχή, δηλαδή τη βοήθεια που παρείχε εκείνη, η οικογένειά της και ο φίλος της, ο Πρίγκιπας Χαλίμ (ανιψιός του Σουλτάνου) σε Αρμενί-

ους για να αποδράσουν από την Τουρκία. Περιγράφει επίσης τις ενέργειες της Αρμένικης Μυστικής Εταιρίας, γνωστή ως Χεντσάκ (Henchak), και τη βοήθεια που παρείχε η ίδια σε δύο ηγετικά της μέλη, κρύβοντάς τους από τους Τούρκους στην οικία της και συμμετέχοντας στην απόδρασή τους από την Τουρκία, κ.α. Ο Σουλτάνος Αμπτούλ Χαμίτ Β' που (κυβερνούσε από το 1876-1909) αποκαλείτο ο «Μέγας Εκτελεστής» και «ο Αμπτούλ ο Καταραμένος», όπως μας πληροφορεί η Neave, είχε απαγορεύσει οποιαδήποτε τηλεγράφημα να σταλεί από την Τουρκία στο εξωτερικό και οποιαδήποτε δημοσιοποίηση των γεγονότων κατά την διάρκεια και μετά τη λήξη των σφαγών. (Neave, 1933:167,174-182,192-193) Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι μαρτυρίες της που αφορούν τις ενέργειες των Μουλάδων και μιας Αιγυπτιας πριγκίπισσας για να σταματήσουν τις σφαγές.

«Εκαταπάτειες ζωών, ένας αριθμός Μουλάδων (ιερείς του Ισλάμ) είχαν συνεδριάσει και αποφασίσει ότι η χώρα έχει ξεπεράσει τον έλεγχο του σουλτάνου, ότι ο σουλτάνος ήταν ανίκανος να κυβερνήσει και ότι ήταν το καθήκον τους να τον εκθρονίσουν. Έτσι, δημιουργήθηκε μία πομπή από τριάντα Μουλάδες, ντυμένους με την διακριτική τους ενδυμασία και κουβαλώντας το ιερό Κοράνι του Μωάμεθ μπροστά τους (για να παρουσιαστούν στο σουλτάνο και να τον εκθρονίσουν). Μόλις έμαθαν οι κατάσκοποι (του σουλτάνου) αυτό το σχέδιο, έσπευσαν στο Γιλντίς Κιόσκ να προειδοποιήσουν τον Σουλτάνο για τον επερχόμενο κίνδυνο. Οι αξιωματούχοι (του σουλτάνου) κατατόμαξαν από αυτήν την είδηση, αλλά όχι 'ο Μεγάς Εκτελεστής-Δολοφόνος' (The Great Assassin). Με την συνηθισμένη του εφευρετικότητα, (ο σουλτάνος) κάλεσε τους σωματοφύλακες του και τους είπε ότι μία συμμορία Αρμενίων μεταφριεσμένων ως Μουλάδες, κατευθύνονταν προς το Παλάτι για να δόλοφονήσουν τον Βασιλικό Άρχοντα. Εκμεταλλεύτηκε τα φανατικά τους συναντιθήματα, τονίζοντας την ιεροσυλία που διέπρατταν αυτοί οι Γκιαούρηδες που τόλμησαν να φορέσουν την ιερή ενδυμασία των ιερέων της θρησκείας τους. Οι φημισμένη σωματοφύλακή, επιλεγμένοι ανδρες από τα καλύτερα στρατιωτικά συντάγματα της χώρας, ένοιωσαν μεγάλη ευχαρίστηση να συμμετάσχουν και εκείνη στην γενική αιματοχυσία που διαπράττονταν, και ορμούν έξω, πλήρης οπλισμένοι, ενώ οι Μουλάδες πλησίαζαν, και έπεσαν επάνω τους πελεκώντας τους σε κομμάτια, έτσι ώστε κανένας (Μουλάς) δεν ζησε...» (Neave, 1933: 179-180)

Αναδεικνύεται, εντούτοις, ότι η επιρροή μιας γυναικείας επάνω στο σουλτάνο για να σταματήσουν οι σφαγές ήταν πολύ μεγαλύτερη από εκείνη των Μουλάδων. Η μητέρα του Κεντίβ (Khedive) της Αιγύπτου, η οποία ζούσε στο Μπεμπέκ, θεώρησε ότι ο σουλτάνος είχε ξεπεράσει κάθε όριο και πήγε η ίδια στο Γιλντίς Κιόσκ και απειλήσε τον σουλτάνο ότι θα εγκατέλειπε τη χώρα

εάν δεν σταματήσει τις σφαγές. «Η επιρροή της επάνω στον 'Μέγα Εκτελεστή' ήταν τόσο μεγάλη που εκείνος εξέδωσε μία Βασιλική διαταγή να σταματήσουν οι σφαγές των Αρμενίων μέσα σε τριάντα ώρες από την στιγμή που ξεκίνησαν. Με στρατιωτική ακρίβεια, οι σφαγές σταμάτησαν με την δύση του ηλίου την δεύτερη ημέρα, αποδεικνύοντας έτσι, ότι οι αξιωματούχοι (του σουλτάνου) είχαν τον έλεγχο της κατάστασης όλο αυτό το διάστημα.» Ωστόσο, στην συνέχεια, ο σουλτάνος εξέδωσε και ένα φιδιάνι, σύμφωνα με το οποίο οι επιζήσαντες Αρμένιοι είχαν μόνο είκοσι-τέσσερις ώρες να φύγουν από την Τουρκία, πράγμα που έκαναν και οι περιουσίες τους, φυσικά, κατασχέθηκαν από την Τούρκικη Κυβέρνηση. (1933:173,174,183, 184,192)

«Ένα από τα πιο συγκλονιστικά στοιχεία αυτών των βάρβαρων σφαγών ήταν ότι δεν δολοφονήθηκε κανένας Χριστιανός, εκτός από εκείνοι που άνηκαν στο Αρμενικό έθνος. Προφανώς επεδίωκαν την εξολόθρευση αυτού του δύστυχου λαού, ο οποίος συγκροτούσε το πιο πλούσιο και το πιο προοδευτικό κομμάτι του πληθυσμού, αλλά υπήρξε για τους Τούρκους ο πιο εντικτώδης και μισητός εχθρός τους.» (Neave,1933:167)

4. Συμπεράσματα

Επρόκειτο για 'μικρού μεγέθους' εθνοκάθαρση, γενοκτονία , ή μάλλον Αρμενοκτονία· προαναγγελία των γεγονότων που θα ακολουθούσαν. Σε αυτό το σημείο επιβάλλεται να αναφέρουμε ότι, το 1889 επισημαίνονται οι πρώτες σφαγές των Αρμενίων. Ακολουθούν νέες βιαιοπραγίες, δηλαδή μία Αρμενοκτονία σε μικρότερη κλίμακα τα έτη 1894-1896, καταλήγοντας στην μεγάλη γενοκτονία των Αρμενίων το 1915, που τελειώνει με την εξάλειψη αυτής της εθνότητας στην Τουρκία το 1920. (Φωτιάδης 1993: 640)

«Μας είχαν προειδοποιήσει ότι η ημέρα θα φτάσει όταν όλοι οι Χριστιανοί θα συμπεριλαμβάνονταν σε μία Γενική Σφαγή. Τελικά, όταν πραγματικά συνέβη αυτό, μόνο τότε καταλάβαμε τις φρικαλεότητες που βίωναν οι Αρμένιοι, από τις οποίες λίγοι επέζησαν για να διηγηθούν.» (Neave, 1933:166)

Ο ξεριζωμός, οι διωγμοί, οι απαγχονισμοί, η εξόντωση και τελική εξαφάνιση αυτοχθόνων ιστορικών λαών της Μικράς Ασίας, του Πόντου, κ.α.: όπως τών Ασυρίων, των Ελλήνων και των Αρμενίων· δεν αποτελούν μία στιγμαία, απροσδόκητη ή απρόβλεπτη ενέργεια του 20ου αιώνα (1908-1923), δεν περιορίζονται σε μια εποχή, όπως διαφαίνεται στις μαρτυρίες δυτικών περιηγητών του 17ου, 18ου και 19ου αιώνα, οι οποίες αναγγέλλουν έντονα φαινόμενα κοινωνικού ρατσισμού και βίας κατά των Χριστιανών γενικότερα, και επεξεργάζονται, με περίσσια λεπτομέρεια, τον εκφοβισμό, τις καθημερινές άνομες πράξεις, τις λεηλασίες, τις προσβολές και την τρομοκρατία που υπέστησαν, όχι μόνο οι Αρμένιοι, αλλά γενικότερα οι υποτελείς μη-μουσουλμάνοι υπήκοοι των Οθωμανικών επικρατειών. (Καμπερίδου, 2002: Β'806-878)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Akerblom, Anna ή Mansdotter Agricola, Anna (1854). XXII: Biographie d'Anna Akerblom [1686-1687]: 214-255, Documents inédits ou peu connus sur l'histoire et les antiquités d'Athènes tirés des archives de l'Italie, de la France de l'Allemagne, etc. par Le Cte. de Laborde Membre de l'Institut. Chez Jules Renouard et Cie, Libraires, Paris.

Akerblom, Anna ή Mansdotter Agricola, Anna (1862). Επιστολές της Άννας Ακερβέλμ (1661-1687): 50-55, στο Πανδώρα. Σύγγραμμα περιοδικών εκδιδομένων δις του μηνός. Συντάκται Α.Ρ. Ραγκαβής, Κ. Παπαδημόπουλος, Ν. Δραγούμης, κτλ. Τόμος δέκατος δεύτερος. Από Απρίλιον 1861 μέχρις Απρίλιον 1862.

Anonymous (1819). Smyrna. Religious Intelligence, Foreign. May 1, 1819: 373-375.

Blunt, Fanny Janet, formerly, F.J. Sandison (1878). The People of Turkey: 20 years Residence among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians, By a Consul's Daughter and Wife, in 2 vols. John Murray, Albemarle Street, London.

Craven, Lady (1789). A Journey Through The Crimea to Constantinople In A Series Of Letters Written In The Year 1786 by The Right Honourable Elizabeth Craven. London, G.G. J. and J. Robinson

Demont, Louise (1821). Voyages and Travels of Her Majesty, Caroline Queen of Great Britain: Including Visits to Various Parts of Germany, France, Italy, Greece, Palestine, &C, &C. and Comprising the Latest Description of those Interesting Countries, With Remarks on the State of Society, Religion, Manners, Customs, Antiquities, Arts, Literature, Natural Curiosities, &c. &c. particularly such as have become The Present Seat of War By One of Her Majesty's Suite. London: printed for and Published by Jones & Co., Oxford Arms Passage, Paternoster Row.

Φωτιάδης, Κώστας (1993). Οι Εξιλασμοί της Μικράς Ασίας και οι Κυπροχριστιανοί του Πόντου. Έκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.

Grosvenor, Elizabeth Mary, Marchioness of Westminster (1842). A Narrative of a Yacht Voyage in the Mediterranean during the Years 1840-41, in two Volumes. London: John Murray, Albemarle Street.

Haight, Sara Rogers (1840).Letters from the Old World by a Lady of New York', in two volumes.

Harvey A.J. of Icwell Bury (1861).Our Cruise in the Claymore, with a visit to Damascus and the Lebanon. London, Chapman and Hall, 193, Picadilly.

Καμπερίδου Ειρήνη (2002). 'Οι περιηγητές και οι υπόδουλοι λαοί', (Β' τόμος: 806-878), διδακτορική διατριβή: Η Πολυεθνική Δουλεία του Οθωμανικού Χαρακού. Η Θέση της Γυναίκας στο Οθωμανικό Χαράμ, κατά την Επιτόπια Παραστήση Σένων Περιηγητών του 17ου, 18ου και του 19ου αιώνα. Πάντες Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα.

Melek Hanum (1873). Six Years in Europe: Sequel to Thirty Years in the Harem. The Autobiographical Notes of Melek-Hanum, wife of H.H. Kibrizli-Mehemet-Pasha. Edited by L.A. Chamerovzow. London: Chapman and Hall, 193, Picadilly.

Mills, Lady Dorothy (χ.χ.ε./αρχές 1920). Beyond the Bosphorus, author of "the road to Timbuktu," etc. with 35 illustrations from photographs. Duckworth. 3 Henrietta Street, London, W.C.

Montagu, Lady (1718). An Additional Volume to the letters of the Right Honourable M...y W...y M...e: Written, during her travels in Europe, Asia and Africa, to Persons of Distinction, Men of Letters, &c. in different Parts of Europe which contain, Among other curious Relations, Accounts of the policy and manners of the Turks; Drawn from Sources that have been inaccessible to other Travellers. London: Printed for T. Becket and P.A. de Hondt, in the Strand.

Montagu, Lady Mary Wortley (1840). The Letters of Lady M.W. Montagu, During the Embassy to Constantinople, 1716-18. Paris: Baudy's European Library.

Neave, Dorina L. (1933).Twenty-Six Years on the Bosphorus (1881-1907). Grayson & Grayson Ltd. London.

Pitmann, Emma (1881). Mission life in Greece and Palestine. Memorials of Mary Briscoe Baldwin, Missionary to Athens, and Joppa [1835 – 1869]. Sell, Petter, Galpin & Co.: London, Paris & New York.

Skene, Felicia Mary Frances (1847). Wayfaring sketches among the Greeks and Turks and on the shores of the Danube. By a seven years' resident in Greece. London, Chapman and Hall.

Yeardly, Marth (1835). Extracts from the letters of John and Martha Yeardley, whilst on a religious visit to some parts of the continent of Europe, the Ionian Islands, &c. Lindfield: Printed by W. Eade, the Schools of Industry.

Walker, Mary Adelaide (1864). Through Macedonia to the Albanian Lakes" by Mary Adelaide Walker. With illustrations by the author, London, Chapman and Hall.

ΜΑΚΕΔΝΟΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ ΤΟΥ Α.Π.Θ.

ΦΛΩΡΙΝΑ

ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ 2002

ΔΕΚΑΤΟ ΤΕΥΧΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Επιστημονικό Συνέδριο με θέμα:

"Σχολικά βιβλία και διαπολιτισμική εκπαίδευση",

Έδεσσα 18-20 Οκτωβρίου 2001,

Antonio Bellingreri: Pädagogik der Vielfalt und der Wertschätzung der Differenz. Bildungsreform in Italien: neue Aufgabe für die Gestaltung von Schulbüchern

Michael Bosch: Perspektivenwechsel für Europa in der Schule?

Susanne Braunger: Internationales Symposium «Interkulturelle Pädagogik und Schule: das Beispiel der Schulbücher»

Günter Brinkmann: Das Studienprogramm Interkulturelle Pädagogik: Vorgeschichte, Ziele und Zukunftsperspektiven

Athanase Gotovos: Interkulturelle Pädagogik und Geschichtsunterricht: ethnozentrische, postmoderne und kritische Diskurse über die Vergangenheit in der Schule

Αδελαΐδη M. Ισμωριάδην-Φωτεινή I. Τολούδη: Η έρευνα των σχολικών βιβλίων της ιστορίας στην εκπαίδευση των Βαλκανικών κρατών

Αχιλλέας Καψάλης και Αναστασία Κεσίδην: Η ευρωπαϊκή διάσταση στα σχολικά βιβλία των ελληνικού Δημοτικού σχολείου

Δ. Λονκίδην, Θ. Θεοδοσίον: Η έρευνα των σχολικών βιβλίων της μητρικής γλώσσας στην εκπαίδευση των Βαλκανικών κρατών

Κ. Μπονίδης: Ο εθνικός "εαυτός" και ο εθνικός "άλλος" στην εικονογράφηση των ελληνικών και τουρκικών σχολικών εγχειριδίων του γλωσσικού μαθήματος

Π. Λ. Ξωχέλης: Η δραστηριότητα του Κέντρου Έρευνας Σχολικών Βιβλίων και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Agostino Portera: Interkulturelle Pädagogik in der Schule. Ergebnisse einer Untersuchung über Vorurteile, Stereotypen und interkulturelle Pädagogik in den Schulbüchern der italienischen Grundschulen

Nikos P. Terzis: Die pädagogische Kooperation auf dem Balkan und die Balkangesellschaft für Pädagogik und Erziehung

Α. Ξωχέλης: Συμπεράσματα και προτάσεις

Αρχηγ. Ειρηναίος Χατζηεφραμίδης: Θρησκείες και πολιτισμός. Η πολιτισμική διάσταση της Ορθοδοξίας

Π. Γκόλια: Αναλυτικό πρόγραμμα και σχολικά εγχειρίδια γλώσσας στην πρώην Σοβιετική Ενοποιηση (1925-1937)

Αντώνης Y. Πανιλίδης: Οι δύο εκδόσεις ενός Αλφαβηταρίου για τη διδασκαλία της Τουρκικής γλώσσας: Η ελληνική και η τουρκική

Ειρήνη Καμπερίδην: Η ταύτιση των περιηγητριών με το «άλλο»

Πιόργος A. Μοριχοβίτης: Η γυναικεία και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

Σοφία E. Βογδάνων: Ο ρόλος της Ολυμπιακής - Αθλητικής Παιδείας στην εκπαίδευση

Χρήστος Αθ. Τερέζης - Ειρήνη Καραμπέτου: Η παιδεία ως μέσο συνάντησης της πολιτικής με την ηθική στον Αριστοτέλη

Αλέξανδρος N. Ακριτόπουλος: Το Νέο Ανθολόγιο Λογοτεχνικών Κειμένων Ε' και ΣΤ' Δημοτικού

Αχιλλέας Καψάλης-Δημήτρης Θεοδώρου: Τυπολογία και μεθοδολογία της έρευνας σχολικών εγχειριδίων

Βασίλειος A. Πανταζής: Το μάθημα της Ιστορίας - Διαπολιτισμική μάθηση στο μάθημα της Ιστορίας

Μαρία Κάτσιουν-Ζαφρανά: Κληρονομικότητα του νευρικού συστήματος και χαρακτήρας

Κωνσταντίνος Πλαπάς: Η μνήμη και η εξέλιξη στο παιδί

Εναγγελία Γαλανάκη: Οι νηπιαγωγοί και η προβληματική συμπεριφορά του νηπίου στο σχολείο: Πώς την αντιλαμβάνονται και πώς την αντιμετωπίζουν

Μαρία I. Σακελλαρίου: Κοινωνικές ικανότητες των παιδών της προσχολικής ηλικίας

10

Η ΤΑΥΤΙΣΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΡΙΩΝ ΜΕ ΤΟ «ΑΛΛΟ»¹

ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ «ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΤΟ ΠΕΠΛΟ»²

Το Χαρέμι, «μία ισόβια φυλάκιση»,³
«ένας τόπος όπου έχουν θάψει ζωντανές τις γυναίκες»⁴

Οι δυτικές περιηγήτριες του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα κατόρθωσαν κάτι που δεν μπόρεσε να καταφέρει κανένας περιηγητής, που έχει γράψει για το Οθωμανικό χαρέμι και για την θέση της γυναικάς στο Ισλάμ. Διείσδυσαν και έζησαν οι ίδιες μέσα στα Οθωμανικά χαρέμια, και πολλές ήταν εκείνες που κατήγγειλαν τους περιηγητές, για παραπληροφόρηση, υπογραμμίζοντας ότι οι περιγραφές τους βασίζονταν κυρίως στην αχαλίνωτη φαντασία τους, ξεκινώντας από την Lady Mary Wortley Montagu το 1717, η οποία υπήρξε η πρώτη περιηγήτρια που εισχώρησε μέσα σε αυτή τη διαφυλική σφαίρα και η οποία περιέγραψε το χαρέμι ως: «ο απαγορευμένος χώρος», «τα γυναικεία διαμερίσματα»,⁵ και «ο Παράδεισος του Μωάμεθ».⁶

Για τους δυτικούς ο όρος χαρέμι πυροδοτούσε τη φαντασία, αφού είχε γίνει αντιληπτός σαν όρος, που παρέπεμπε στα μυστήρια της Ανατολής, δηλαδή στον αισθησιασμό, στην ηδονή και στη σαρκική ευδαιμονία. Η ιδέα ότι όμορφες και εξωτικές γυναί-

1. Αναφερόμαστε στις έγκλειστες γυναικες των χαρεμιών. Σχετικά με τον όρο, «το Άλλο» («The Other»), δηλαδή το πολιτισμικά, πολιτιστικά, ηθικά, κοινωνικά και θρησκευτικά διαφορετικό, αντίθετο, ανόμιο, ξέχωρο, αλλιώτικο, ανομοιογενές, ασύμφωνο όλτ, βλέπε, Billie Melman. Women's Orients. English Women and the Middle East, 1718-1918. Second edition, Macmillan, 1995, σελ. 1, 5, 9, 315-17.

2. [99], 1899-1909 M.E. Hume-Griffith. BEHIND THE VEIL IN PERSIA AND TURKISH ARABIA. An account of an Englishwoman's eight year's residence amongst the Women of the East. London: Seeley & Co. Limited, 1909.

3. [63] 1865 Anna Vivanti A Journey to Crete, Constantinople, Naples and Florence. Three months abroad. By Anna Vivanti. London, printed for private circulation, 1865, σελ. 57.

4. [11] Louise Demont. Journal of the Visit of her Majesty the Queen (Caroline), to Tunis, Greece, and Palestine, written by Louise Demont, with other corresponding papers, collected in Switzerland, and translated by Edgar Garston. London, T. and J. Allman, 1821, σελ. 207 – 217. («buried alive», σελ. 18.)

5. Περιηγήτρια [3c], Lady Montagu, σελ., 150-151. THE LETTERS OF LADY M. W. MONTAGU, DURING THE EMBASSY TO CONSTANTINOPLE, 1716-18. PARIS: BAUDY'S EUROPEAN LIBRARY, 1840, σελ., 151-151.

6. Ibid., σελ. 150,151,161, [3c] : The «forbidden ground», «the women's apartments», «Mahomet's paradise»,

κες, όλων τον εθνικοτήτων, βρίσκονταν στα χαρέμια, μάγευε και γοήτευε τον δυτικό κόσμο και ιδιαίτερα τους άνδρες, που είχαν μεγάλη περιέργεια να μάθουν τι συνέβαινε πίσω από τα απροσπέλαστα τείχη του χαρεμιού. Κανείς τους, δύναται, δεν μπορούσε να εισχωρήσει μέσα στους απαγορευμένους και αποκαλούμενους «ιερούς» και «προστατευμένους» χώρους των χαρεμιών. Συνεπώς, οι πληροφορίες, που μας παρέχουν οι (άνδρες) περιηγητές για τα Οθωμανικά χαρέμια, προέρχονται από τις αφηγήσεις δυτικών γυναικών και μη-μουσουλμάνων επισκεπτριών,⁷ ή αποτελούσαν προϊόντα της φαντασίας τους. Υπάρχουν πολλές αναφορές και εικονογραφήσεις για τα χαρέμια και τα γυναικεία λουτρά από ξένους πρέσβεις, περιηγητές και ζωγράφους, οι οποίοι, δύναται, ποτέ δεν είδαν ή ποτέ δεν μπήκαν μέσα σε αυτούς τους διαφυλικούς χώρους. Οι εξωτικές απεικονίσεις τους, λοιπόν, και οι γεμάτες μυστήριο και εξωτισμό περιγραφές τους ήταν αποκυήματα περισσότερο της φαντασίας τους και δεν σχετίζονται με την πραγματικότητα του χαρεμιού.

Λανθασμένες είναι οι πληροφορίες τους για τα «όργια» που διαδραματίζονταν στα χαρέμια και για τις χορεύτριες που ψυχαγωγούσαν το ανδρικό κοινό. Κανένας άνδρας, Μουσουλμάνος ή μη, δεν είχε το δικαίωμα να είσχωρήσει σε ένα χαρέμι, εκτός από τον Μουσουλμάνο ιδιοκτήτη-αφέντη του χαρεμιού. Όλες οι έγκλειστες γυναίκες ανήκαν μόνο σε έναν άνδρα και κανένας άλλος άνδρας δεν είχε δικαίωμα να τις δει, εκτός από τον πατέρα τους ή το πολύ στενό συγγενικό τους περιβάλλον. Όμως, στην περίπτωση των εξισλαμισμένων θηλυκών σκλάβων, που αποτελούσαν την πλειονότητα της πληθυσμιακής σύνθεσης των χαρεμιών, αυτό δεν υφίσταται, επειδή δεν υπήρχαν συγγενείς, δηλαδή πατέρας ή αδέλφια.

Σε αντίθεση με τους περιηγητές, αναρρίμητες Ευρωπαίες καθώς και Αμερικανίδες, κυρίως τον 19^ο αιώνα, εργάσθηκαν, φιλοξενήθηκαν και επισκέφθηκαν, ως επιστημονες ή ως ανεπίσημες προσκεκλημένες, χαρέμια που αντιστοιχούσαν σε όλο το φάσμα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης των Οσμανών/Οθωμανών. Οι επιτόπιες μαρτυρίες των περιηγητριών μας παρέχουν αξιόπιστες πληροφορίες, περί της πολυεθνικής πληθυσμιακής σύνθεσης των Οθωμανικών χαρεμιών του 19^{ου} αιώνα, που κατά σειρά αριθμητικής προτεραιότητας απαρτίζονταν κυρίως από Κιρκάσιες (Τσερκέζες),⁸ και στην συνέχεια από Γεωργιανές, από μαύρες γυναίκες⁹ της Αφρικής και της Αραβίας, από Ελληνίδες,¹⁰ από μαύρους εξισλαμισμένους ευνούχους,¹¹ μόνιμα μέλη

7. Ελληνίδες, Αρμένισσες, Εβραίες επισκέπτονταν τα χαρέμια συνήθως για να πουλήσουν τα εμπορεύματά τους, να παρέχουν ποικιλότροπες υπηρεσίες, ή για να συνεργαστούν σε κάποια συνομωσία. Επίσης, οι Ελληνίδες και οι Αρμένισσες εισχωρούσαν στα χαρέμια ως διερμηνείς των περιηγητριών ή ως έμισθες εργαζόμενες.

8. Βλέπε περιηγήτρια με κωδικό [3c], Lady Montagu, σελ. 192. 1717-'I went to see the Sultana Hafiten, favourite of the late Emperor Mustapha,...', Βλέπε περιηγήτρια, [57α], Mary Walker σελ. 2-6, 330, καθώς και περιηγήτρια [63], Anna Vivanti, σελ. 53-56, 113.

9. Περιηγήτρια, [57α], Mary Walker, σελ. 106.

10. Βλέπε Πίνακα στην διδακτορική διατριψή της Ειρήνης Καμπερίδου: «ΜΝΕΙΑ ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΦΗΜΟΤΕΡΕΣ ΣΟΥΛΑΤΑΝΕΣ», ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΟΘΩΜΑΝΩΝ ΣΟΥΛΑΤΑΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΤΟΥ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΥ ΠΑΡΑΚΡΑΤΟΥΣ. Ελληνίδες, Ρωσίδες, Γαλλίδες, ιλπ. στο υψηλότερο αξίωμα του Οθωμανικού κράτους. Για παράδειγμα η μητέρα του Σουλτάνου Μουσταφά II και του Σουλτάνου Αχμέτη III ήταν η Ραμπιά Γκιουλνούζ, Ελληνίδα από την Κρήτη, πρώην σκλάβα, η οποία κατείχε το αξίωμα της βασιλιδέ σουλτάνας και με τους δύο γιους της, τον πρωτότοκο, τον σουλτάνο Μουσταφά II από το 1695 μέχρι τον φόνο του το 1730 και στην συνέχεια με τον δεύτερο γιο της τον Σουλτάνο Αχμέτη III (1703-1730). Επίσης, τον 19^ο αιώνα περιηγήτριες σημειώνουν ότι τέσσερις πρώην σκλάβες απέκτησαν την υψηλότερη θέση στην ιεραρχία του Μεγάλου Χαρεμιού (του Σαράνι), τον τίτλο και το αξιώ-

των χαρεμιών της Οθωμανικής ελίτ, οι οποίοι δεν εθεωρούντο αρσενικοί, αλλά άφυλοι,¹² και από Ευρωπαίες,¹³ αναφέρονται Ιταλίδες,¹⁴ Γαλλίδες και Ιολανδέζες.¹⁵ Αναμφισβήτητα, κατά τις επιτόπιες μαρτυρίες των περιηγητριών και των έγκλειστων στα χαρέμια γυναικών, όλα τα έγκλειστα μέλη των Οθωμανικών χαρεμάτων, τον 19^ο αιώνα, ήταν εξισλαμισμένες σκλάβες, απελευθερωμένες σκλάβες ή απόγονοι σκλάβων.

Σε αντίθεση με τους περιηγητές, οι περιηγήτριες, χάρη στο φύλο τους, δεν εισχώρησαν μόνο στο Μεγάλο Χαρέμι του Σαράι του Σουλτάνου, στα Οθωμανικά χαρέμια όλων των κοινωνικών τάξεων, και στα ‘παιδικά χαρέμια’, αλλά είχαν πρόσβαση, καθώς και προσωπική συμμετοχή και στους γυναικείους χώρους ή τόπους συναντήσεων, συνελεύσεων και συνομωσιών, όπως ήταν τα ιδιωτικά και τα δημόσια γυναικεία λουτρά των Οθωμανίδων.

Η ταύτιση με το «Άλλο»¹⁶ και η γυναικεία οπτική.

Το ανεξάντλητο υλικό¹⁷ των δυτικών γυναικών,¹⁸ και ιδιαίτερα εκείνο του 19^ο αιώνα, μας παρέχει, πέραν της πληθώρας πληροφοριών, συνομιλιών και επικοινωνιών, και μία ευρεία δυνατότητα αντίληψης της ταύτισης των περιηγητριών με «το Άλλο»,¹⁹ δηλαδή με το διαφορετικό σε σύγκριση με τα δυτικά συστήματα συμπεριφοράς,

μα της Βαλιδέ Σουλτάνας. Η μητέρα του Σουλτάνου Μαχμούτ ΙΙ (1808-1836) ήταν Γαλλίδα ή Γάλλο-Αμερικανικής καταγωγής, όπως υποστήριξε το 1816 η Γαλλίδα περιηγήτρια Mme. de la Ferte Meun,[10]. Πρόων σκλάβες ήταν και οι μητέρες των σουλτάνων Αμπτούλ-Μεζίντ (1836-1861), του Σουλτάνου Αμπτούλ-Αζίζ (1861-1887) και Αμπτούλ-Χαμίντ ΙΙ (1876-1909).

11. Περιηγήτριες [57^a], σελ. 101, περιηγήτρια [63] σελ., 60, 115, και περιηγήτρια [37] σελ. 227.

12. Βλέπε Κεφάλαια ΙΙ.

13. Περιηγήτρια [9], Louise Demont, σελ. 409. Το 1816 ένας μεγάλος αριθμός Ευρωπαίων κρατουόντων ως σκλάβους/σκλάβες στην Τούνησια και πωλούνταν στο σκλαβοπάζαρο εκεί. Περιηγήτρια αγόρασε 100 Ευρωπαίες/Ευρωπαίους σκλάβους/σκλάβες από το σκλαβοπάζαρο της Τούνησιας, τρεις Ελληνίδες από την Αθήνα και έξη άλλες αγγάνωτων εθνικοτήτων από το Κάιρο και τους/τις απελευθέρωσε.

14. Περιηγήτρια [11], Louise Demont, σελ. 18. Το 1816 υπήρχαν 500 έγκλειστες γυναίκες στο χαρέμι του Μπέη της Τούνησιας, η πλειοψηφία των οποίων μιλούσαν Ιταλικά. Όσον αφορά αυτές τις γυναίκες, βλέπε, επίσης, περιηγήτρια [14α], Celine (Countess Stephano) σελ. 78. Η Celine, [14α] αποκαλύπτει στα απομνημονεύματά της αργότερα, ότι στο χαρέμι του κυβερνήτη πασά της Πάτρας, υπήρχε, το 1816, και μία Ιταλίδα σκλάβα, από της οάχθες του Adige.

15. Η μητέρα του Σουλτάνου Μαχμούτ ΙΙ (1808-1836) ήταν Γαλλίδα.

16. Σχετικά με τον όρο, «το Άλλο» («The Other»), δηλαδή το πολιτισμικά, πολιτιστικά, ηθικά, κοινωνικά και θρησκευτικά διαφορετικό, αντίθετο, ανόμοιο, ξέχωρο, αλλιώτικο, ανομοιογενείς, ασύμφωνο όπλη, βλέπε, Billie Melman. Women's Orients. English Women and the Middle East, 1718-1918. Second edition, Macmillan, 1995, σελ. 1, 5, 9, 315-17.

17. Βλέπε: BOSTON PUBLIC LIBRARY (πάνω από 2000 γυναίκες συγγραφείς και περιηγήτριες-συγγραφείς), Γενναδίος Βιβλιοθήκη [Αθήνα] (περισσότερες από 100 περιηγήτριες, καθώς και ονόματα περιηγητριών στους καταλόγους της Weber, Shirley W., Voyages and Travels in the Near East made during the XIX Century, Being part of a larger Catalogue of works on Geography, Cartography, Voyages and Travels in the Gennadius Library in Athens. Compiled and provided with a preface and index by Shirley Howard Weber, Librarian of the Gennadeion. [Weber, 99 (Voyages and Travels in the Near East during XIX – compiled by Shirley H. Weber, 2 vols. 1952-53], The American School of Classical Studies at Athens, Princeton-New Jersey. 1952, και στους καταλόγους της Navari, Leonora. Greece and the Levant, the Catalogue of the Henry Myron Blackmer Collection of Books and Manuscripts, London: London: Maggs Bros. LTD. 1989, (Estate of Henry M. Blackmer). Βλέπε, επίσης, περιηγήτριες στην βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών/ A.S.C.S.- American School of Classical Studies, Blagden Library and Rare Book Room [Αθήνα], στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Αθήνας, καθώς και την ιδιωτική συλλογή του συλλέκτη, κ. Στάθη Φινόπουλο (Αθήνα).

18. Η πλειοψηφία των περιηγητριών του 19^ο αιώνα, ήταν κυρίως Αγγλίδες, και στην συνέχεια, κατά σειρά αριθμητικής προτεραιότητας, Γαλλίδες, Γερμανίδες, Αμερικανίδες, Σουηδέζες και Ελβετίδες.

ηθών, εθίμων και τρόπων. «Το Άλλο» δηλώνει το πολιτισμικά, πολιτιστικά, κοινωνικά και θρησκευτικά διαφορετικό, αντίθετο, ανόμοιο, ξέχωρο, αλλιώτικο, ανομοιογενές, και ασύμφωνο με τα δυτικά τους πρότυπα. Ωστόσο, αυτή η ταύτιση των Ευρωπαίων περιηγητριών με «το Άλλο» δονεί, υπερφαλαγγίζει - και πολλές φορές - καταλύει τους πολιτισμικούς φραγμούς του Ισλάμ. Αυτές οι αυτόπτες μάρτυρες, που, λόγω φύλου, εισχώρησαν στα χαρέμια - και όχι μόνο- δεν προσέγγισαν απλά, αλλά ταυτίσθηκαν με «το Άλλο», δηλαδή με τις έγκλειστες γυναίκες, κατορθώνοντας να συνυπάρξουν, να συμπλεύσουν ή να διασχίσουν τους θρησκευτικούς και πολιτισμικούς θεσμούς του Ισλάμ, ενώ με την δημοσίευση των έργων τους «εξημέρωσαν» και αποσαφήνισαν, δηλαδή απομυθοποίησαν, την Ανατολή στο δυτικό κόσμο της εποχής τους, γκρεμίζοντας το μυστήριο και την ονειροφαντασία:

«Οι γραπτές εικόνες των ποιητών μας σχετικά με την ζωή του Χαρεμιού είναι εκτυφλωτικές»²⁰, δηλώνει η Αγγλίδα γκουβερνάτρια του γιου του Αντιβασιλέα της Αιγύπτου, Emmeline Lott, στο δίτομο έργο της, που δημοσιεύτηκε το 1866. «Έχω επισκεφθεί και έχω κατοικήσει σε τρία χαρέμια, που θα έπρεπε να είναι, και αναμφίβολα είναι, τα πιο θαυμάσια χρυσά κλουβιά, και δεν έχω καμμία επιθυμία να επισκεφθώ ή να ζήσω σε τέταρτο.»²¹

Η περιηγητική τους εμπειρία, το γυναικείο ταξίδι και η συνάντηση των περιηγητριών με αυτό το «Άλλο», μέσα στο θεσμό του Οθωμανικού χαρεμιού, παρέπεμπε σε φαινόμενα, όπως αυτά της πολυγυνίας, του συστήματος της παλλακίδας (concubinage system), της θηλυκής δήμευσης, και του γενικού εγκλεισμού των γυναικών ως μίας συλλογικής οντότητας μέσα σε ένα χώρο, στο χαρέμι. Ο απόλυτος αποκλεισμός του γυναικείου φύλου από την συμμετοχή στο δημόσιο βίο, ο γενικός συλλογικός εγκλεισμός τους ως μίας οντότητας και η αυστηρή επιβολή της κάλυψης του γυναικείου σώματος και προσώπου, παρότρυνε τις περισσότερες περιηγήτριες να κάνουν αναλογικές ή παράλληλες συγκρίσεις μεταξύ της δικής τους 'μονογαμικής' δυτικής κοινωνίας και της πολυγαμικής Ανατολής. Εν ολίγοις, παρείχε πλαίσια για συγκρίσεις μεταξύ της ζωής της δυτικής γυναίκας και της έγκλειστης γυναίκας. Ένα επακόλουθο αυτής της προσέγγισης ήταν η ταύτιση των περιηγητριών με τις γυναίκες της Ανατολής. Οι παρατηρήσεις και οι πληροφορίες, που απορρέουν ως αποτέλεσμα αυτής της στενής τους διαφυλικής (gender) σχέσης,²² δηλαδή εκείνης των περιηγητριών με των έγκλειστων γυναικών, αποκαλύπτουν την κυριολεκτικά έντονη, απόλυτη, ολοφάνερη και ξεκάθαρη γραμμή διαφυλικής διχοτόμησης, μεταξύ των δύο φύλων, γεγονός που οι περιηγήτριες το περιέγραψαν ως η διχοτόμηση της Οθωμανικής οικογένειας ή του Οθωμανικού νοικοκυριού.

19. «The Other». Όσον αφορά τον όρο «το Άλλο», βλέπε, Billie Melman. Women's Orients. English Women and the Middle East, 1718-1918. Second edition, Macmillan, 1995., σελ. 1, 5, 9, 315-17.

20. [51β] Emmeline Lott. «The English Governess in Egypt. Harem life in Egypt and CONSTANTINOPLE.» By Emmeline Lott. Formerly Governess to His Highness the Grand Pacha, Ibrahim, Son of His Highness Ismael Pacha, Viceroy of Egypt. In Two Volumes. London, Richard Bentley, New Burlington Street, 1866. Engraved frontispiece. Dedicated to His Highness Ismael Pacha, &c. &c. Viceroy of Egypt, by His Highness's Most Humble and Devoted Servant, the Authoress. Volume II., [51β], σελ. 289]

21. Ibid., σελ. 289 [51β]

22. Όσον αφορά τον όρο, «gender» ή «gender relation», βλέπε: Karen R. Lawrence. Penelope Voyages. Women and Travel in the British Literary Tradition. Cornell University Press, Ithaca and London, και Billie Melman. Women's Orients. English Women and the Middle East, 1718-1918. Second edition, Macmillan, 1995.

Η γυναικεία οπτική και η τάση των περιηγητών προς σύγκριση, ιδιαίτερα η ταύτιση τους με τις έγκλειστες γυναίκες των Οθωμανικών χαρομάριών, είναι εμφανής και έντονα έκδηλη στα γραπτά τους. Περιηγήτριες επινοούν και εφευρίσκουν καινούργιους «γυναικείους» όρους ή ορολογίες, όπως: «WOMANITY» (GYNAIKOTHTA), νέες έννοιες ή λέξεις όπως: «SLAVEDOM²³, που προέρχονται αντίστοιχα από των συνδυασμό των Αγγλικών όρων woman και humanity (womanity), καθώς και slavery και freedom (slavedom). Χρησιμοποιούν όρους όπως, «WOMAN-KIND»,²⁴

(A Narrative of travels to Vienna, Constantinople, Athens, Naples, etc. By the Marchioness of Londonderry, London, Henry Colburn, (1842 ?) [27a], σελ. 146), αντί για mankind, οι οποίοι δηλώνουν ότι ακόμα και οι δυτικές περιηγήτριες κινούνται μέσα σε μία ξεχωριστή διαφυλική σφαίρα στις δικές τους δυτικές κοινωνίες. Για παράδειγμα, περιηγήτριες εκφράζουν, κατ' επανάληψη, την αντίθεσή τους και επιτίθενται στους δυτικούς άνδρες που καταδικάζουν την δυτική γυναίκα να μένει στο σπίτι της δίπλα στο τζάκι της, για να στολίζει το χρυσό της κλούσβι.²⁵ Πολλές περιηγήτριες, σε αντίθεση με τους περιηγητές, χρησιμοποιούν επανειλημμένα την φράση «I feel... ή I felt...», δηλαδή αισθάνομαι, ένοιασα ή αισθάνθηκα, ένα χαρακτηριστικό ή ένα συναίσθημα που αποδίδεται στο γυναικείο φύλο.

Εξαιρετικά σπουδαίο είναι το γεγονός ότι μία περιηγήτρια του 18^{ου} αιώνα εισάγει και χρησιμοποιεί, για πρώτη φορά, έναν όρο που εμφανίστηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες τον 20ο αιώνα. Εισήγαγε και εγκαινίασε έναν όρο που διαδόθηκε, καθιερώθηκε και επικρατεί μέχρι σήμερα. Το 1795 η Maria Guthrie χρησιμοποίησε πρώτη τον όρο «ο προνομιακός βιασμός» ή «privileged rape»,²⁶ που χρησιμοποιήθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες, για πρώτη φορά τον 20ο αιώνα, σε διάφορες δικαστικές υποθέσεις (αγωγές) έγγαμων γυναικών κατά των συζύγων τους.²⁷

Η πρώτη περιηγήτρια του 19^{ου} αιώνα, που εξέφρασε την ταύτιση με «το Άλλο», ήταν η Ελβετίδα Louise Demont, η οποία, το 1816, επισκέφθηκε τα χαρέμια του Μπέη της Τυνησίας και του γιου του, καθώς και εκείνο του κυβερνήτη της Πάτρας, μαζί με

23. [32^b] Emily Beaufort, 1858-1859. Egyptian Sepulchres and Syrian Shrines, including some stay in the Lebanon, at Palmyra, and in Western Turkey by Emily A. Beaufort, in two volumes, Volume II., London, Longman, Green, Longman, and Roberts. 1861. [32^b], σελ.399.

24. [27^a] Marchioness of Londonderry, Frances Anne Emily Vane-Tempest, 1840.

25. Βλέπε περιηγήτρια,[34], 1862-1863 Marquise de Laubespain. «Esquisses de Voyages», Paris Tequi, Libraire-Editeur 85, Rue de Rennes, 85. 1891 σελ. 3-4.

26. [6] 1795-1796 MRS. MARIA GUTHRIE. «A tour performed in the years 1795 - 1796 through the Taurida, or Crimea, the antient kingdom of Bosphorus, the once powerful republic of Tauric Cherson, and all the other countries on the north shore of the Euxine, ceded to Russia by the Peace of Kainardgi and Jassy. By Mrs. Maria Guthrie, formerly acting directress of the Imperial Convent for the Education of the Female Nobility of Russia; described in a series of letters to her husband the editor, Matthew Guthrie M.D. F.R.S. and F.S.A of London and Edinburgh, member of the Philosophical Society of Manchester, &c. &c. Physician to the First and Second Imperial Corps of Noble Cadets in St. Petersburgh, and Councillor of State to His Imperial Majesty of All The Russians. The whole illustrated by a map of the toy along the Eyxine coast, from the Dniester to the Cuban, with engravings of a great number of ancient coins, medals, monuments, inscriptions, and other curious objects.» London. Printed by Nichols and Son, Red Lion Passage, Fleet Street, For T. Cadill, Jun. And W. Daview, in The Strand. 1802. [6], σελ. 251-252.

27. Αναφερόμενο στον βιασμό της συζύγου από τον σύζυγό της, και κατ' επέκταση «date rape», όσον αφορά τον βιασμό της γυναίκας από τον «φύλο» της ή συνοδό της.

την Πριγκίπισσα της Ουαλίας και τις γυναίκες της ακολουθίας της.²⁸ Δήλωσε ότι ένοιωθε προσβολή για το φύλο της και για αυτές «τις άτυχες σκλάβες», τα «δύστυχα θύματα που μόλις εγκλεισθούν, δεν θα βγαίνουν έξω πια, θα ζουν εκεί, και οι μέρες τους θα τελειώσουν εκεί...»²⁹

Την περιηγητική και συνήθεια της Πριγκίπισσας Καρολίνας να αγοράζει σκλάβες στα σκλαβοπάζαρα, το 1816, με σκοπό την απελευθέρωσή τους, να τις προικίζει, δηλαδή να τις παρέχει οικονομική βοήθεια για την αποκατάστασή τους, και να τις επιστρέψει στις οικογένειές τους, επιβεβαιώνοντας η Louise Demont και η Celine (Countess Stephano).³⁰ Για παράδειγμα, στην Αθήνα, το 1816, όπως μας πληροφορεί η Celine, η Πριγκίπισσα της Ουαλίας Καρολίνα, τότε μελλοντική Βασίλισσα της Μεγάλης Βρετανίας, αγόρασε τρεις Ελληνίδες σκλάβες και τις απελευθέρωσε. Προκύπτει τις δύο, οι οποίες παντρεύθηκαν λίγο αργότερα. Η τρίτη Ελληνίδα, που απελευθέρωσε από την δουλεία η Πριγκίπισσα Καρολίνα, το 1816, σκοτώθηκε το 1824, στην σφαγή του Μεσολογγίου.³¹

Ένδειξη αυτής της ταύτισης είναι και η ακόλουθη μάρτυριά της Αγγλίδας περιηγήτριας Anna Vivanti, το 1865, μετά από πολλές επισκέψεις της σε Οθωμανικά χαρέματα της Κρήτης και της Κωνσταντινούπολης: «Άχ, θα μπορούσα να συγχωρήσω σχεδόν οτιδήποτε στους Τούρκους. Δεν θα τους καταδικάσω που έσβησαν το σήμα του σταυρού από την Αγία Σοφία, που έκαναν τον Παρθενώνα αποθήκη πυρομαχιών, ή που έσφαξαν τους Χριστιανούς, αλλά ένα πράγμα δεν μπορώ να συγχωρήσω, το ότι καταδικάζουν τις γυναίκες τους σε μία ζωή ματαιότητας, άγνοιας, ανηθικότητας, και πρόωρου θανάτου. Διότι οι Τούρκαλες, που υπήρξαν υγείες και δυνατά κορίτσια στην ηλικία των δώδεκα ετών ... πεθαίνουν κατά εκατοντάδες πρόωρα από την υπερκατανάλωση μεταξύ της ηλικίας των δεκαοχτώ και τριάντα ετών, ως αποτέλεσμα του αφύσικου και ανθυγεινού τρόπου ζωής (στο χαρέμι).»³²

Ακόμα, υπήρχαν δυτικές περιηγήτριες που έφθασαν στο σημείο να επικρατήσουν τη «μοιχεία». Παρατήρησαν ότι παρόλες τις επιτηρήσεις και τις επιφυλάξεις, δεν υπήρχε γυναίκα, τουλάχιστον στην Κωνσταντινούπολη, που να ήταν πιστή στον άνδρα της ή στον ιδιοκτήτη κύριο της. Έφθασαν στο σημείο να δηλώσουν, ότι πιστές ήταν μόνο εκείνες που δεν μπορούσαν να κάνουν διαφορετικά. Αναρωτήθηκαν, επίσης, πώς μπορούσαν να ήταν πιστές και αφοσιωμένες στους συζύγους τους ή στους ιδιοκτήτες τους,

28. [11], 1816. Louise Demont. *Journal of the Visit of her Majesty the Queen (Caroline), to Tunis, Greece, and Palestine*, written by Louise Demont, with other corresponding papers, collected in Switzerland, and translated by Edgar Garston. London, T. and J. Allman, 1821. σελ. 18.

29. *Voyages and Travels of Her Majesty, Caroline Queen of Great Britain: Including Visits to Various Parts of Germany, France, Italy, Greece, Palestine, &C, &C. and Comprising the Latest Description of those Interesting Countries, With Remarks on the State of Society, Religion, Manners, Customs, Antiquities, Arts, Literature, Natural Curiosities, &c. &c. particularly such as have become THE PRESENT SEAT OF WAR. BY ONE OF HER MAJESTY'S SUITE*. The Whole Embellished with Picturesque views, &c. London: printed for and Published by Jones & Co., Oxford Arms Passage, Paternoster Row. 1821. [9] σελ. 403.

30. [14a] Celine (Countess Stephano). *ADVENTURES of a Greek Lady*, the adopted daughter of the late Queen Caroline, written by herself. London, Henry Colburn, 1849. 2 vols. Portrait 12 mo. [14a], σελ. 91-92.

31. Ibid, σελ.117. [14a]

32. [63] 1865 Anna Vivanti. *A Journey to Crete, Constantinople, Naples and Florence. Three months abroad*. By Anna Vivanti. London, printed for private circulation, 1865. σελ. 116-117.

εφόσον δεν τους επέλεξαν οι ίδιες και δεν τους αγαπούσαν. Οι περιηγήτριες έδειχναν, επίσης, κατανόηση ή δικαιολογούσαν το γεγονός ότι οι έγκλειστες γυναίκες είχαν εξελιχθεί στην «τέχνη» της υποκρισίας και της ίντριγκας, και ότι φρούσαν μία «μάσκα υποταγής», ένα δουλικό προσωπείο και ένα κάλυμμα υποκρισίας μπροστά στους συζύγους τους και στους ιδιοκτήτες τους, έτσι ώστε να επιβιώσουν μέσα στο δεσποτισμό της δουλείας του Οθωμανικού χαρεμιού και να πετύχουν τους διάφορους στόχους τους.

Η Αγγλίδα περιηγήτρια-χωραφάρος Mary Adelaide Walker (1857-1897) γράφει: «Είναι πολύ δύσκολο να διαμορφώσουμε μία αμερόληπτη ιρίση, σχετικά με ήθη και έθιμα και τους τρόπους ζωής, που είναι τόσο διαφορετικά από τα δικά μας. Όμως, αν (δυτικά) άτομα, χωρίς προκαταλήψεις ανάμεσά μας, μπορούσαν να διαμορφώσουν ακόμα και μία αμυδρή ιδέα για τις λανθασμένες ιδέες που επικρατούν εδώ εξαιτίας μας, για την αξιοθρήνητη παρανόηση [ή παρερμηνεία] των απλών πράξεων (των γυναικών όταν εγκαταλείπουν τα χαρέμια τους, δηλαδή στις εξόδους τους), συγκρινόντας με τους δικούς τους κανόνες συμπεριφοράς, τότε θα μπορούσαμε να αντιληφθούμε, σε κάποιο βαθμό, πόσο και εμείς έχουμε την τάση να παρεξηγήσουμε την θηλυκή ζωή στην Ανατολή...»³³

Οι περιηγήτριες ανακάλυψαν, μέσα στην Οθωμανική Ανατολή, ένα διαφυλικό σύστημα τελείως ανόμιο από το δικό τους, στο οποίο υπήρχαν κυριολεκτικά διαφορετικά και ξεχωριστά γυναικεία προσωπικά συμφέροντα και ξεχωριστές κοινωνικές δραστηριότητες με εκείνα της ανδρικής κοινωνίας.³⁴ Μέσα στην αποκλειστικά γυναικεία κοινωνία ή μικρόκοσμο, επεσήμαναν έντονα ότι οι γυναίκες δεν είχαν καμία πραγματική σχέση, ουσιαστική επικοινωνία ή κοινωνική επαφή με τους άνδρες ιδιοκτήτες, συζύγους, πατέρες ή γιους τους.

Οι μαρτυρίες των περιηγητριών και των έγκλειστων στα χαρέμια γυναικών του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα, μας παρέχουν πληροφορίες σχετικά με την πολυεθνική δουλεία³⁵ του Οθωμανικού χαρεμιού, την πραγματική καθημερινή ζωή της γυναίκας- της ελεύθερης Μουσουλμάνας και της εξισλαμισμένης σκλάβας στην Οθωμανική αυτοκρατορία- την θέση της γυναίκας στο Ισλάμ, τις αντιλήψεις των έγκλειστων στα χαρέμια γυναικών και τις διαμαρτυρίες τους για το Κοράνι, για το θρησκευτικό δίκαιο, για τα ήθη και έθιμα, κλπ.

Σε αντίθεση με τους περιηγητές, οι περιηγήτριες εντοπίζουν, αντιλαμβάνονται και περιγράφουν τις διαφορές, τις ιδιαιτερότητες, τη διαφορετικότητα ή τον ιδιαίτερο χαρακτήρα των χαρεμιών, τα οποία αποκαλούν «τα χαρέμια των φτωχών», «του χωρικού», «της μεσαίας τάξης», της «μεσαίας εύπορης τάξης», «των bougeiois», της Οθωμανικής ελίτ, του Σουλτάνου ή της Υψηλής Πύλης, των επαρχιωτών της Μικράς Ασίας, εκείνα των διαφόρων πόλεων, της πρωτεύουσας (Κωνσταντινούπολης), «των νέων ανδρών», «των γερόντων», και των «Πιστών Μουσουλμάνων της παλαιάς σχολής». ³⁶ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν, επίσης, οι περιγραφές τους, που αφορούν στην

33. [57a,b] Mary Adelaide Walker. *Eastern Life and Scenery, with excursions in Asia Minor, Mytilene, Crete, and Roumania*. By Mrs. Walker. London, Chapman and Hall, 1886. 2 Vols. (in two volumes) Written by an artist with nearly thirty years experience in the East. Interesting accounts of life and customs. [57^a,] σελ. 119.

34. Βλέπε Διδακτορική Διατριβή της Ειρήνης Καμπερίδου, Κεφάλαιο III, όσον αφορά, «Αυτό που αποκαλούν εδώ οικογένεια» ή διχοτόμηση της Οθωμανικής οικογένειας.

35. «women of different nations.» Βλέπε, Louise Demont, (1816). *Voyages and Travels of Her Majesty, Caroline Queen of Great Britain.... By One of Her Majesty's Suite*. 1821,, σελ. 403.

36. Βλέπε [30a], 1850, 1852, 1858 Mme de la Princesse de Belgiojoso, Christine Trivulce de Belgiojoso. *La vie intime et la vie nomade en Orient. Scenes et souvenirs de voyage I et II.*, Revue des Deux Mondes, XXVe Année. Seconde Serie De La Nouvelle Période. Tome Neuvième. Paris. Bureau de la Revue des Deux Mondes. 1855.

παιδική δουλεία, δηλαδή στα «παιδικά χαρέμια», ή σε αυτό που ονομάζουν «το μικρό χαρέμι», «το χαρέμι σε μινιατούρα» ή «η μικρή σχολή» για τους μελλοντικούς τους ρόλους στην υποταγή, στην υπακοή και στην δουλικότητα.³⁷

Για παραδειγμα, από τις επιστολές, με ημερομηνίες 1715-1718, της πρώτης αναγνωρισμένης περιηγήτριας-συγγραφέα Lady Mary Wortley Montagu,³⁸ στην οποία παραπέμπουν πολλοί περιηγητές και περιηγήτριες, μαθαίνουμε για πρώτη φορά από επιτόπιες περιγραφές, για τα χαρέμια της Οθωμανικής ελίτ. Μετά από προσωπική συμμετοχή της, σε δημόσιο γυναικείο λουτρό, πληροφορούμαστε, για πρώτη φορά, και για το «γυναικείο καφενείο» των Οθωμανίδων, όπως αποκάλεσε τα γυναικεία λουτρά, το 1717, η Montagu. Το 1786, τα χαρέμια και τα γυναικεία λουτρά αναφέρονται και στις επιστολές της δεύτερης περιηγήτριας, του 18^{ου} αιώνα, της Lady Elizabeth Craven,³⁹ η οποία μετά το διαζύγιο της ξεκίνησε τις περιηγήσεις της. Όμως, τον 19^ο αιώνα, συναντάμε έναν μεγάλο αριθμό περιηγητριών, που εισχώρησε στα χαρέμια όλων των κοινωνικών τάξεων, και που συμμετείχε στα γυναικεία ιδιωτικά και δημόσια λουτρά των Οθωμανίδων.

Ενδεικτικά, το 1816 δυτικές γυναίκες διεισδύουν στα χαρέμια του μπέη της Τυνησίας και του γιου του, καθώς και στο χαρέμι του κυβερνήτη της Πάτρας.⁴⁰ Το 1836 περιηγήτριες μας εισάγουν στα χαρέμια των Τούρκων εμπόρων και της Οθωμανικής ελίτ⁴¹ της Κωνσταντινούπολης, ακόμα και κατά την διάρκεια του Ραμαζανίου, καθώς και στα χαρέμια της ευρύτερης Οθωμανικής επικράτειας, όπως στο χαρέμι του Μουσταφά Πασά της Σκόδρα, και σε εκείνο του αντικαταστάτη του, Ομέρ Πασά.⁴² Το 1836 περιηγήτριες μπαίνουν στο χαρέμι της μεγαλύτερης αδελφής του Σουλτάνου Μαχμούτ Β', της Πριγκίπισσας Εσσεμέ ή Ασμέ Σουλτάνα.⁴³ Επισκέπτονται το χαρέμι

37. Ibid., [30^a], σελ.1034-1045.

^{“”}

38. [3^{αβγ}] 1715, 1716 - 1718 Lady Mary Wortley Montagu or Lady Mary Pierrepont.-«An Additional Volume to the letters of the Right Honourable M...y W...y M.....: Written, during her travels in Europe, Asia and Africa, to Persons of Distinction, Men of Letters, &c. in different Parts of Europe which contain, Among other curious Relations, Accounts of the policy and manners of the Turks; Drawn from Sources that have been inaccessible to other Travellers.» LONDON: Printed for T. Becket and P.A. de Hondt, in the Strand. MDCCCLXVII., [3^a].

39. [4] 1785-1788 The Right Honourable Elizabeth Craven. Honourable -«A Journey Through The Crimea to Constantinople In A Series Of Letters Written In The Year 1786.» London, G.G. J. and J. Robinson, 1789. [4] -Βλέπε, επίσης, CRAVEN, ELIZABETH (BERKELY) baroness Craven, afterwards margravine of Ansbach, 1750-1828. Memoirs of the margravine of Anspach. Written by herself. London, Henry Colburn, 1826.

40. Βλέπε περιηγήτριες, [11] Louise Demont, [14α,β] Celine (Countess Stephano), [9], Caroline, the Princess of Wales.

41. [40^{α,β,γ}] 1835-1836 MISS JULIA PARDOE «The City of the Sultan, and domestic manners of the Turks in 1836. By Miss Pardoe. London, Henry Colburn, 1837. 2 vols., frontispieces, engraved title-pages and 14 engravings. 8vo. (Author arrived in Constantinople December 30, 1835., Volume I., [40^a] σελ. 16-32.

42. Ibid., σελ. 223-228, 229-254. [40^a]

43. Ibid., σελ. 98. [40^a]

του καδί του Τσερκές (Tzekerghes), κοντά στην Προύσα⁴⁴, καθώς και ένα χαρέμι στη Δαμασκό⁴⁵. Το 1839 εισχωρούν στα χαρέμια του Νουρού Εφέντη και του Οσμάν Μπέη στην Κωνσταντινούπολη.⁴⁶ Το 1840 επισκέπτονται το χαρέμι του Seraskier Ρεσίντ Πασά κατά την διάρκεια του Ραμαζανίου⁴⁷, και το 1841 διεισδύουν στο χαρέμι το Μεχεμέτ Αλί Πασά, κυβερνήτη του Τοπκανέ ή Τοπκανού.⁴⁸ Περιηγήτριες φιλοξενούνται, επίσης, στα χαρέμια των διαφόρων Σουλτάνων και των Μεγάλων Βεζίρηδων κάθε εποχής.⁴⁹ Το 1852 τις συναντάμε σε διάφορα χαρέμια της Μικράς Ασίας,⁵⁰ όπως στο Τσερκές, την αρχαία Αντωνιόπολη.⁵¹

Όσον αφορά τις ιδιαιτερότητες του κάθε χαρεμιού, παραδειγματικά μαθαίνουμε, ότι στο χαρέμι του κυβερνήτη του Ικονίου, Χαφζ-Μεχεμέτ Πασά, δεν υπήρχαν ευνούχοι, σε αντίθεση με το γενικό κανόνα στα χαρέμια της Οθωμανικής ελίτ. Μαθαίνουμε, επίσης, ότι ο Πασάς απαγόρευε ακόμα και τις επισκέψεις των γυναικών του ιθαγενή/ντόπιου πληθυσμού. Φιλοξένησε, όμως, παρόλα αυτά, μία δυτική περιηγήτρια.⁵² Το 1862, εισχωρούν στο χαρέμι του Χασσάν Μπέη της Κωνσταντινούπολης, κατά την διάρκεια του Ραμαζανίου,⁵³ στο χαρέμι του Αμπτέλ-Καντέρ.⁵⁴ Το 1865 τις συναντάμε σε χαρέμια όλων των οικονομικο-κοινωνικών τάξεων της Κωνσταντινούπολης, καθώς και της υπόδουλης Κρήτης, όπως εκείνο του Ελληνικής καταγωγής κυβερνήτη Ισμαήλ Πασά. Το 1870 προσεγγίζουν τα χαρέμια του Ικονίου,⁵⁵ της Σινώπης του Πόντου και

44. Ibid., σελ. 96-105. [40β]

45. [41a,b] 1836 - Mrs. Sara Rogers Haight, «Letters from the Old World by a Lady of New York», 1840 (Egypt, Syria, Palestine, ASIA MINOR, Turkey and Greece... Volume II., [41b], σελ. 173.

46. [43], 1839-1840 Mary Georgina Emma Dawson Damer. The Hon. Mrs. G.L. Dawson Damer Diary of a tour in Greece, Turkey, Egypt, and the Holy Land. By the Hon. Mrs. G.L. Dawson Damer. London, Henry Colburn, 1841. 2 vls. [43], σελ. 215-232.

47. [27^a] Marchioness of Londonderry, Frances Anne Emily Vane-Tempest, 1840. A Narrative of travels to Vienna, Constantinople, Athens, Naples, etc. By the Marchioness of Londonderry., London, Henry Colburn, (1842 ?) [27a], σελ. 103-112, 113-121, και η περιηγήτρια, [43] 1839-1840 Mary Georgina Emma Dawson Damer. The Hon. Mrs. G.L. Dawson Damer Diary of a tour in Greece, Turkey, Egypt, and the Holy Land. By the Hon. Mrs. G.L. Dawson Damer. London, Henry Colburn, 1841. 2 vls. [43], σελ. 174.

48. [26v1], [26v2].1840-41 ELIZABETH MARY GROSVENOR, MARCHIONESS OF WEST-MINSTER. «A Narrative of a Yacht Voyage in the Mediterranean During the Years 1840-41, In Two Volumes. London: John Murray, Albemarle Street 1842. Volume II., [26v2], σελ. 38-40, 50-56.

49. [45α], [45β], Melek Hanum, ή Marie Dejean (ή Marie Dejean Millingen.)

50. 1857, 1860, 1866, 1872, 1886-1897 – MARY ADELAIDE WALKER. [57^{a,b,c,d,e,f,c2}] - (ζωγράφος). [1857-1897], 40 χρόνια περιηγήσεων.

51. 1850, 1852, 1858 Mme de la Princesse de Belgiojoso, Christine Trivulce de Belgiojoso [30a] La vie intime et la vie nomade en Orient. Scènes et souvenirs de voyage I et II., Revue des Deux Mondes, XXVe Année. Seconde Serie De La Nouvelle Periode. Tome Neuvième. Paris. Bureau de la Revue des Deux Mondes. 1855. [30^a], σελ. 467, 472-475.

52. Περιηγήτρια [30α], Belgiojoso, σελ. 1045-1049.

53. [31] 1855 – 1858, LADY HORNBYS. CONSTANTINOPLE DURING THE CRIMEAN WAR. By Lady Hornby. With illustrations in chromo-lithography....London, Richard Bentley, Publisher In Ordinary To Her Majesty. 1863. 8 vo. [31], σελ. 346-357.

54. [34] 1862-63 MARQUISE DE LAUBESPIN, «Esquisses de Voyages», Paris Tequi, Libraire-Editeur 85, Rue de Rennes, 85. 1891. [34] σελ. 142.

55. [45α] [45β] Melek Hanum, ή Marie Dejean ή Marie Dejean Millingen. Thirty Years in the Harem: or, the Autobiography of Melek-Hanum wife of H.H. Kibrizli-Mehemet Pasha. London: Chapman and Hall, 193 Piccadilly. 1872. [45a]. -SIX YEARS IN EUROPE: SEQUEL TO THIRTY YEARS IN THE HAREM. The Autobiographical Notes of Melek-Hanum, wife of H.H. Kibrizli-Mehemet-Pasha. Edited by L.A. Chamerovzow. London: Chapman and Hall, 193, Piccadilly. 1873. [45b].

του Σοχούμ Καλέ (Κιρκασία),⁵⁶ κ.α. Συνομιλούν με τις γυναικες στο χαρέμι του Τούρκου πολιτικού Φουάντ [Fuad] Πασά, το 1870, στην Κωνσταντινούπολη, όπου αγγίζουν έντονα το θέμα της θέσης της γυναικας στο Ισλάμ.⁵⁷ Περιηγήτριες επισκέπτονται, κινούνται, προσφέρουν τις υπηρεσίες τους ή εργάζονται σε χαρέμια της Αιγύπτου, όπως σε εκείνα των Αντιβασιλέων της Αιγύπτου, το 1864 και το 1882.⁵⁸

Το 1854 οι περιηγήτριες ανακαλύπτουν και «τα κινούμενα χαρέμια»,⁵⁹ όπως τα αποκαλούν οι ίδιες. Διαπιστώνουν ότι τα χαρέμια ταξίδευαν, δηλαδή οι έγκλειστες γυναικες των χαρεμάων, υπό αυστηρή επιτήρηση και σε ξεχωριστούς χώρους στα πλοία, ταξίδευαν μαζί με τον ιδιοκτήτη ή αφέντη τους, ή με την συνοδεία των ευνούχων. Οι περιηγήτριες εισχωρούν και σε αυτά τα «πλεούμενα χαρέμια»,⁶⁰ όπως π.χ. σε αυτό του Υπουργού Δικαιοσύνης Αλίμ Πασά που ταξίδευε για την Κωνσταντινούπολη, το 1863,⁶¹ και στο χορέμι του Αντιβασιλέα της Αιγύπτου, κατά την διάρκεια του πρώτου επίσημου ταξιδιού του στο Μεγάλο Χαρέμι του Σαράι του Σουλτάνου Αμπτούλ Αζίζ, το 1865.

Οι περιηγήτριες προσδιορίζουν τις διαφορές μεταξύ «των ανδρικών χαρεμιών» και «των γυναικείων χαρεμιών», δηλαδή εκείνων όπου μία γυναίκα, αντί για έναν άνδρα, είχε την απόλυτη εξουσία. Περιγράφουν τις διαφορές μεταξύ του χαρεμιού της έγγαμης Μουσουλμάνας που υπήρξε στην καταγωγή της εξισλαμισμένη σκλάβα και της έγγαμης Μουσουλμάνας, που γεννήθηκε ελεύθερη Μουσουλμάνα. Επισκέπτονται ή εργάζονται στα χαρέμια των Πριγκιπισσών, δηλαδή των θυγατέρων και των αδελφών των Σουλτάνων και των Αντιβασιλέων της Αιγύπτου, όπως εκείνο της Πριγκίπισσας Μανσούρ της Αιγύπτου,⁶² της Πριγκίπισσας Φατμά στην Κωνσταντινούπολη, α-

56. [50a], [50b], 1860, 1870 MRS. HARVEY, OF ICKWELL-BURY, ANNIE JANE HARVEY.—Our Cruise in the Claymore, with a visit to Damascus and the Lebanon. By Mrs. (A.J.) Harvey of Ickwell-Bury. London, Chapman and Hall, 193, Picadilly, 1861. [Beirut, Damascus Lebanon, Jerusalem, Cyprus, Rhodes, Santorin, the Ionian islands, Dalmatia. Traveller and author of historic novels. Cruised in 1860 with her family visiting Leukas, Santorini, Rhodes...]. [50a]—Turkish Harems & Circassian Homes By Mrs. Harvey (Of Ickwell Bury) London Hurst & Blackett. Great Marlborough Street. 1871. [50b]

57. [35] 1868 JANE DOWAGER LOFTUS, MARCHIONESS OF ELY. MAFEESH, or, NOTHING NEW; THE JOURNAL OF A TOUR IN GREECE, TURKEY, EGYPT, THE SINAI-DESERT, PETRA, PALESTINE, SYRIA, AND RUSSIA. In two volumes.—vol. 1. Printed for private circulation. London 1870 [35], σελ. 53-54.

58. [51α] [51β] Emmeline Lott. «The English Governess in Egypt. Harem life in Egypt and Constantinople.» By Emmeline Lott. Formerly Governess to His Highness the Grand Pacha, Ibrahim, Son of His Highness Ismael Pacha, Viceroy of Egypt. In Two Volumes. London, Richard Bentley, New Burlington Street. 1866. Engraved frontispiece. Dedicated to His Highness Ismael Pacha, &c. &c. Viceroy of Egypt, by His Highness's Most Humble and Devoted Servant, the Authoress. Volume I, Volume II., [51α,β].

59. Όσον αφορά τα χαρέμια που ταξίδευαν επάνω στα πλοία, βλέπε [35] 1868 JANE DOWAGER LOFTUS, MARCHIONESS OF ELY. MAFEESH, or, NOTHING NEW; THE JOURNAL OF A TOUR IN GREECE, TURKEY, EGYPT, THE SINAI-DESERT, PETRA, PALESTINE, SYRIA, AND RUSSIA. In two volumes.—vol. 1. Printed for private circulation. London 1870 [35] σελ 59.

60. [47] 1854 - 1855. MRS. YOUNG, [MARIANNE YOUNG]. OUR CAMP IN TURKEY, AND THE WAY TO IT. BY MRS YOUNG THE AUTHOR OF «CUTCH», «WESTERN INDIA», «FACTS AND FICTION», ETC. SECOND EDITION. London: Richard Bentley, New Burlington Street, Publisher in Ordinary to Her Majesty. 1855. [47], σελ. 287-301.

61. [34] 1862-63 MARQUISE DE LAUBESPIN, «Esquisses de Voyages», Paris Tequi, Libraire-Editeur 85, Rue de Rennes, 85. 1891. [34], 144-145.

62. [37] 1879, 1881-1884 THE DOWAGER MARCHIONESS OF DUFFERIN AND AVA. 'MY RUSSIAN AND TURKISH JOURNALS' by the Dowager Marchioness of Dufferin and Ava, author of

δελφής της Πριγκίπισσας Μανσούρ,⁶³ και της ευνοούμενης Πριγκίπισσας κόρης του Σουλτάνου Αμπτούλ Μεζίντ (1839-1861), της Zeineb Σουλτάνας στην Κωνσταντινούπολη.⁶⁴

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν «τα γυναικεία χαρέμια», επειδή εκεί την απόλυτη εξουσία την είχε μία γυναίκα, η οποία γεννήθηκε ελεύθερη Μουσουλμάνα, αν και η μητέρα της υπήρξε σκλάβα, δύναμης οι πριγκίπισσες θυγατέρες και αδελφές των σουλτάνων, που εθεωρούντο κοινωνικά ανώτερες από τους συζύγους τους, επειδή αναγνώριζαν μόνο την καταγωγή του πατέρα τους. Ένα δεδομένο, το οποίο αποσαφηνίζει τις αιτίες προτίμησης των Τούρκων, να απελευθερώνουν και να παντρεύονται τις «εκπαιδευμένες» εξισλαμισμένες σκλάβες τους, αντί για μία ελεύθερη Μουσουλμάνα στην καταγωγή. Τέλος, διαπιστώσαμε ότι οι περιηγήτριες επισκέφθηκαν και τα χαρέμια των αποκαλούμενων από τους Οθωμανούς Τούρκους «κατώτερων» και «επιφανειακών» Μουσουλμάνων, των «ψευδο-Μουσουλμάνων», των «ονομαστικά Μουσουλμάνων» ή των Μουσουλμάνων «κατ' όνομα», δηλαδή των Κούρδων, των Γιουρούκ, των Τατάρων και των Τσιγγάνων.

Τα «χαρέμια» αυτών των «κατώτερων» Μουσουλμάνων, όσοι φυσικά διέθεταν, δεν είχαν την πληθυσμιακή, πολυεθνική ή κτιριακή έκταση και τη σημασία που είχαν για τους «ανώτερους» Οθωμανούς. Οι κοινωνικές αυτές ομάδες δε συνέβαλαν στην εξάπλωση και στην διατήρηση του θεσμού της δουλείας του χαρεμιού.

Τα χαρέμια αυτών των λαών, σε αντίθεση με τα χαρέμια των Οθωμανών Τούρκων, δεν ήταν δημιουργήματα, καρποί ή επακόλουθα του θεσμού της δουλείας, ούτε και σύμβολα του ατομικού κοινωνικού καθεστώτος (social status) του κυρίου-ιδιοκτήτη ή αφέντη. Εδώ δεν παρατηρείται κάτι ανάλογο του διαφυλικού συστήματος διχοτόμησης, που συναντήσαμε στην Οθωμανική οικογένεια. Τα μέλη των χαρεμιών τους δεν απαρτίζονταν από σκλάβες. Δε διέθεταν φύλακες ή σκλάβους-ευνούχους για να περιφρουρούν και να επιτηρούν τις γυναίκες τους, οι οποίες κυκλοφορούσαν ελεύθερα και ασυνδευτες. Δεν υπήρχε το σύστημα της ελίτ δουλείας ή της προετοιμασίας σκλάβων για την ελίτ, επειδή δεν υπήρχε ελίτ και συνεπώς δεν υπήρχε η ξήτηση για τις υπηρεσίες τους ούτε οι τάσεις προς μάμηση των υπόλοιπων οικονομικο-κοινωνικών τάξεων. Οι σύζυγοί αυτών των «επιφανειακών» Μουσουλμάνων ήταν στην καταγωγή τους ελεύθερες γυναίκες και όχι εξισλαμισμένες σκλάβες, που κατά κανόνα ανήκαν στην δική τους φυλή και τάξη, σε αντίθεση με τις Οθωμανίδες, οι οποίες όλες υπήρξαν εξισλαμισμένες σκλάβες, απελευθερωμένες σκλάβες ή απόγονοι σκλάβων. Επίσης, σε αντίθεση με τις Οθωμανίδες ή των έγκλειστων στα Οθωμανικά χαρέμια γυναικών, οι γυναίκες των Κούρδων, των Γιουρούκ, των Τατάρων και των Τσιγγάνων έχαιραν της εκτίμησης των ανδρών τους, κυκλοφορούσαν ελεύθερα, συμμετείχαν στον δημόσιο βίο και στην κοινωνική ζωή της φυλής τους, και δεν εμφάνιζαν τη δουλικότητα ή την μά-

«Our Viceregal Life in India,» «My Canadian Journal,» etc. with illustrations. London. John Murray, Albermarle Stret, W. 1916., [37] σελ. 251-256.

63. Ibid., σελ. 312-313. [37]

64. Περιηγήτρια [57], Mary Walker.

σκα υποταγής των Οθωμανίδων. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι δεν τηρούσαν τους κανόνες του Ισλάμ, όσον αφορά την ενδυμασία, την κάλυψη του γυναικείου σώματος και προσώπου, την απομόνωση και τον περιορισμό τους ως μίας συλλογικής οντότητας στο χαρέμι.